

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ԴՄԵԼԻ

89



Դ

2001

Am 146

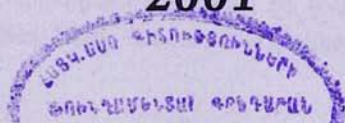


ԾԷ ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ
ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ե Պ Ր Է Լ
2001



ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պարգամը Սուրբ Յարութեան փոսի առիթով	3
Փրկչի Հրաշափառ և Սուրբ Հարության փոսի առիթով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների, Հայ Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների պետերի, պետական պաշտոնական անձանց միջև փոխանակված ողջույնի և բարեմաղթանքների նամակներն ու հեռագրերը	7
Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Բ Ծայրագույն Պապրիարքի և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը Հայոց եղեռնի 86-րդ փարեկիցի առիթով	10
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը՝ արտասանված Կրեմլի համագումարների պալատում	13
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի շնորհավորական ուղերձը Ավետման փոսի և Մայրության ու գեղեցկության օրվա առիթով	15
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ Կոնդակը Հոգեշնորհ Տ. Եզրաս վարդապետ Ներսիսյանին Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի հայոց թեմի առաջնորդ նշանակելու մասին	16
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ Կոնդակը Իշխան Պիտեճին «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշանով պարգևատրելու մասին	18
Հայրապետական պարգևաբաշխություններ	20

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱԶ

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ - Վեհափառ Հայրապետի ուխտագնացությունը Դեր Զոր	21
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում փեղի ունեցավ «Գանձարան հայ հին բանաստեղծության» գրքի շնորհանդեսը	38

Գարեգին Բ Կաթողիկոսն ընդունեց Ռումինիայի պաշտպանության նախարարին	39
Գարեգին Բ Կաթողիկոսը խորապես ցավակցում է շինարարությունում զոհված բանվորի ընտանիքին	40
Գարեգին Բ Կաթողիկոսն ընդունեց Համահայկական խաղերի կոմիտեի անդամներին	40
Գարեգին Բ Կաթողիկոսն ընդունեց Հսպոնիայի ԱԳ նախարարին	41
Գարեգին Բ Կաթողիկոս. «Զորանանք հավաքով և զորացնենք աշխարհասփյուռ ազգային մեր կյանքը»	42
Նոր նշանակումներ Հայ Առաքելական Եկեղեցու թեմերում	43
Ապրիլի 21-ին Գարեգին Բ Կաթողիկոսը կմեկնի Մոսկվա	44
Ապրիլի 24-ին Դեր Զորի Ս. Նահապետակազ եկեղեցում պարարագելու է Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը	44
Գարեգին Բ Կաթողիկոսն ընդունեց Կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագրի անդամ պետությունների Անվտանգության խորհրդի քարտուղարներին	45
Ամենայն Հայոց Հայրապետն ընդունեց Սիրիայի դեսպանին	46

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ ԵՎ ԹԵՄԵՐՈՒՄ

Ավագ շաբաթը Մայր Աթոռում	48
Հաղորդագրություն	53

ԱՊՐԻԼ 24

ՏԻՐԱՆ ԼՈՔՄԱԳՅՈՋՅԱՆ - «Ակօս» թերթի տեսությունը Հայկական ցեղասպանության մասին	55
ԴԱՎԻԹ ՔԵՐԹՄԵՆՋՅԱՆ - Էջեր իմ օրագրից (գրախոսություն)	63
ԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ - Մաքենագիտական կոթողային աշխատանք	65

ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ**Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԱՐԵՂԱ ՍԱՐՈՅԱՆ - Գրիգոր Խլաթեցու**

Հայտնավորքը 70

ՀԱՍՄԻԿ ԲԱՂԱՅԱՆ - Սկևռայի վանքը 12-14-րդ դարերում և

մեզ հասած ձեռագրական ժառանգությունը 81

Ն. ԹՈՐՈՍՅԱՆ - Մայր Աթոռի վերահասարակումը Էջմիածնում

և Կաթողիկոսության գործունեությունը 15-րդ դ. 92

ՋՈՒՐԻԵՏԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ - Բելցիի հայոց եկեղեցու

կառուցման պարամությունը 101

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԶԵՅԹՈՒՆՅԱՆ - «Էջմիածին» ամսագրի**

մատենագիտություն (1984-2000 թթ.) 104

Եկեղեցական բեմ, լուրեր 119

“Эчмиадзин” официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата . 122

“Etchmiadzin” official monthly of Holy Etchmiadzin 125

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԶԵՅԹՈՒՆՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ

«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала "Эчмиадзин"

Rédaction de la revue "Etchmiadzine", Etchmiadzine, Arménie

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՉ

ՄԱՍԻՍԻՍԻՍ

ԳԵՐԱԴԱՐԱՆ

ՅԱՆՎԱՐ ԿԱՅԱՐ

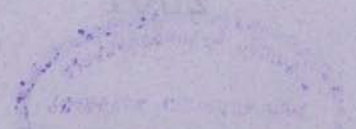
ՄԱՅԻՍԻՍԻՍԻՍ

ՅԱՆՎԱՐ ԿԱՅԱՐ

ՄԱՅԻՍԻՍԻՍԻՍ

ԳԵՐԱԴԱՐԱՆ

1908





Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՊԱՏԳԱՄԸ ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

«Ես իսկ եմ Յարութիւն եւ կեանք...»:
(Յովհ. ԺԱ 25)

Սիրելի բարևաշար հաւաքացեալներ.

Բարի առաւօր է բացուել աշխարհին՝ Յարութեան, կեանքի յաղթութեան առաւօր: Խի՜նդ կայ մեր հոգիներում, հաւար եւ յոյս, քանզի այսօր հրեշտակը թափուր գերեզմանի դիմաց վերսպին Քրիստոսի Յարութիւնն է աւելում՝ «Չէ աստ, այլ յարեալ»:

Ուրախ լեր, Սուրբ Եկեղեցի, քանզի այսօր քո յոյս խորաններից շնորհն է բաշխում Յարութեան եւ կեանքի:

Ջուարճացիր, Եկեղեցի Հայաստանեայց, այսօր բացուել են երկնքի դռները, եւ Յարուցեալ Փրկչի սիրառար հայեացքն է ուղղուած քեզ, որ քօնախմբում ես հայոց պէտքերեան՝ ի Քրիստոս մկրտութեան 1700-ամեան:

Պայծառացիր եւ ցնծա, Եկեղեցի Քրիստոսի, քանզի Յարութեան կեանք պարգեւտող շնորհներով լուսատրուած են աշխարհի բոլոր հորիզոնները, և երրորդ հազարամեակի այգաբացին քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները՝ ձայնակից միմեանց ու հրեշտակներին երկնքում, միասնաբար փառաբանում են Մարդացեալ Աստուծոյ ամենափրկիչ Յարութիւնը: Քրիստոնեայ բոլոր ազգերը այսօր օրհնաբանում են Արարչին քիեզերքի, Ով աշխարհը հաշտեցրեց Իր հետ ու քունց մարդկանց հաշտութեան խօսքը՝ Յարութեան Սուրբ Անտարանը Քրիստոսի:

Արդ, «Արասցուք քոն ցնծութեամբ նորոգեալքս ի հնութենէ մեղաց՝ ասելով. Զրիսպոս յարեալ ի մեռելոց», «Փանք Զրիսպոսի ամենազօր Յարութեան»:

Յարութեան յաղթական երգը Մեր շուրթին՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից եղբայրական ողջոյն ենք յղում Հայաստանեայց Եկեղեցու նուիրապետութեան Աթոռնորդ Գահակալներին, Յարութեան լոյս անտիսով Մեր օրհնութիւնն ենք բերում Հայոց պետական աւագանուն՝ ի գլուխ Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահի, օտարերկրեայ դիւանագէտներին Հայաստանում, Հայ Եկեղեցու ուխտապահ ողջ հոգեւոր դասին եւ աշխարհական հաւատարմոր ու բարեպաշտ հանուր մեր զաւակներին ի Հայաստան, յԱրցախ եւ ի սփիւռս:

Միտոյ ողջոյն եւ խնդրութեան անտիս փոխանցենք միմեանց՝ օրհներգելով. «Այսօր յարեալ ի մեռելոց փեսայն անմահ եւ երկնաւոր»:

Զրիսպոս Յարութիւն առաւ վաղ առաւօտեան: Աւարտուեց Նրա մարդկային կեանքի պարմութիւնը: Սկիզբ առաւ Աստուածային փառքով վերակենդանացեալ եւ յաւերժ փառաւորեալ անվախճան կեանքի պարմութիւնը Յարուցեալ Փրկչի: Այգաբացի հեք մարդկութեանը ծագեց Լոյսն Իմանալի, որ երկու հազարամեակ նորոգում է մարդկային հոգիները եւ վերափոխում աշխարհը Աստուածային ճշմարտութեան ճանաչողութեամբ:

Միքելի ժողովուրդ հայոց. Յարութեան վարդապետութիւնը քրիստոնէական մեր հաւատի հիմքն ու էութիւնն է, քանզի «Եթէ Զրիսպոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն է քարոզութիւնն մեր, ընդունայն են եւ հաւաքն ձեր» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 14):

Հրաշափառ Իր Յարութեամբ Աստուծոյ Որդին լուսին հասցրեց փրկագործական Իր առաքելութիւնը: Մեղքի դիմաց խաչուեց Ինքն Ամենդութիւնը, որպէսզի յարարեւ նորոգուի Աստուածակերպ պարկերը խաթարուած մեր հոգու: Զրիսպոս աշխարհ եկաւ որպէս Մեր ու սեր սերմանեց, ողորմութիւն ուսուցանեց, հաշտութիւն դարձաւ եւ խաղաղութիւն ու կեանք պարգեւեց, քանզի Ինքն իսկ է Յարութիւն եւ կեանք: Արդ, Զրիսպոսի խաչով ներուած են մեզ մեր մեղքերը ու Նրա Յարութեամբ՝ լուսաւորուած դէպի Աստուած մեր ճանապարհը:

Միքելի ժողովուրդ հայոց ի սփիւռս աշխարհի. 2000 տարի «Մենք իսկ ականաւորես եղանք Նրա մեծութեանը» (Բ. Պետր. Ա. 16), Նրա ապրող ու ապրեցնող զօրութեանը: 2000 տարի Յարուցեալ Զրիսպոս քայլում է մեր հողում, մարմին առնում մեր արարումներում, ազգայութեան բաղձանքում, խաղաղութեան երազում, բարիք ստեղծելու ձգտումներում: Որպէս քրիստոնեայ առաջին պետութիւն եւ ազգ՝ 17 դար մեր ժողովուրդը Յարութեան լոյսը դարձրել է համազգային իր կեանքի փարոսը, Յարութեան յոյսով զինավաճ՝ նաւարկել խութերի ու որոգայթների միջով, Յարութեան հաւատով կոփել խաւարը մերժելու, մահեր յաղթելու իր կամքը: 1700 տարի, սիրելիներ մեր, Սուրբ Էջմիածինը Յարուցեալ Փրկչի Էջքի խորհրդով շաղախն է հայոց միաբանութեան:

Այսօր, երբ 2001 թուականի յոբելեանագարդ տարին փառապսակ թագադրում է Յարութեան շնորհանորդ խորհրդով, Միածնի Էջքի Սուրբ Սեղանի առջեւ աղօթա-

րար հոգով, յանուն աշխարհասփիւռ մեր ժողովրդի աներկբայ վկայում ենք. Տէր, մենք պահեցինք մեր հաւաքարմութիւնը Քեզ, տկարացանք, բայց չորացանք, նոյն-իսկ երբ մահուան ու ջարիքի դէմ յանդիման թոււմ էր, թէ մոռացել ես մեզ:

Փա՛նք Քեզ, Տէր, եւ Յարուցեալ Զօրութեանը Քո, որ նախախնամող Քո կամքով եւ ամենախնամ օրհնութեամբ նոր հազարամեակ ենք թեւակոխում լաւարեւոյթեամբ ու հոգեւոր-ազգային մեր կեանքի վերարթնութեան ու վերաշինութեան, ազգային մեր նուիրական իղձերի իրականացման յոյսերով:

Փա՛նք Քեզ, որ պարգեւեցիր մեզ քրիստոնեայ առաջին պեպոյթիւնը լինելու շնորհն ու պարիւր եւ համայն քրիստոնեայ աշխարհի հետ այսօր ապրելու Քո Յարուցեալ ներկայութիւնը եւ երկրպագելու բարեբանելի Սուրբ Անունը Քո:

Երիցս Փա՛նք Քեզ՝ Աստուածային Քո Սիրոյ, Կենդանարար Յոյսի եւ Յարութեան Հաւարի պարգեւի համար, որ պայմանն ու իմաստն են փիեզերքի գոյութեան ու մարդկային կեանքի:

Յիրաւի, ոչինչ այնպէս չի վերափոխել աշխարհը, որքան Յարութեան հաւարը, որ շնորհեց մարդկութեանը մեղքի կապանքներից ազատ լինելու հնարատրութիւնը: «Ուր հոգի Տեառն է, անդ ազատութիւն է» (Բ. Կորնթ. Գ. 17): Քրիստոս ազատութեան Իր հոգին պարգեւեց մարդկութեանը. ազատութիւն՝ ճշմարտութիւնը ճանաչելու, ազատութիւն՝ ճշմարտութեան հետեւորդը լինելու, ազատութիւն՝ ճշմարտութիւնը պաշտպանելու մէջ չվարանելու:

301 թուականին չվարանեցինք քրիստոսահալած հեթանոս աշխարհում պեպականօրէն պարգել Քրիստոսի ազատութեան խաջանիշ դրօշը, որ երբէք չի խոնարհուել մեր հոգիներում, երբ անգամ կորցրել ենք ազգային մեր պեպականութիւնը: Խաջանիշ այդ դրօշով ընդամենը մէկ ու կէս դարում կերպեցինք հայոց ինքնաճանաչման, ինքնարտայայտման ու ինքնահաստատման Աստուածզգեաց դպրոցը, ուր ուսուցանում է Յարուցեալ Երկնային Վարդապետը: Խաջանիշ այդ դրօշով ապրեցինք՝ ժառանգականութեան կենդանի կապով հաղորդ ու հաւաքարիւմ Լուսաւորչի, Ներսէս Մեծի եւ Սահակ-Մաշտոցի՝ հայ հոգու, սրտի ու մտքի լուսաւորութեան, Քաջն Վարդանանց՝ հայ ոգու յաղթութեան անմահ դպրոցին:

Հայոց Դարձի 1700-ամեակի փոսակաւարտութեան նշանակալի այս փարում, սիրելի հայորդիներ, ուխտենք մեր հոգիներում արթուն պահել յաղթական այդ դպրոցի գօրատր ոգին, ապրենք Յարուցեալ Փրկչի ներկայութիւնն այնպէս, ինչպէս Յարութեան հաւարին վստահած մեր նախնիք, որպէսզի մեր խօսքը չհնչի դատարկ ու անփեղի, եւ մեր գործը չլինի արժէզուրկ ու աննպատակ, այլ ծառայի հայրենական մեր կեանքի շինութեանը, քար աւելացնի անկախ մեր Հայրենիքի հզօրութեան կառոյցին, շաղախ՝ հայոց միաբանութեանը, յոյս՝ պայծառութեանը Հայաստանեայց Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու:

Հայոց Դարձի 1700-ամեակի խորհրդով լեցուն՝ հաւաքով խոստովանենք մեր պարկանելութիւնը Աստուածակառոյց Հայ Եկեղեցուն, որպէսզի այն, գօրատր մեր

հաւարարմութեամբ, շարունակի առաջնորդել համագգային մեր երթը դէպի Աստուած: Զօրանանք հաւարով եւ զօրացնենք աշխարհասփիւռ ազգային մեր կեանքը:

Գործեր ձեռնարկենք Յարութեան վստահութեամբ՝ լեցուն միմեանց հանդէպ Յառուցեալի սիրով, որ ջունի երկմպութիւն ու երկիւղ, սէր, որ չի նախանձում, չի ամբարփաւանում, չար բան չի խորհում, անիրաւութեան վրայ չի ուրախանում, այլ միշտ հաւարում է ու միշտ յուսադրում: Անպարտելի, արարող այդ սիրով հաւարանք ազատ մեր Հայրենիքի լուսատուր գալիքին: Խաչադրոշմ կնիքով մեր հոգու, խաչանիշ պետական դրօշով ազգովի՝ ի Հայաստան, յԱրցախ եւ ի սփիւռս միաբան, զինուորացիներն ու բանակ դառնանք՝ ամրապնդելու մեր ձեռքբերումները, մեր նուաճումները, համարելու կառուցելու հայոց այսօրն ու վաղուայ նոր օրը:

Սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ հայոց ի սփիւռս աշխարհի.

Քրիստոսի Տիեզերական Եկեղեցու բոլոր զաւակների հետ միասնաբար այսօր՝ նոր հազարամեակի արշալոյսին, աղօթենք առ Միածին Փրկիչը եւ հայցենք. «Լսելի արա մեզ, Տէր, զձայն աւերաւոր հրեշտակին...» եւ Յոյսով, Հաւատով ու Սիրով պսակեալ Զո Յարութեան լոյս խորհուրդը հաստատելու մեր հոգիներում:

Խաղաղութիւն ու օրինութիւն բաշխիր, Տէ՛ր, համայն աշխարհին եւ Սուրբ Հոգու շնորհները բոլոր ազգերին՝ ապրելու եղբայրաբար, աջակից միմեանց, որպէսզի քրիստոնէական համեղբայրութիւնը, հաստատուած Զո Սուրբ Յարութեան հաւարի ճշմարիտ արմարին, բարի պտուղներ պարգեւի աշխարհին, եւ հացն ու գինին յարարելու բաշխուն ի հաղորդութիւն Յարութեան եւ կեանքի:

Քրիստոս Յարեալ ի մեռելոց:

Օրհնեալ է Յարութիւնն Քրիստոսի:

**ՓՐԿՉԻ ՆՐԱՇԱՓԱԹ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՆԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՏՈՆԻ ԱՌԹՎ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ՆԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԵՎ ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ, ՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՒՆԵՐԻ ՊԵՏԵՐԻ,
ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՄԻՋԵՎ
ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԵՎ
ԲԱՐԵՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐՆ ՈՒ
ՆԵՌԱԳՐԵՐԸ**

Նոռմանական Կաթողիկ Եկեղեցու Քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՆՈՎՆԱՆԵՍՏ-ՊՈՂՈՍ Բ ՊԱՊ (Նոռմ)
Կոստանդնուպոլսի Նունաց Տիեզերական Պապրիարք,
Նորին Սրբություն
ԲԱՐՆՈՒՆՄԵՆՈՍ (Մաամբու)
Մոսկվայի և Նամայն Ռուսիո Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԼԵԶՍԻ Բ (Մոսկվա)
Նամայն Վրաց Պապրիարք-Կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
ԻԼԻԱ Բ (Թբիլիսի)
Ղաթի Ուղղափառ Եկեղեցու Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ԱՄԲԱ ՇՆՈՒՂԱ Գ (Կահիրե)
Ատրական Արևելյան Եկեղեցու Կաթողիկոս-Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ԻՍՆԱՆԻՎ ՄԱՐԴԻՆԿԱ Դ (Իլինոյս)
Անարիոքի և Նամայն Արևելքի Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու Պապրիարք,
Նորին Սրբություն
ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԶԱԲԶԱ Ա ԻՎԱՍ (Ղամասկոս)
Ռումին Ուղղափառ Եկեղեցու Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ԹԵՈԿՏԻՍ (Բուխարեստ)
Սերբիայի Ուղղափառ Եկեղեցու Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԱՎԼԵ (Բելգրադ)

- Աթենքի և Համայն Հունաց Արքեպիսկոպոս, Նորին Սրբություն
ԽՐԻՍՏՈՂՈՒԼՈՍ (Աթենք)
- Վարչականի և Համայն Լեհաստանի Միաբնակություն, Նորին Սրբություն
ՍԱՎՎԱ (Վարչական)
- Կիպրոսի Արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն
ԽՐԻՍՏՈՍՏՈՍՈՍ (Կիպրոս)
- Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Պապ-Պապրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԵՏՐՈՍ Է (Ալեքսանդրիա)
- Մինսկի և Սլուցկի Միաբնակություն, Համայն Բելոռուսի Պապրիարք,
Նորին Սրբություն
ՖԻԼԱՐԵՏ (Մինսկ)
- Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս հայոց Կաթողիկոս-Պապրիարք
ՆԵՐՍԵՍ-ՊԵՏՐՈՍ ԺԺ (Բեյրութ)
- Պրագայի Արքեպիսկոպոս, Եվրոպայի Կաթողիկոս Եպիսկոպոսների
Եղբայրակցական Միության Նախագահ
ՄԻԼՈՍԼԱՎ ԿԱՐԴԻՆԱԼ ՎԼԿ (Պրագա)

*
* *

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՒՆԵՐԻՅ

- Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո, Նորին Սուրբ Օծություն
ԱՐԱՄ Ա (Անթիլիաս)
- Պապրիարք Հայոց Երուսաղեմի, Նորին Ամենապատվություն
ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ (Երուսաղեմ)
- Պապրիարք Հայոց Կ. Պոլսի, Նորին Ամենապատվություն
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ (Սփամբուլ)

Փրկչի Հրաշափառ Ս. Հարության փոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ-ի անունով շնորհավորական հեռագրեր, բացիկներ և նամակներ են ստացվել նաև Հայ և օտար Եկեղեցիների թեմակալ առաջնորդներից ու հոգևորականներից, թեմական խորհուրդներից:



ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻՑ

Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, վսեմաշուք

ՌՈԲԵՐՏ ԶՈՂԱՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովի

նախագահ, մեծահարգ

ԱՐՄԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ,

մեծահարգ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Սահմանադրական դատարանի նախագահ,

մեծահարգ

ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության

նախագահ, վսեմաշուք

ԱՐԿԱՂԻ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության

վարչապետ, մեծահարգ

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Շնորհավորականներ են ստացվել նաև Հայաստանի Հանրապետության նախարարներից, մարզպետներից, քաղաքապետներից, ակադեմիական, համալսարանական հաստատություններից, իրավագետներից և քաղաքական գործիչներից, Հայաստանում գործող քաղաքական կուսակցություններից և հասարակական կազմակերպություններից, Միջազգային Կարմիր Խաչի կենտրոնից, ինչպես նաև միջազգային փառքեր կազմակերպությունների հայաստանյան գրասենյակներից, «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» Համահայկական Հիմնադրամից, ՀԲԸՄ-ից, Հայկական Համագումարից, ՀՕՄ-ից, Կյուլպենկյան հաստատությունից, Կարագյոյան հիմնարկությունից, սփյուռքահայ մի շարք այլ կառույցներից և հաստատություններից, PRO ORIENTE կազմակերպությունից (Ավստրիա), Ավստրալիայի Ազգային Եկեղեցիների Խորհրդրդից, Իրանի Ազգային Մշակութային Միությունից:

Շնորհավորականներ են ուղարկել Հայաստանում գործող դիվանագիտական հաստատությունների ներկայացուցիչներ, արտասահմանյան երկրներում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպանները, սփյուռքում գործող հասարակական և համայնքային կազմակերպություններ:

**ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ԵՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՈՍՔԸ ՀԱՅՈՑ ԵՂԵՌՆԻ 86-ՐԴ
ՏԱՐԵԼԻՅԻ ԱՌԻԹՈՎ**

(Տեր Զոր, 24 ապրիլի 2001 թ.)

*«Որ զանձինս իրեանց քեզ, Հայր, ըն-
ծայեցին և Որդւոյ քում Զրիպրոսի եղևն
խաչակիցք»:*

Այսօր եկանք՝ Մեր հոգու հայացքի առջև ունենալով Արևմտյան Հայաստանի օրինյալ հողը, Սուրբ Մասյաց փեշերին այրվող այգեստաններ, խողխողված մանուկ ու ծեր, դեպի անապար թշվոռ անգնն ու փանջահար ժողովուրդ: Անցանք ափերով Եփրատի, որի ջրերը կյանք բաշխելու փոխարեն Հայոց լեռնաշխարհից դիակ ու արյուն էին բերում 86 փարիներ առաջ և սարսափ էին գոծում ու մահ: Արագընթաց մեքենաներով կտրեցինք անեզր փափաստանը, որը դուք, բյուր նահապալկներ հայոց, չափեցիք քայլ-քայլ և խաչը ուսած անցաք Գողգոթայի ճանապարհով:

Եկել ենք որպես շնորհընկալ Ամենայն Հայոց Հայրապետ՝ առաջին անգամ հա-
նուն մեր նախորդների այսօր խորին խոնարհումով ձերադրելու և Մայր Հայրենիքի ու Սուրբ Էջմիածնի օրհնությունը բաշխելու շիկագույն այս հողին, որը, ժամանակին անջուր ու անմարդաբնակ, հավաքական ձեր գերեզմանը դարձավ ու սրբազորովեց մարտիրոսյալ ձեր արյամբ՝ նվիրական դառնալով համայն հայոց համար:

Անապարի փոթակեզ քամին ավազով ծածկեց անթաղ մնացած ձեր աճյուն-
ները: Բայց մի՞թե Բարձրյալի աչքից կարելի է թաքցնել մարդկային չարիքը, մարդ-
կային ամոթը: Մի՞թե ոճրապարտ մարքով ու ձեռքով գործվածը, որ սրապեց ու բնա-
վեր արեց սրեղծարար հնագույն մի ժողովրդի, կարող է մոռացության շղարշով
պապրվել ու ջնջվել սերունդների հիշողությունից:

Եկել ենք հանուն համայն հայ ժողովրդի, որը աշխարհի բոլոր ծագերում այսօր՝
ապրիլի 24-ին, համախումբ ու միասնական ոգեկոչում է նահապալկներիդ սուրբ հի-
շարակը: Այսօր բազմահազար հայորդիներ, Հայաստանի Հանրապետության նա-
խագահի գլխավորությամբ, Ծիծեռնակաբերդի բարձունքում խոնարհվում են ձեր հի-
շարակը հավերժացնող կոթողի առջև:

Եկել ենք ուղեկցությամբ աշխարհասփյուռ մեր զավակաց, ովքեր՝ շառավիղները նախճիրից փրկվածների, աշխարհի չորս կողմերում հայ կյանքը վերահասարարած, պարմական մեր Հայրենիքի արևելյան մի հարվածում Հայաստանի ազատ պարականությունը վերականգնած՝ այսօր նախանձախնդիր են Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում, որպեսզի ոչ մի ժողովուրդ չապրի երբեք սեփական ազգի պարկանելության համար կոտորածի ողբերգությունն ու վիրավորանքը և չկառուցի Տեր Զոր, Ծիծեռնակաբերդ ու Եսպ Վաշեմ, որպեսզի ոչ մի հողում չլինեն Մայրանեկ ու Բուխենկալդ:

Սուրբ Էջմիածնի 1700-ամյա Միածնաեջ Լուսե Խորանի օրհնությունն ենք բերել նահապականերիդ նշխարներին, Սուրբ Լուսավորչի Կանթեղի լույսը մշտադոթք: Եկել ենք ուխտի, սրբազան երդման: Եկել ենք ձեր՝ Քրիստոսի խաչակիցներիդ հազարավոր անհայտ անունների հիշարակումով մեր ուխտը ամ Լսրված հասարարելու, համազային մեր միասնականությունը նորոգելու և մեր հավարը գորացնելու արդարության հաղթանակի հանդես: Եկել ենք ասելու ձեզ, որ ամեն ապրիլի 24-ի, նաև այսօր, հայ ընտանիքներում զավակներ են ծնվում՝ հայրողիներ ու հայուհիներ, որ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու ավագանում մկրտվում են ձեր անուններով:

Միրելի ժողովուրդ հայոց ի սփյուռս աշխարհի.

Այս պահին մեր ուրքի րակ հողին խառնված, փշուր-փշուր ու մանրված ոսկորներն են հայ նահապակաների, սակայն մեր առջև՝ նրանց հիշարակը հավերժացնող վեհարես կոթող-եկեղեցին է՝ երկինք պարզած փրկագործ խաչով, որի թևերի հովանու ներքո խաղաղություն են գրել նշխարները մեր անմեղ գոեերի:

Արդարև, սիրելիներ, բազմիցս խաչվելով չէ, որ խաչակից ենք Քրիստոսին, այլ՝ որովհետև հարություն ենք առել, մահը կյանքով ենք ողնակոխել և Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի օրինակով ամոթապարտ թողել մեզ խաչողներին: Մեր ժողովրդի րարագիր զավակները սրեղծարար իրենց կյանքը վերընձյուղեցին աշխարհի րարբեր երկրներում և քրիստոնյա հայի ազնիվ ու օրինավոր նկարագրով հարգանք ու վստահություն վասրակեցին ամենուր: Այդ նույն քրիստոնյա հայը՝ հաց սրեղծող, արհեստավոր, վաճառական, բժիշկ ու ճարարարպետ, Օսմանյան Թուրքիայում անցնող դարակզբին մահվան դարապարովեց, քանզի բնիկ ու րոհմիկ ժողովուրդն էր Արարարի երկրի, քանզի դարերով վկայել ու վկայում էր իր հավարարությունը Քրիստոսին ու նրա Միրուն, որով մերժել էր չարը ու հաղթել մահեր:

Մեր նահապակաների սուրբ հիշարակի ոգեկոչման այս նվիրական օրը Մեր սիրեցյալ եղբայր Արամ Ա Կթողիկոսի հետ, Տեր Զոր ուխտի եկած մեր զավակների, համայն մեր ժողովրդի անունից երախարագիության Մեր խոսքն ենք ուղղում արար ժողովրդին և բոլոր ժողովուրդներին, որոնք արհավիրքի դժնդակ օրերին սարարեցին ասարանդական հայերին և մարդասիրության հազարավոր օրինակներով դարապարարեցին հայկական կոտորածները, իսկ այսօր նույն նախանձախնդրությամբ ճանաչում են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԽՈՍՔԸ՝ ԱՐՏԱՍԱՆՎԱԾ ԿՐԵՍՆԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐԻ ՊԱԼԱՏՈՒՄ

(22 ապրիլի 2001 թ.)

Ի Տեր սիրեցյալ եղբայր մեր, Ձերդ Սրբություն Մոսկվայի և Համայն Ռուսաստանի Պապրիարք, Հայաստանի Ազգային Ժողովի նախագահ Արմեն Խաչատրյան, գերաշնորհ հովվապետեր, հոգեշնորհ հայրեր, պետական այրեր, եղբայրներ և քույրեր ի Քրիստոս.

Փառք Ամենակալին, որ մեզ հնարավորություն ընձեռեց ի Քրիստոս մեր եղբայր, Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու մեծապատիվ գահակալ, Նորին Սրբություն Ալեքսի Բ-ի հրավերով կրկին այցելելու հզոր ու մեծ Ռուսաստանի պետության մայրաքաղաք: Մենք մեծ ուրախություն ենք ապրում՝ գտնվելով Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու ավանդական այն հանդիսությանը, որը նվիրված է մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի Սուրբ Հարությանը՝ քրիստոնյաների մեծագույն պոնին:

Միևեկի եղբայրներ և քույրեր. մեզ համար կրկնակի ուրախություն է, քանի որ Նորին Սրբություն Ալեքսի Բ-ի նախաձեռնությամբ այսօրվա հանդիսությունը նվիրված է նաև մեծ ու բախտորոշ իրադարձության հոբելյանին՝ Հայաստանում քրիստոնեության պետականացման 1700-ամյակին:

Աստվածային նախախնամությամբ հայ ժողովուրդը երկու հազար տարի առաջ ընդունեց Ավետարանը Ս. Թադեոսի և Ս. Բարդուղիմեոսի քարոզությամբ: 300 տարի հետո, 301 թ. Ս. Գրիգորի՝ Հայաստանի Լուսավորչի և Տրդատ Գ թագավորի ջանքերով մեր երկիրն ընդունեց քրիստոնեությունը իբրև պետական կրոն: Աստծո Որդին Ինքն իջավ բիբլիական Արարարյան հողի վրա և Սուրբ Աջով ցույց տվեց այն սուրբ վայրը, որտեղ հայ ժողովուրդը շուրջ 1700 տարի պետք է կանգնեցներ Ս. Էջմիածնի Տաճարը:

Մեր պատմության ամենամոռյալ շրջաններում Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու հոգևոր կենտրոնը՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, գոյատևել է իբրև լուսավոր ջահ՝ պահպանելով Աստծո վառած անաղարտ հոգևոր կրակը: Իրեն՝ Բարձրյալ Աստծուն և Նրա ուխտին մենք հավատարիմ ենք հավիտյան: Իրապես. «Ո՛վ պիտի բաժանի մեզ Քրիստոսի սիրուց. տառապանքը, թե՛ անձկությունը, թե՛ հալածանքը, թե՛ սովը, թե՛ մերկությունը, թե՛ վրանգները, թե՛ սուրը» (Հռոմ. Ը 35-37):

Միևեկի եղբայրներ և քույրեր. անցյալ դարի վերջին տասնամյակը մեզ բոլորիս համար թե՛ Ռուսաստանում, և թե՛ Հայաստանում նշանավորվեց նրանով, որ պետությունը և Եկեղեցին փոխադարձ մերձեցման արմատական քայլեր նախաձեռնեցին՝

հանուն երկրների հոգևոր վերագարթոնքի: Այսօր Ռուսաստանի և Հայաստանի պետական այրերի ներկայությունը վկայում է ոչ միայն այդ մերձեցման, այլ նաև մեր ժողովուրդների մերձեցման մասին, որը միանգամայն նոր նշանակություն, նոր որակ և նոր իմաստ է ձեռք բերում: Որ մեր բարեկամությունը ավելի է ուժեղանում և ամրանում, կարելի է համոզվել այսօր Կրեմլի այս հիմնալի Պալատում, որտեղ երկու քույր Եկեղեցիների հետ կողք-կողքի նստած են մեր Եկեղեցիների հարյուրավոր բարեպաշտ և քաջակորով զավակներ:

Հայ և ռուս ժողովուրդների եղբայրական կապերը հիմնված են փոխհասկացողության, հավասարության, արդարության և անշահախնդրության վրա: Ռուսներին և հայերին սկզբնապես միավորել էին համաքրիստոնեական արժեքները՝ սեր մերձավորի հանդեպ, սրբազնավ վերաբերմունք միմյանց նկատմամբ, ծանր պահին օգնելու և աջակցելու պատրաստակամություն: Այդ պատճառով է, որ մեր համերկրացիներից շարքի համար Ռուսաստանը դառնում է երկրորդ հայրենիքը: Մեր ժողովուրդների բարեկամությունը ասարվածահաճո է, և թող այն օրհնվի հավեր, քանի որ ծառայում է բարուն և աշխարհին:

Առիթից օգտվելով ցանկանում ենք Մեր Հայրական պարգամբ և Պատրիարքական օրհնությունը հղել Մոսկվայում գտնվող հայ համայնքի զավակներին, Թեմական Խորհրդին ու Հայ Առաքելական Եկեղեցու Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Հայր Եզրասին: Մեր օրհնությունը և շնորհակալությունը մեր Եկեղեցու ճշմարիտ զավակ, «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշանակիր, «Ռուսաստանի հայերի Խորհուրդ»-ի նախագահ պարոն Արա Աբրահամյանին և բոլոր նրանց, ովքեր իրենց ներդրումն են ունեցել այս տոնախմբությանը:

Ավարտելով Մեր խոսքը, մեկ անգամ ևս ձեզ ենք փոխանցում մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի Հարության բարի ավերիսը: Եվ կրկին արտահայտում ենք Մեր եղբայրական սերն ու շնորհակալությունը Նորին Սրբություն Մոսկվայի և Համայն Ռուսաստանի Պատրիարքին՝ Սուրբ Հարության ոգեկոչման և 1700-ամյակի տոնակատարություններին մասնակցելու հրավերի համար, և աղոթաբար քաջառողջություն և երկար փարիների կյանք ենք ցանկանում նրան:

Մեր աղոթքն է, որ Հարուցյալ Տերն Իր հովանու ներքո պահի Ռուսաստանը, Հայաստանը և այդ երկրների ժողովուրդներին, որպեսզի Նրա օրհնությունը հանապազ լինի Ռուս Ուղղափառ և Հայ Առաքելական Եկեղեցիների ու նրանց զավակների վրա:

Թող Տերը պահի մեր քույր Ռուսաստանը, մեր քույր Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցին և նրանց իմաստուն ղեկավարներին՝ Նորին Սրբություն Ալեքսի Բ Պատրիարքին և Ռուսաստանի մեծարգո նախագահ Վլադիմիր Պուտինին, որովհետև նրանք պետք է առաջնորդեն բարեպաշտ ռուս ժողովուրդին խաղաղության և բարօր կյանքի ճանապարհով: Թող Բարձրալը առաջնորդի մեր երկրները դեպի բարին՝ շնորհելով հավատքի, սիրո և եղբայրության անսպառ զանձեքը:

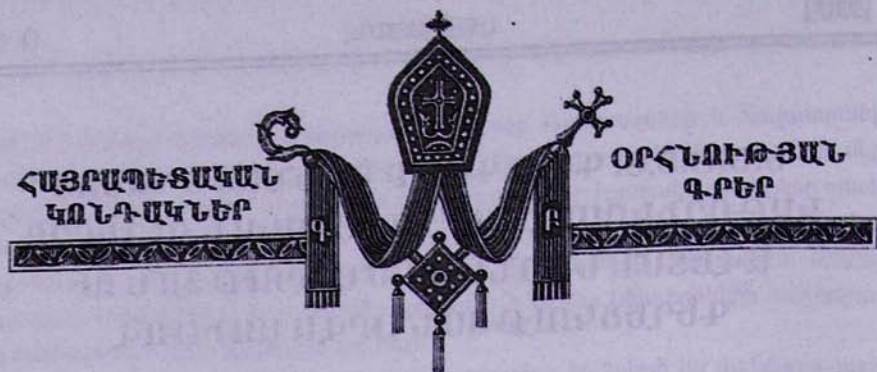
«Օրհնությիւն եւ ողորմությիւն Տեառն եղիցին ի վերայ ձեր ամենեցուն. ամէն»:

**Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶԸ
ԱՎԵՏՄԱՆ ՏՈՆԻ ԵՎ ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ
ԳԵՂԵՅԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐՎԱ ԱՌԻԹՈՎ**

Համայն հայության հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Ավետման փոնի կապակցությամբ Հայրապետական Մեր օրհնությունն ենք հղում մեր ժողովրդի զավակներին և Մայրության ու գեղեցկության օրվա առիթով շնորհավորում բոլոր կանանց:

Ավետման փոնի խորհուրդը նորոգում է մեր հոգիներում հույսը, հավասրն ու մխիթարությունը, որ Տերը մեզ հետ է: Հրեշտակաձայն այդ ավետիսը, որի առաջին շնորհընկալն էր Սուրբ Աստվածածինը, թող նոր հնչողությամբ արձագանքի ձեր հոգիներում՝ կոչելով վստահել Աստծուն, լինել Աստծո հետ, ինչպես մեր նախնիք 1700 փարի առաջ և 1700 փարիներ ի վեր:

Ի խորոց սրբի Մեր աղոթքն է, որ Տերը Ամենօրինյալ Սուրբ Աստվածամոր առաքինազարդ հոգու շնորհներով զարդարի և մայրության բերկրանք պարզիկ ձեզ, սիրելի կանայք, շնորհելով խաղաղ կյանքի բարօր ու երջանիկ երկար օրեր: Թող Աստվածամոր գթառաք բարեխոսությամբ Միածին իր Որդու օրհնությունը միշտ հովանի լինի ձեզ:



**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԿԱՆԴԱԿԱՆ ՀՈԳԵՇՆՈՐՀ Տ. ԵԶՐԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՆԵՐՍԻՍՅԱՆԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՆՈՐ
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ
ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

**ԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԳՆԱՀԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ ՍԻՐԵՅԵԱՆ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՀԱՐԱՋԱՏ ՄՊԱՍԱՌՈՐՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԻԱՇՆԻ,
ՀՈԳԵՇՆՈՐՀ Տ. ԵԶՐԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ,
ՈՐ Ի ՄՈՍԿՈՒԱ, ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ**

Սրբի բերկրանքով ենք ողջունում հոգևոր վերաթոնությունը Ռուսաստանում բնակություն հաստատած մեր ժողովրդի զառկաների, որոնց հոգիներում առ Աստուած նորոգ հաւատով եւ նոր ուժականութեամբ է բորբոքուել եկեղեցասիրութեան ոգին մեր նախնիների:

Ազգաշէն ու եկեղեցանուէր գործունէութեան մեծ աւանդ ունեն ռուսահայերը հայրենական կեանքում: Այս պահին Մենք աղօթքով եւ օրհնութեամբ ենք յիշում Ռուսաստանի երբեմնի հայաշատ կենտրոններում Սանկտ Պետրբուրգում, Մոսկուայում, Աստրախանում, Ղրիմում եւ այլուր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ու Հայրենիքի համար բազում զոհողութիւնների յանձնառու նուիրեալ հայորդիներին: Թեմի առաջին իսկ առաջնորդ Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեանի գործունէութեան փառքներից հաստատուած աւանդոյթ է այլեւս ռուսահայերի նկատելի դերակատարութիւնը Մայր Եկեղեցու կեանքում:

Փառք ենք վերառաքում առ Աստուած, որ այսօր եւս արթուն է Լուսաւորչաւանդ հաւաքոյ ոգին Ռուսաստանի հայութեան սրտերում, ովքեր համախումբ են Աւերա-րանի լոյս պարգաւմների եւ ազգային նուիրական մեր արժէքների ու ասանդների շուրջ շնորհիւ նաեւ հոգեւոր-քարոզչական անձանձիւ գործունէութեան Ռուսաստա-նի եւ Նոր Նախիջեւանի հայոց թեմի բարեջան սպասաւորների՝ գլխաւորութեամբ նորանշանակ առաջնորդի պաշտօնակալարար Տ. Եղրաս վարդապետ Ներսիսեանի:

Միրելի Հայր Սուրբ. քաջապետեալ ենք Սանկտ Պետերբուրգի հայոց համայն-քային կեանքում ծաւալած եկեղեցաշէն Ձեր գործունէութեանը: Վազգէն Ա Երջան-կայիշապակ Հայրապետի «Միրեցէ Սուրբ Էջմիածինը, Էջմիածինն է հայութիւնը միաւորող հօգի շողկալը» պարգաւով Դուք մեծարժէք ներդրում էք բերել Մայր Աթոռիս հեղինակութեան բարձրացման սրբազան գործին՝ արժանիօրէն վաստակե-լով սէրն ու յարգանքը մերազնայ հաւաքացեալների:

Ձեր ժրջան ծառայութեան Մեր բարձր գնահատանքը յաւելելով ռուսահայոց ազնիւ խրախոյսին՝ Հայրապետական այսու Կոնդակով, սիրով ընդառաջ հաւաքա-ւոր հայորդեաց խնդրանքին, որ ի Ռուսաստան, ծառայութեան ենք կոչում Ձեզ՝ որ-պէս

ԱՌԱՋՆԱՐԴ ՌՈՒՄԵՍՏԱՆԻ ԵՒ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ:

Լիայոյս ենք, որ նախանձախնդրութեան նոյն ոգով ու գիտակցութեամբ պիտի լծուէք Ձեր պարասխանաւորութեան իրականացմանը՝ առաջնորդելով հաւաքաւոր ռուսահայութեան ընթացքը դէպի հոգեւոր ու ազգային նկարագրի անխաթար պահ-պանում:

Աղօթում ենք առ Բարին Աստուած, որ Տէրն Ամենակալ պարգեւի Ձեզ քաջառողջ, արեւշար կեանք եւ առաջնորդական արգասաւոր գործունէութիւն՝ ի պայծառութիւն Առաքելական մեր Մայր Եկեղեցոյ, յուրախութիւն Տիրախնամ թեմիդ հոգեւոր դասի եւ ի մխիթարութիւն Ռուսաստանի բարեպաշտ հայորդիների:

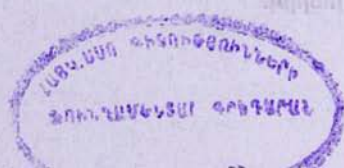
«Շնորհք, սէր եւ խաղաղութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ Ձեզ եւ ընդ ամենեսեանդ. ամէն»:

Օրինութեամբ՝

ԳԱՐԵԳՐՆ Բ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա Կոնդակս ի 11-ն Ապրիլի
յամի Տեառն 2001 եւ ի թուին Հայոց ՌՆԾ
ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 42



ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿԸ ԻՇԽԱՆ ՊԻՏԵՃԻՆ «Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ» ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ ՊԱՐԳԵՎԱՏՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

**ԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆՀԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ ՄԻՐԵՑԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՀԱՐԱԶԱՏ ԶԱՄԱԿՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՄՆԻ,
ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՏԻԱՐ ԻՇԽԱՆ ՊԻՏԵՃԻ,
ՈՐ Ի ՎԵՍԹՎԱՆՔՈՒՎԸՐ, ԿԱՆԱԴԱ**

Գոհությւն եւ փառք ենք մաքրուցում Երկնաւոր Տիրոջը, որ մեր ժողովրդի զաւակաց հոգիներում արծարծ է պահում կենսագործ հաւաքը, սէրն ու նուիրումը առ Աստուած, Հայրենիք ու Մայր Եկեղեցի եւ բազմարդիւն պարզատրում՝ ի շահ ազգային-եկեղեցական մեր կեանքի շինութեան:

Մեծարգոյ պրն Պիպեճի. կանադահայոց թեմի առաջնորդ: Գերաշնորհ Տ. Հովնան արքեպիսկոպոս Տէրպէրեանից գոհունակութեամբ ենք լսում Ձեր ազգօգուր գործունէութեան մասին՝ ի խնդիր կանադահայ Տիրախնամ թեմի պայծառութեան: Երկարամեայ Ձեր եկեղեցաշէն ծառայութիւնները վառ եւ խօստուն վկայութիւններն են Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու հանդէպ Ձեր անմնացորդ սիրոյ ու հաւաքարմութեան, որով Դուք վաստակել էք Ձեր բարեջան առաջնորդի սէրն ու գնահատանքը եւ հաւաքաւոր կանադահայութեան խորը յարգանքը:

Այս առիթով անկեղծ ուրախութեամբ ենք անդրադառնում մայրաքաղաք Երեւանում Մեր հիմնադրած Մանրանկարչութեան Կենտրոնի մասնաշէնքի վերանորոգման հովանաւորութեանը Ձեր կողմից: Շնորհիւ Ձեր ազնիւ յանձնառութեան, ազգային մեր կեանքում 1700-ամեակի խորհրդով յրեւեանազարդ այս տարւում վերանորոգուած կենտրոնը առաւել արդիւնավեպ պիտի ծառայի մեր ժողովրդին՝ նպաստ բերելով հայ մշակոյթի զարգացմանը: Կենտրոնի սաները մշտապէս երախտագէտ հոգով յիշելու են Ձեզ՝ աղօթք վերառաքելով առ Աստուած յանուն յարգարժան բարեբաւրի:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Հայրապետական Մեր օրհնությունն ու խորին գնահատանքն ենք յղում Ձեզ եւ, սիրով ընդառաջելով Ձեր առաջնորդի ազնիւ խնդրանքին, Հայրապետական այսու Կոնդակով շնորհում ենք Ձեզ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ

պատուոյ բարձրագոյն շքանշանը:

Ի խորոց սրտի աղօթքով հայցում ենք Ամենակալ Աստուծոց, որ Իր հաւնապագ օրհնութեան ներքոյ պահի ու պահպանի Ձեզ ու Ձեր ընտանեաց անդամներին՝ զորավիզ լինելով բարի ու հայրենաւուր Ձեր բոլոր իրագործումներում:

Թող ընտանեկան Ձեր յարկը շնորհընկալը լինի երկնատուր բիւր բարիքների եւ Աստուծոյ առաւր որդրմութեան:

«Ողջ լերուք ի Տէր, գորացեալք շնորհօք Սուրբ Հոգոյն եւ յաւեր օրհնեալք ի Մէնջ. ամէն»:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա Կոնդակս ի 11-ն Ապրիլի
Յամի Տեառն 2001 եւ ի թուին հայոց ՌՆԾ
ի Մայրապետան Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 43

ՀԱՅՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐԳԵՎԱԲԱՇԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

2001 թվականի ապրիլ ամսի ընթացքում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Հայրապետի Կոնդակով «Ս. Սահակ - Ս. Մեսրոպ» շքանշանով պարգևատրվել են՝

Տիար Արստ Թուգբաշյանը (Տորոնտո, Կանադա),
Տիար Արման Թադեոսյանը (Տորոնտո, Կանադա):

Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ Կաթողիկոսի Օրհնության և գնահատանքի գրերով պարգևատրվել են՝

Արշակ Տիգրանյան կրթական հաստատությունը (Հոլիվուդ, ԱՄՆ),
Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի հայոց թեմի պատգամավորական ժողովի անդամները (Մելբուռն, Ավստրալիա),

ԱՄՆ հայոց արևմտյան թեմի պատգամավորական ժողովի անդամները (Ֆրեզնո, ԱՄՆ),

Տիկին Աբեթ Ալբան (Տորոնտո, Կանադա),

Տիկին Արփինե Նազգաշյանը (Երուսաղեմ, Իսրայել),

ԱՄՆ հայոց արևելյան թեմի հոգևորականները (Մասաչուսեթս, ԱՄՆ),

ԱՄՆ հայոց արևելյան թեմի Կրթսեր երիտասարդների կազմակերպությունը (ԱՄՆ)

ԱՄՆ հայոց արևմտյան թեմի փիկնանց միությունը (Ֆրեզնո, ԱՄՆ):



ՎԵՆԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՌԻՏԱՏԱԳՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԵՐ ԶՈՐ

Հայաստանում քրիստոնեության պեղական կրոն հռչակելու 1700-ամյակի պոնակապարտության միջոցառումների շարքում առանձնահատուկ տեղ ու նշանակություն ունի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդի ուխտագնացությունը Դեր Զոր: Նախնական պայմանավորվածության համաձայն, ուխտագնացությանը մասնակցելու էր նաև Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսը: Նպատակն այն էր, որ երկու Կաթողիկոսները միասնաբար գնան Դեր Զոր՝ իրենց հարգանքի փութքն ընծայելու մեկուկես միլիոն նահապարակների հիշատակին:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գլխավորած ուխտավորների պատվիրակությունը, որի կազմի մեջ էին մտնում հոգևոր, պեղական, մշակութային, գիտության, կրթության բնագավառների անվանի գործիչներ՝ թվով 40 մարդ, Հալեպ ժամանեց 2001 թ. ապրիլի 23-ին, տեղական ժամանակով ժամը 10.00-ին: Հալեպի օդանավակայանի պարվո սրահի մեջ Վեհափառ Հայրապետին դիմավորեցին Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ Ա-ն, Բերիո թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ Տ. Սուրեն արքեպս. Գաթարոյանը, բարձրաստիճան հոգևորականներ, ազգային իշխանության, հալեպահայ կրթական, մշակութային, բարեգործական, հայրենակցական միությունների, ինչպես նաև քույր Եկեղեցիների ներկայացուցիչներ: Այնուհետև թափուրը շարժվեց դեպի Հալեպ:

Հալեպը Միդիայի նշանավոր քաղաքներից է, երկրի հյուսիսային մայրաքաղաքը՝ Կոնստանդնուպոլսի, մշակութային, կրթական, մարզական, կրոնական նշանավոր կենտրոնը: Ունի մեկ միլիոնից քիչ ավելի բնակչություն: Հալեպի բնակչության 82%-ը սուրենի մահմեդականներ են, բնակչության 11%-ը քրիստոնյա է: Այստեղ գործում են 460 մզկիթ և շուրջ 40 եկեղեցիներ: Հայկական համայնքը Հալեպի քրիստոնյա բնակչության ամենանշանավոր հանրությունն է: Հալեպում բնակվում է շուրջ 51.000, իսկ ամբողջ նահանգում՝ 68.000 Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետևորդներ, հայ կաթողիկոսի համայնքի մոտավոր քանակը շուրջ 23 հազար է, որի 60%-ը հայերեն չի խոսում, իսկ հայ ավերարանական համայնքը հաշվվում է մոտ չորս հազար հոգի: Հա-

վասարեց, թե զույգ Կաթողիկոսների ուխտագնացությունը «պարզամ ունեցող պահ է, որ մեր պարամութեան շրջագծէն անդին՝ դեպի հավիտենականութիւն կ'երթայ ու մեր միասնականութիւնը կը շեշտէ: Մենք միասին պիտի քալենք, միասին պիտի մտածենք, միասին պիտի գործենք ու ծառայենք մեր ազգին ու Հայրենիքին՝ պայծառութեան ի խնդիր»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդը խոսք առնելով՝ ողջունեց հավաքացալ ժողովրդին: Վեհափառն իր խոսքի ամբողջ ընթացքում այդպես էլ չկարողացաւ թաքցնել հուզմունքը:

«Միրելի՛ բարեպաշտ գավակներ Առաքելական Մայր Եկեղեցւո. գոհություն և փառք առ Աստված, որ Հայրապետիս քայլերն ուղղեց դեպի Հալեպ, դեպի Դեր Զոր՝ Հայոց դարձի 1700-ամյակի առթիվ մեր եկեղեցականաց և բարեպաշտ ժողովրդի ուխտը կատարելու: Ուխտ կատարելու Աստծո և սուրբ նահապետների առջև: Այս պահին Հայրապետիս հոգին հուզմունք է ապրում այն ջերմ և խանդավառ ընդունելությունից, որով մեզ բարի գալուստ մատթեցիք պարամական Հալեպ քաղաքում: Անցնում էի հալեպահայերի միջով, տեսնում էի ձեր ժպիտները, տեսնում ձեր հայացքների մեջ ուրախությունը, նաև կարոտը, որ մեր միջոցով գնում էր դեպի Հայոց աշխարհ: Հավանաբար ձեզանից շատերը մեր պարավիրակության անդամների աչքերի մեջ տեսնում էին նույնատիպ կարոտ՝ կարոտ առ ձեզ, քանզի մենք հարկադրւած ենք եղել բաժանվելու և ապրելու մեկուսի: Սակայն այդ կարոտը վերածվում էր հպարտության զգացումի, որովհետև մեր ժողովրդի եղեռնից մազապուրծ գավակները, շնորհիվ բարյացակամ, մարդասեր վերաբերմունքի, շնորհիվ Սուրիո վեհաճն իշխանությունների և այս բարեկամ ժողովրդի, կարողացել են իրենց մեջքը շրկել և ազնիվ աշխատանքով կերպել իրենց նոր կյանքը՝ Սուրիո առաքինի աշխատավորության հետ դառնալով այս երկրի արժանավոր, պարկեշտ քաղաքացիներ: Քայլում էի և մտածում ինչպէ՛ս կարող եմ սփոփել ձեր հոգու կարոտը, ի՛նչ կարող եմ փոխանցել, որով դուք կարողանաք ոգի առնել ու նոր հավաքով ու հույսով նայել դեպի մեր կյանքի բացվող նոր հազարամյակը:

Ոչինչ չունեմ, բացի օրհնություններ Ս. Էջմիածնից, որ կարոտով սպասում է իր գավակներին:

Միրելիներ. գալով Ազատ ու Անկախ Հայրենիքից, որպես ազգիս Հայրապետ, բերել եմ ձեզ մեր ողջույնները հայրենաբնակ ժողովրդից, ողջույններ Ծիծեռնակաբերդից, որը, որպես մի նոր վկայություն մեր հավերժական լինելության, վեր է հանել Հայոց հողի վրա: Բերել եմ ձեզ ողջույններ Մարդարապարի գանգերից, որ իրենց դողանքով մշտապես արթուն են պահում Դեր Զորում ընկածներին, մահին՝ մահով հաղթելու: Մենք բերել ենք ողջույններ ձեզ Հայոց հաղթական բանակից, որ իր սրի ծայրով այսօր արձանագրում է ու գրում մեր վերածնված Հայրենիքի պարամության նոր էջը՝ ապահովություն փոխանցելով ինչպես Հայրենիքի գավակներին, այնպես էլ ի սփյուռս ապրող ժողովրդին, որի հոգին ալեկոծվում է, երբ Հայրենիքում ինչ-որ անհանգստության նշաններ են երևում: Եկել ենք այստեղ մեր նահապետների առջև

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՍԽԻՆՈՒԿԱՆՆԵՐ



86 տարի առաջ բոցագույն այս հարթավայրերը կլանեցին մեր ժողովրդի հազարավոր զավակներին: Կարավանը մոտենում էր հայ գաղթականության գլխավոր կենտրոնաբեկիններից մեկին՝ Դեր Զորին (ավելի ճիշտ՝ Դեյր-էզ-Զոր, բառացի թարգմանությամբ՝ անտառի վանք: Իր անունն ստացել է Եփրատի այս շրջանում եղած ամենամեծ անտառապար կղզուց):

1915 թվականի վերջերին և 1916 թվականի սկզբներին ընդամենը մի քանի ամսվա ընթացքում այստեղ, ինչպես նաև ոչ հեռու գտնվող Մարաթի և Սուվարի անապատներում ոչնչացվեցին ավելի քան 200 հազար հայ գաղթականներ: Քչերը փրկվեցին: Շնորհիվ արաբ բարի ժողովրդի՝ սպանողից ազատվեց մի քանի հազար հոգի ու ապաստան գտավ շրջակա բնակավայրերում: Ժամանակի ընթացքում նրանց մեծ մասը դարձավ արաբախոս, սակայն պահեց իր ազգային հիշողությունն ու դիմագիծը:

Այժմ Դեր Զորը Կոնստանդնուպոլսի նշանակություն ունեցող, շուրջ 250 հազար բնակչությամբ քաղաք է: Հայերի թիվը կազմում է ընդամենը 100 հոգի: Եղեռնից վերապրող հայության խլիպները 20-ական թվականների վերջերին սրբազան պարտք համարեցին մահասպանության անապատի մեջ ցանուցիր, մեր անթաղ զոհերի աճյունները գեթ մասամբ ամփոփել հավաքական գմբեթի ներքո: Այսպես Դեր Զորում կառուցվեց Ս. Հռիփսիմե մատուռը, մի պարզ ու համեստ շինվածք, որն արդեն 80-ական թվականներին գրավում էր փվվելու վրանցի առջև: Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երջանկաբեկչարակ Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի (հետագայում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա) նախաձեռնությամբ հին մատուռի տեղում 1990 թվականին սկսեց կառուցվել Մեծ եղեռնի հուշահամալիրը և Ս. Նահապետկազ եկեղեցին՝ որպես հիշարակ մեկուկես միլիոն հայ նահապետների և խորհրդանիշ բարեկամության և երախտագիտության առ արաբ ազնիվ ժողովուրդը: Սույն եկեղեցին ճարտարապետական հիանալի կերտվածքով, դեղնավուն քարով ու մարմարով, գեղարվեստական բարձր ճաշակով կառույց է: Փողոցից եկեղեցին չի երևում, բարձր հասարաբեստ պարիսպները կարծես այն թաքցնում են պարզ ու պարապ հետաքրքրասերների աչքերից: Աստիճանները փակում են բակ, որի կենտրոնում սլացիկ գմբեթով եկեղեցին է: Խորանաձև մի կառույցի մեջ, անմար կրակի դիմաց, կանգնեցված է Հայաստանից բերված մի գեղաքանդակ, հսկայական խաչքար: Մի քիչ այն կողմ արաբ նահապետներին նվիրված քանդակաշարն է: Եկեղեցին փոքր է, գողտրիկ ու ինքնավարիկ: Ճիշտ կենտրոնում նահապետների աճյուններով ապակեծածկ ցուցափեղկերն են, որոնց միջից վեր է խոյանում գեղակերտ, խաչավարդ, ցորենագույն մարմարյա մի սյուն: Սև մարմարյա պատերից մեկը պատկերում է անապատի ավազի վրա իր զավակին հայոց այրուբներն սովորեցնող մոր քանդակը, իսկ մյուս պատի վրա փարագրության ուղիներն ու ջարդերի հիմնական կենտրոնաբեկները ներկայացնող մի քարտեզ է գեղեղված: Պատերի տակ շարված գրափեղկերում Հայկական հարցին և ցեղասպանությանը նվիրված հրապարակություններ են, վավերագրեր, լուսանկարներ:

Օծման պահից ի վեր Ս. Նահապակաց եկեղեցին արդեն դարձավ ուխտավերդի: Ամեն փարի այսօրեղ են գալիս եղեռնը վերապրողների ժառանգները, գալիս են խմբերով՝ անհապական նախաձեռնությամբ:

Շինությունն ավարտվել է 1991 թվականին: Նույն թվականի մայիսի 5-ին Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը կատարել է եկեղեցու օծումը: 2000 թ. ապրիլի 24-ին, Հայոց ցեղասպանության 85-ամյակի առթիվ, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ Ա-ն, նահապակների աճյունները պարփակող ավազների վրա կանգնած, Դեր Զորը հոգակեց Համազգային ուխտավերդի: Այդ կապակցությամբ Վեհափառը կոչ ուղղեց «մեր ժողովրդի բոլոր զաւակներին, հեռաւոր, թէ մոտաւոր, մեծ, թէ փոքր, իրենց կեանքին մէջ գեթ մէկ անգամ մը ուխտագնացութեան գալու Դեր Զոր, հաղորդուելու եւ վերանորոգուելու մեր նահապակներու անմեռ ոգին ու նուիրական կրակով»:

Եվ ահա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը, իբրև մի պարզ ուխտավոր, այցելել է Դեր Զոր՝ իր հարգանքի փութը մատուցելու ազգի անմեղ զոհերի հիշատակին, եկել է՝ իր աղոթքը մրմնջալու նրանց հոգիների հանգստության համար, եկել է՝ հաղորդակցվելու նրանց հոգիների հետ, եկել է՝ Ս. Էջմիածնից բոլոր օրհնություն բերելու և խունկ ծխելու:

Ապրիլի 23-ին, երեկոյան ժամը 21.00-ին, ուխտավորների կարավանը հասավ Դեր Զոր: Նուշահամալիրի նահապակաց մատուռում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գլխավորությամբ կատարվեց հսկումի արարողություն:

Ապրիլի 24-ի վաղ առավոտյան ուխտավորները, Վեհափառ Հայրապետների առաջնորդությամբ, մեկնեցին Մարկաբոն՝ Դեր Զորի անապատի-այն շրջանը, որտեղ 1915 թ. վերջերին և 1916 թ. սկզբներին ոչնչացվեցին մեր ժողովրդի փասնյակ հազարավոր զավակներ: Մինչև այսօր էլ Մարկաբոնի հողը պահել է նահապակների անթաղ աճյունները, և անգամ պարսկական հողային աշխատանքներն ի ցույց են հանում մարդկային անհամար ոսկորներ:

Ջարդերի այս կենտրոնավերդիում 1996 թվականին կառուցված Ս. Հարություն հրաշակներս մատուռում և շրջակայքում ապրիլի 24-ի վաղ առավոտյան հավաքվել էին Սիրիայի փարբեր վայրերից՝ Դամասկոսից, Զեսաբից, Կամիշլիից, Հալեպից, ինչպես նաև Լիբանանից և այլ երկրներից ժամանած հազարավոր ուխտավորներ: Կատարվեց հոգեհանգստի արարողություն: Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ Ա-ն, իր պարգամը փալով ժողովրդին, շեշտեց. «Սիրելի՛ ժողովուրդ. իրաքանչիւրը կը գգա, որ մեր կեանքի այս պահը մեծ խորհուրդ ու պարգամ ունեցող պահ մըն է: Ինչպէս կը քեանէք, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդի հետ միասին, որպէս երկու Կաթողիկոսներ, եկած ենք ուխտի մեր նահապակներու մօտ: Եկած ենք ամրապնդելու մեր կամքը, ամրապնդելու մեր ազգի միասնութիւնը: Մեր ազգի նկարն է այժմ այսօրեղ՝ Հայրենիքէն եւ Սփյուռքի զանազան անկիւններէն»: Վեհափառն իր խոսքն ավարտեց հետևյալ շեշտադրությամբ, որ Դեր Զորը միայն գերեզման չէ, այլ մեր ժողովրդի հաղթության գրավականը:

«Դեր Զորին մեջ թեև մեր նախնիները ջարդուեցան, բայց չմեռան, որովհետև իրենց նահապարկութեամբ կեանք փութեցին մեզ, իսկ իրենք զարդարուեցան անմահութեան պսակով»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդն իր պարգամը փալով ժողովրդին՝ կոչ արեց բարձր պահել հանուն հավաքի և հանուն հայրենյաց նահապարկված մեր անհամար գոհերի կրակը: Վեհափառ Հայրապետը մասնավորապես շեշտեց. «Ապրիլի 24-ը հիշարակի օր է, նահապարկաց հարգանքի մատուցման օր: Այսօր բազահազար հայորդիք Մայր Հայաստանում խումբ առ խումբ հաղթական բարձրանում են Ծիծեռնակաբերդի բարձունք՝ իրենց ուխտը կատարելու եղեռնի՝ մեր սուրբ նահապարկների առջև: Այսօր Մենք, որպես Հայրապետ Հայոց, 1700-ամյակի առթիվ գլուխ անցած Մայր Հայրենիքից այսօրեղ ներկա մրավորական հայորդյաց, մեր Եկեղեցու սպասավորների հետ, մեր Եկեղեցու զավակների հետ, մեր եղբոր՝ Արամ Առաջին Հայրապետի և իր ուխտյալ միաբանության հետ և ձեզ հետ, սիրելի՛ սիրիահայեր, եկել ենք այսօրեղ՝ ծնրադրելու նահապարկաց առջև և մեր ուխտը վերանորոգելու, այն ուխտը, որ մեր Տիրոջից՝ Հիսուս Քրիստոսից փրկվեց պարգամ, և մեր ժողովրդի զավակները լայնորեն իրենց հոգին բաց արեցին այդ պարգամի առջև՝ «Միրեցեք միմյանց»: Այս պարգամն էր, որ ուղեկից եղավ մեր ազգի զավակաց: Այսօր կանգնած նահապարկաց այս հուշակոթողի առջև, նրանց լույս հիշարակի առջև՝ մեր հոգում բարձրանում է մրաժույճ՝ բանաստեղծական փողը հայ մեծ բանաստեղծի՝ «Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո ուժը քո հավաքականության մեջ է»: Մենք, սիրելիներ, որպես Եկեղեցի, որպես հոգևոր առաջնորդ, որպես առաջին սպասավորը Առաքելական մեր Մայր Եկեղեցու, Մեր շուրթերի վրա պիտի կրենք այդ երկու պարգամները՝ սիրով միաբան լինելու, միասիրտ, միակամ լինելու, որպեսզի մեր ազգային կյանքից ներս երբեք այլևս փնթ չգտնեն «Դեր Զոր», «ջարդ», «կտորած» բառերը: Այլ միշտ մենք կարողանանք հաղթանակից հաղթանակ քայլել, որպեսզի մեր կյանքում երբեք չլինի Սումգայիթ և Շուաբլուր, ուր հանգչում են մեր նորօրյա նահապարկները՝ քաջ ու արի: Նահապարկներ, որոնց արյամբ երաշխավորված է մեր հավիտենական ընթացքը դեպի նոր հազարամյակներ: Մենք աղոթք ենք բարձրացնում առ Աստված մեր սուրբ նահապարկաց առջև, որ Տերն անսասան պահի ազգս Հայոց, երկիրս Հայաստան, որ մենք կարողանանք սիրով շղարշված մեր հոգիներով կերտել երազի այն Հայրենիքը, հանուն որի նահապարկվեցին, մարտիրոսացան մեր ժողովրդի զավակներ: Նրանց հիշարակին բերում ենք հավերժական Մասյաց կարոփի հայացքը և օրհնությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից:

«Յիշարակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի. ամեն»:

Արարողությունից հետո ուխտավորները կրկին վերադարձան Դեր Զոր՝ Ս. Նահապարկաց եկեղեցի: Այսօրեղ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը մատուցեց Ամմահ և Սուրբ Պարարագ: Երգեցողությունը կատարում էր Հալեայի «Լուսավորիչ» երգչախումբը: Պարարագի ավարտից հետո Եղեռնի հուշակոթողի և անմար կրակի առջև փնթի ունեցավ հոգեհանգստյան արարողություն: Սուրեն արքեպս. Գաթարոյանը

Կաթողիկոսներին հանձնեց հուշանվեր-սկիհներ, որպեսզի «Ս. Էջմիածնի եւ Անթիպիասի Մայր փաճարներուն մէջ միշտ ներկա ըլլայ Դեր Զորը՝ իբրեւ մեր ժողովրդի գոհագործումի նուիրական բաժակը»: Տարբեր երկրներից ժամանած շուրջ 15 հազար ուխտավորներ, որ հավաքվել էին եկեղեցում, շրջակայքում ու մոտակա փողոցներում, համակ ուշադրությամբ ունկնդրեցին Վեհապետ Հայրապետի պարգամը:

Հայոց Մեծ եղեռնի 86-րդ փարելիցի առիթով 2001 թ. ապրիլի 24-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ասաց.

«Որ զանձինս իւրեանց բեզ, Հայր, ընծայեցին եւ Որդոյ քում Քրիստոսի եղեն խաչակիցք»:

Միբլիններ. այսօր եկանք՝ մեր հոգու հայացքի առջև Արևմտյան Հայաստանի օրինյալ հողը՝ Սուրբ Մասյաց փեշերին այրվող այգեստաններ, խողխողված մանուկ ու ծեր, դեպի անապատ քշվող անգնեւ ու փանջահար ժողովուրդ: Անցանք այն ափերով Եփրատի, որի ջրերը կյանք բաշխելու փոխարեն Հայոց լեռնաշխարհից դիակ ու արյուն էին բերում 86 փարիներ առաջ և սարսափ էին գոծում ու մահ: Արագընթաց մեքենաներով կտրեցինք անեզր փափաստանը, որը, դու՛ք՝ բյուր նահապականեր հայոց, չափեցիք քայլ-քայլ և խաչը ուսած՝ անցաք Գողգոթայի ճանապարհով:

Եկել ենք, որպես շնորհընկալ Ամենայն Հայոց Հայրապետ, առաջին անգամ, հանուն մեր նախորդների, այսօր խորին խոնարհումով ծնրադրելու և Մայր Հայրենիքի ու Սուրբ Էջմիածնի օրհնությունը բաշխելու շիկագույն այս հողին, որը, ժամանակին անջուր ու անմարդաբնակ, հավաքական ձեր գերեզմանը դարձավ ու սրբագործվեց մարտիրոսյալ ձեր արյամբ՝ նվիրական դառնալով համայն հայոց համար:

Անապատի փոթակեզ քամին ավագով ծածկեց անթաղ մնացած ձեր աճյունները: Բայց մի՛թե Բարձրյալի աչքից կարելի է թաքցնել մարդկային չարիքը, մարդկային ամոթը: Մի՛թե ոճրապարտ մարքով ու ձեռքով գործվածը, որ սրտուրեց ու բնավեր արեց սրելծարար հնագույն մի ժողովրդի, կարող է մոռացության շղարշով պատվել ու ջնջվել սերունդների հիշողությունից:

Եկել ենք հանուն համայն հայ ժողովրդի, որը աշխարհի բոլոր ծագերում այսօր՝ ապրիլի 24-ին, համախումբ ու միասնական ոգեկոչում է նահապականերիդ սուրբ հիշատակը: Այսօր բազմահազար հայորդիներ, Հայաստանի Հանրապետության նախագահի գլխավորությամբ, Ծիծեռնակաբերդի բարձունքում խոնարհվում են ձեր հիշատակը հավերժացնող հուշակոթողի առջև:

Եկել ենք ուղեկցությամբ աշխարհասփյուռ մեր զավակաց, ովքեր՝ շառավիղները նախճիրից փրկվածների, աշխարհի չորս կողմերում հայ կյանքը վերահաստատաբաժ, պարմական մեր Հայրենիքի արևելյան մի հատվածում Հայաստանի ազապ պետությունը վերականգնած այսօր նախանձախնդիր են Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում, որպեսզի ոչ մի ժողովուրդ չապրի երբեք սեփական պարկանելության համար կոտորածի ողբերգությունն ու վիրավորանքը և չկառուցի Դեր Զոր, Ծիծեռ-



Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԴԵՐ ԶՈՐԻ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

նակաբերդ ու Եսայ Վաշեմ, որպեսզի ոչ մի հողում չլինեն Մայրանեկ ու Բուխեն-վալդ:

Սուրբ Էջմիածնի 1700-ամյա Միածնաէջ Լուսն Խորանի օրհնությունն ենք բերել նահապարակներիդ նշխարներին, Սուրբ Լուսավորչի Կանթեղի լույսը՝ մշտադառն: Եկել ենք ուխտի, սրբազան երդման: Եկել ենք ձեր՝ Քրիստոսի խաչակիցներիդ հազարավոր անհայտ անունների հիշարարկումով մեր ուխտը առ Աստված հաստատելու, համագգային մեր միասնականությունը նորոգելու և մեր հավաքը զորացնելու արդարության հաղթանակի հանդեպ: Եկել ենք ասելու ձեզ, որ ամեն ապրիլի 24-ի, նաև այսօր, հայ ընտանիքներում զավակներ են ծնվում՝ հայորդիներ և հայուհիներ, որ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ավագանում մկրտվում են ձեր անուններով:

Սիրելի՛ ժողովուրդ հայոց ի սփյուռս աշխարհի. այս պահին մեր ուրբի րակ հողին խառնված, փշուր-փշուր ու մանրված ռսկորներն են հայ նահապարակների, սակայն մեր առջև՝ նրանց հիշարարկը հավերժացնող վեհադես կոթող-եկեղեցին է՝ երկինք պարզած փրկագործ խաչով, որի թևերի հովանու ներքո խաղաղություն են գտել նշխարները մեր ազնիվ զոհերի:

Արդարև, սիրելիներ, բազմիցս խաչվելով չէ, որ խաչակից ենք Քրիստոսին, այլ որովհետև հարություն ենք առել, մահը կյանքով ենք ուրևակոխել և մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի օրինակով ամոթապարտ թողել մեզ խաչողներին: Մեր ժողովրդի փարագիր զավակները ստեղծարար իրենց կյանքը վերընծյուղեցին աշխարհի փարբեր երկրներում և քրիստոնյա հայի ազնիվ ու օրինավոր նկարագրով հարգանք ու վարահություն վաստակեցին ամենուր: Այդ նույն քրիստոնյա հայը՝ հաց ստեղծող, արհեստավոր, վաճառական, բժիշկ ու ճարտարապետ, Օսմանյան Թուրքիայում անցնող դարասկզբին մահվան դարապարովեց, քանզի բնիկ ու րոհմիկ ժողովուրդն էր Արարաթի երկրի, քանզի դարերով վկայել ու վկայում էր իր հավատարմությունը Քրիստոսին ու Նրա սիրույն, որով մերժել էր չարը ու հաղթել մահեր:

Մեր նահապարակների սուրբ հիշարարկի ոգեկոչման այս նվիրական օրը Մեր սիրեցյալ եղբայր Արամ Ա Կաթողիկոսի հետ Դեր Զոր ուխտի եկած մեր զավակների, համայն մեր ժողովրդի անունից երախտագիտության Մեր խոսքն ենք ուղղում արաբ ժողովրդին և բոլոր ժողովուրդներին, որոնք արհավիրքի դժնդակ օրերին սատարեցին ասպանդական հայերին և մարդասիրության հազարավոր օրինակներով դարապարտեցին հայկական կոտորածները, իսկ այսօր նույն նախանձախնդրությամբ ճանաչում են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը:

Մեր գնահատանքն ու շնորհակալությունն ենք հայրնում մասնավորաբար Սիրիայի պետությանը, որն ապաստան է տվել բազմաթիվ փարագիր հայերի, օգնել բուժելու հոգու վերքը և ընդունելով նրանց որպես իր լիարժեք քաղաքացիների, ի հարգանս հայ նահապարակների, աջակցել է նաև՝ կառուցելու Դեր Զորի այս հուշահամալիրը: Նահապարակաց լուսաբնակ այս մարտան Սուրբ Խորանի առջև Մեր աղոթքն ենք բարձրացնում հանուն Սիրիո մեծարգո նախագահ Բաշշար Ասադի արևշարու-

թյան և նրա երջանկահիշարակ հոր ու նախորդի՝ Հաֆեզ Ասադի հոգու հանգստություն:

Ցեղասպանություն ապրած ժողովրդի Հայրապետիս աղոթքին այսօր երկնքից ձայնակից են բոլոր հոգիները հայ մարտիրոսների՝ հայցելով խաղաղություն համայն աշխարհին, նաև մարդկային քաղաքակրթության հնագույն օրրան այս փարածաշրջանում ապրող բոլոր ժողովուրդներին:

Ողորմիր, Ասրված, հոգիներին մեր սուրբ նահապակաների, որ «Ուրույն բում Զրիստոսի եղեն խաչակիցք» և «կանգնեցին մեզ յաղթող նշան ընդդեմ թշնամույն»: Զորացրո՛ւ, Ասրված, ճշմարտասիրության ու արդարամտության հոգին ժողովուրդների, որպեսզի պետությունների կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը նոր դարասկզբին արդարության ձայնի ազդարարը դառնա ու մոտենցի նրան հաղթանակը: Այդ օրը, ո՛վ Տեր, թող մեզ շուր ծագի՝ հանուն չարիքի մերժման ամբողջ աշխարհում, հանուն մարդկության խաղաղ ու բարեգործ լուսավոր գալիքի:

Միերիներ, նվիրական ու պարմական այս պահին մեր գոհունակությունն ենք հայրնում մեր սիրեցյալ եղբորը՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ Ա-ին, նրա ուխտյալ միաբանությանը, որ մշրական կերպով իրենց աղոթքն են բարձրացնում առ Ասրված, վառ պահում նախնայաց հիշարակը: Մեր գնահատականն ենք բերում սուրիաբնակ մեր բարեպաշտ զավակներին, որոնք նախանձախնդիր պահապաններն են նահապակաց սրբավայրերի: Մենք այս առիթով մեզ հետ Հայրենիքից բերել ենք հող, որպեսզի Սուրեն Սրբազանն այդ հողը շաղ փա Դեր Զորի աճյունների վրա, որ նահապակաները հանգիստ հանգչեն հայրենի հողի ներքո: Բերել ենք նաև ջուր Ս. Էջմիածնից: Գիտենք, որ փասնյակ մղոններ անցած մեր նահապակաները պապակ են, և հավաքացած ենք, որ Ս. Էջմիածնից բերված այդ ջուրը պիտի նրանց պապակը մարի: Մենք այս երկու օրը փեսանք և բարձրաձայն գնահատում ենք Սրբազան Հոր ծառայությունը նահապակաց այս վայրում: Եվ Մենք զարդարում ենք նրա կուրծքը նախկուսական պանակելով: Թող Ասրված ամողջ կյանք և ծառայության բազում փարիներ պարգևի Սուրեն Սրբազանին: Նահապակաց մարտին բերել ենք մի խաչ, որից լույս պիտի ճառագի նահապականերին, և նրանք պիտի այսուհետև հանգիստ հանգչեն: Այս ուխտագնացության առիթով, որպես եղբայրական սիրտ վկայություն, միասնաբար աղոթեցինք Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ Ա-ի հետ: Ցանկանում ենք, որպես հիշարակ, Արամ Վեհափառին նվիրել Ամենափրկիչ Ս. Ասրվածածնի նկարը՝ հայցելով Ասրվածամոր մշրական հովանավորությունը Նորին Սրբության, կիլիկյան միաբանների և նրա հավաքացյալ ժողովրդի վրա: Գնահատանքի Մեր վերջին խոսքը մեր ժողովրդի այն զավակներին, որ մեզ հետ ուխտի եկան և ծնկի իջան նահապակաների աճյունի առջև:

«Ցիշարակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի». ամեն»:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա Կաթողիկոսն իր պարգամի մեջ շեշտեց Դեր Զորի իմաստը ու արժեքը՝ հարկապես Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության համար. «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը Անթիլիասում հաստատուելուց առաջ իր պար-

մական կայքէն ու փարածաշրջանէն աքսորական եղաւ Դեր Զորին մէջ, քայլեց Դեր Զորի աւագներէն, սակայն չմնաց Դեր Զորի մէջ»: Վեհափառը նաև նշեց, որ այս ուխտագնացությունը դեպի Դեր Զոր երևակայություն չէ, այլ իրողություն, «իրողություն մը, որ ժողովրդի մը արդար դասին ու բռնաբարութեամբ իրատեսներուն ձեռքերման գրաւականն է»:

Երգչախումբը կատարեց «Ս. Էջմիածին» և «Կիլիկիա» երգերը, որոնց հուզաթաթալ հնչյունների ներքո հավաքացյալներն ստացան Վեհափառ Հայրապետների օրհնությունները:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ուխտագնացության առթիվ Ս. Նահապակաց մատուռի մեջ գեղեցիկ փառք մի հուշաքար՝ որպէս գույգ Վեհափառների միասնական ուխտի առհավարցա:

Վեհափառների գլխավորած ուխտավորների թափորը հեռանում է Դեր Զորից, հեռանում է՝ կարծես պարտքի մի ծանր զգացողությունից թեթևացած:

Դեր Զոր - Հալեպ խճուղուց ոչ հեռու Եփրատի արծաթ գոլին է գալարվում միալար ու անարբեր: Հայոց Մայր գետը նահապակ հայերի հավաքական գերեզմանը և նրանց փանջալից վերջին վայրկյանների միակ համր վկան: Զգայացունց էր հանդիպումը Եփրատի հետ: Ուխտավորներն իջնում են գետափ, շարերը մտնում են ջուրը, ցողում երեսները, կանայք ծաղկեփնջեր են նետում գետը. գուցե Եփրատը դրանք սփռի նահապակների աճյունների վրա:

Կեսօրից հետո ուխտավորները վերադարձան Հալեպ: Իրադարձություններով ու միջոցառումներով լի այդ օրն ավարտվեց Յեղասպանության 86-րդ փարեղարձի ոգեկոչման արարողությամբ: Երեկոյան ժամը 21.00-ին գույգ Հայրապետներն ու նրանց ուղեկցող պատվիրակություններն ուղղվեցին Ս. Մարիամ Աստվածածին եկեղեցի: Սա 1983 թվականի մի նորակառույց է՝ ընդարձակ և հարմարավետ սրահով: Վերջին փարիներին միշտ այստեղ են կազմակերպվում Ապրիլյան եղեռնին նվիրված համայնքային ոգեկոչման արարողությունները:

Եկեղեցին, նրա բակը և անգամ շրջակայքը լեիլ-լեցուն են հավաքացյալների բազմություններով, շարերը ցանկանում էին գոնե հեռվից տեսնել Հայրապետներին, ստանալ նրանց օրհնությունը: Գեղարվեստական ճոխ հայտագրերից հետո Վեհափառ Հայրապետները հանդես եկան հայրապետական պարզամտերով: Արամ Ա Կաթողիկոսը, դիմելով ներկաներին, հորդորեց չմոռանալ անցյալը և ունենալ մեր ազգային գաղափարախոսությունը. «Ազգերու գաղափարախոսութիւնը չի կրնար փոխուիլ: Պէտք է հաստատենք մեր ազգին հիմնահարցերը, առաջնահերթութիւնները: Անհմաստ է միայն մեր անցեալի արժէքներով հպարտանալը: Պէտք է բացուինք աշխարհին, որպէսզի այդ բոլորին մէջ կարողանանք յստակեցնել մեր ընելիքը: Ընելիքներով ժամանակ չ'անցընենք, այլ ընելիքներով: Տարբեր մօտեցումներ ունենք ու փարբերութիւններ, բայց անոնք պէտք չէ մեզ փանին հակասութեանց: Մարդարապարհի մարտի երդը կ'ըստ. «Երբ քան զանգը՝ ահագանգը, որ մեր հոգու պարտքը փանք»: Ահա՛ ժամը մեր հոգու պարտքը փալու: Վաղը ու՛շ կ'ըլլայ արդէն»:

Անդրադառնալով դերգործյան ուխտագնացությանը, Արամ Ա Կաթողիկոսը նշեց. «Ա-
մենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդ Վեհափառին հետ միասին գնացինք
Դեր Զոր, այնպեղ խունկ ծխեցինք, պապարագեցինք և հետ վերադարձանք: Ես Դեր
Զորին մեջ ասացի՝ «Ուր որ գնանք, Դեր Զորը մեզի հետ պիտի փանինք: Դեր Զորը
պիտի փանինք մեր եկեղեցիները, մեր դպրոցները, պիտի փանինք ամենուր, ուր
հայտ շունչ կայ»:

Իր հայրապետական պարգամում Գարեգին Երկրորդը հորդորեց հավաքարմու-
թյուն ցուցաբերել մեր նահապետների թողած կրակին. «Միեղի բարեպաշտ հայոր-
դիք, սիրելի՛ հայեպահայեր. ուրախ ենք անչափ այս առիթի համար, որ պարգևված է
մեզ լինել Հալեպում, լինել ձեր մեջ, փեսնել ձեր պահվածքն ու կեցվածքը, ծանոթա-
նալ ձեր խանդավառ ոգուն, նախանձախնդրությանը մեր ազգային սրբությունների,
մեր ազգային արժեքների հանդեպ, ձեր սերը հայրենյաց հանդեպ, ձեր սերը Հայաս-
տանյայց Ս. Եկեղեցու հանդեպ, ձեր սերը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հանդեպ: Այս
օրը՝ ապրիլի 24-ի Մեծ եղեռնի ողբերգությունը, փխրության, ընդվզումի զգացումով
ծանրացել է ամենքիս հոգու վրա: Այնուհանդերձ, սիրելիներ, Հայրապետիս սիրտն
այսօր մխիթարված է և թեթևության զգացումով է համակված, որովհետև անկա-
պար մի ուխտ իրականացրինք Հայաստանից ժամանած մեր պատվարժան հայոր-
դիների հետ՝ գլխավորությամբ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական
դատարանի նախագահ, փխր Գագիկ Հարությունյանի, ինչպես նաև մեր սիրեցյալ
եղբայր, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա Վեհափառ Հայրապետի, մեր հոգևոր սպա-
սավորների և եղբայրների հետ: Իրականացրինք մի անկապար ուխտ, որ իղձն ու
ցանկությունն էր անցնող XX դարի լուսահոգի Հայոց Հայրապետների, անկապար
մի ուխտ, որ իղձն ու երազանքն էր հայրենաբնակ մեր ժողովրդի, որովհետև անցած
86 տարիներին հնարավորություն չընձեռվեց, նրանք հնարավորություն չունեցան
գալ Դեր Զոր՝ ծնրադրելու այդ սուրբ հողին, աղոթք բարձրացնելու առ Աստված,
խնկարկելու նրանց անմահ հիշատակին: Ահա՛, Հայոց Հայրապետների օրհնու-
թյունն եմ բերել, ոչ միայն անցած դարի 132 Ամենայն Հայոց Հայրապետների օր-
հնությունը, այլև մեր ժողովրդի սերը: Հայրենիքի սերն ու օրհնությունը մեր հոգում
ծրարած՝ ուխտի ենք եկել: Եկել ենք այդ օրհնությունը ծածկույթ դարձնելու Դեր
Զորի անապատների վրա, որպեսզի այդ օրհնության ներքո նրանք հանգչեն խա-
ղաղ ու հանգիստ, որպեսզի խաղաղվեն նրանց հոգիները՝ փեսնելով, որ իրենց ե-
րազները մարմին են առել և իրականություն են դարձել ի դեմս Ազատ, Անկախ
Մայր Հայաստանի: Տեսնելով, որ այնպեղից այսօր Ամենայն Հայոց Հայրապետն է
գալիս, որպեսզի իր օրհնությունները բերի անմեղ գոհերի հիշատակին, որ այնպե-
ղից մշակույթի ու կրթության մշակներն են գալիս՝ իրենց սերը, իրենց հավաքարմու-
թյունը հավաստելու նրանց անավարտ երազներին:

Այսօր մենք, շնորհիվ քաջազուն մեր զավակների, վերստին կերպել ենք հայոց
անկախ պետականությունը, ազատագրել ենք Արցախը, սակայն անավարտ է,
ամբողջական չէ փակավին 1,5 միլիոն հայորդյաց երազը և փեսիլը՝ հանուն որի



ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՍԲ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

նրանք ընկան, մարտիրոսացան, նահապակվեցին: Այդ երազը հզոր Հայրենիքի կերպումն է, այդ երազը բարեշեն Հայրենիքի սրեղծումն է, այդ երազն այնպիսի Հայրենիքի սրեղծումն է, որտեղ հայտդիք կարողանան իրենց սրեղծագործ աշխատանքով ապրել խաղաղ ու անվտանգ: Ամենքս այսօր, սիրելիներ, մեր հոգու մեջ խորասուզված, փորձում ենք հաղորդ դառնալ մեր նահապակներին, փորձում ենք հասկանալ խորհուրդը մարտիրոսության, փորձում ենք լսել նրանց պատգամը, խորհուրդը մեծ: Յուրաքանչյուրիս հոգում այդ պատգամը, թեև փարբեր բառերով ու փարբեր նախադասություններով, մեկ արտահայտություն է գտնում այն մեր նահապակ հայտդիներից մեզ եկող պատգամն է՝ լինել հավատարիմ մեր հայրենյաց սրբազան ժառանգությանը, սիրել միմյանց, սիրով շաղախել մեր ազգի միասնությունը, սիրով ամրապնդել հիմքերը նորանկախ մեր պետականության: Ցավի ու տրտմության մեջ մարդ չի կարող սրեղծարար կյանքով ապրել: Ուրախությունը, բերկրանքը, սերը հոգում ծրարած անհատն է գործող, արի և ունակ հրաշագործելու: Հայոց հավաքի նվիրական կենտրոնից գալով այս պատգամն է, որ ուզում եմ փոխանցել ձեզ՝ ՄԵՐ ունենալ մեր հոգիներում, ՄԵՐ ունենալ մեր պատմության, ՄԵՐ ունենալ մեր ՀԱՅՐԵՆԻ-ՔԻ նկատմամբ, որ այս օրերին մաքառում է, մաքառում է իր պետականության կերպման համար: Եվ այդ ՄԵՐԸ պեղք է ամրապնդվի 24 ապրիլի խորհրդով, պիտի դառնա փեսիք, և ինչպես մեր սիրելի եղբայր Արամ Ա Կաթողիկոսն ասաց, պիտի դառնա կամք, պիտի դառնա մարտահրավեր, որպեսզի Հայոց աշխարհից հեռու վանվեն ցավ ու տրտմություն, արյուն և արցունք, որպեսզի հայոց մայրերը բերկրանքով, ցնծությամբ դիմավորեն փուն դարձող իրենց զավակներին, որպեսզի հայոց մայրերը հայոց նոր սերունդը կրթեն ու դաստիարակեն մերոպյան ոգով, վարդանանց ուխտով, Ավարայրի և Մարդարապարի արիությամբ և հավատով: Աստվածաշնչում կարդում ենք. «Ով իր զավակին է կրթում, նա նախանձն է շարժում թշնամու»: Մեր մաղթանքն է, մեր աղոթքն է, որպեսզի մենք կարողանանք 1700-ամյակը մի գեղեցիկ հոգևոր առիթ դարձնել և մեր զավակներին կրթել՝ կրթել հայրենական անանց արժեքները ներարկելով նրանց էության մեջ, նրանց անձերում:

Սիրելիներ. Մենք նվիրական այս եկեղեցու կամարների ներքո ուզում ենք աղոթք բարձրացնել առ Աստված՝ հայցելով, որ Տերն անսասան պահի ձեր հավատը, որ այնքան բուռն կերպով դրսևորվեց այս օրերին: Մեր աղոթքն է, որ Տերը խաղաղություն ցողի. Ամեն:

Ուխտագնացության վերջին օրը ևս խիստ հագեցած էր փարբեր միջոցառումներով: Ծրագրի համաձայն, պարավիրակություններն այցելեցին Հալեպի հայկական երեք լավագույն ուսումնական հաստատություններ: Այսօր Հալեպի նահանգում գործում են Հայ Առաքելական համայնքին պատկանող 24 վարժարան (18 ամենօրյա և 6 կիրակնօրյա): Միայն Հալեպ քաղաքում գործում են ինը դպրոց, որոնցից հնագույնը 1876 թ. հիմնադրված Ազգային Ներսեսյան վարժարանն է: Քաղաքի հայկական դպրոցներում սովորող աշակերտների թիվը շուրջ 9,5 հազար է (մանկապարտեզի հետ միասին): Բացի այդ, հայ կաթողիկե համայնքն ունի հինգ վարժարան՝

4000 աշակերտով, իսկ ավերարանական համայնքն ունի հինգ կրթօջախ: Այսպիսով, միասին վերցրած, Հալեպի նահանգում այսօր գործում է 34 հայկական դպրոցական հաստատություն: Ուսուցումը կատարվում է Սիրիայի Արաբական Հանրապետության պետական ուսումնական ծրագրերով՝ արաբերեն լեզվով: Պետության կողմից արդյունաված է շաբաթական չորս ժամ դասավանդել հայերեն լեզու և կրոն, որի ընթացքում ուսուցվում է նաև հայ ժողովրդի պարամություն (առանց թույլտվություն): Դպրոցների գործադիր փոփոխությունները բոլորն էլ անխափր արաբներ են (քրիստոնյա կամ մահմեդական) և նշանակվում են պետության կողմից: Քանի որ դպրոց-ընտանիքում մասնավոր են, ապա դրանցում պաշտոնավարում են նաև սեփականատիրոջ ներկայացուցիչները, որոնց անվանում են «հայ փոփոխություններ»: Ուսման համար աշակերտները վճարում են փարեկան 170 ամերիկյան դոլար: Առանձին վճարվում են նաև փոխադրամիջոցների համար: Անվճարունակ աշակերտների ծախսերը հոգում է դպրոցի հոգաբարձությունը: Նկատելի է, որ Սիրիայում հայ (ինչպես նաև այլ կրոնական ու ազգային փոքրամասնությունների) կուսակցությունների գործունեությունն արգելված է, ուստի նրանք գործում են մշակութային միությունների անվան ներքո: Իսկ դպրոցներն էլ, բնականաբար, գրվում են այս կամ այն մշակութային միության հովանավորության ներքո:

Պատվիրակությունները նախ այցելեցին Լազար Նաճարյան - Գալուստ Կյուլպենկյան կեդրոնական 12-ամյա վարժարան: Ուսումնական այս հաստատությունը հիմնադրվել է 1954 թվականին՝ ամերիկահայ հայրնի բարերար Լ. Նաճարյանի նվիրատվությամբ: Այն գործում է ՀՀԸ Միության հովանավորության ներքո: Ծննդաբան այժմ ունի 800 աշակերտ և ավելի քան 60 աշխատակից:

Ամենայն հայոց Կաթողիկոսը բարձր գնահատեց դպրոցում կատարվող նվիրական աշխատանքը: Դիմելով աշակերտությանն ու ուսուցչական անձնակազմին՝ Վեհափառն ասաց. «Բարի, արդար և օրհնյալ առավոտ է բացվել յուրաքանչյուրիս համար: Փառք ենք բարձրացնում առ Աստված, որ Մենք ձեզ հետ ենք: Սիրելի՛ սաներ, այսօր ձեզ համար հիշարժան և անսահման ուրախության օր է, քանզի հայոց հայրապետներն են այցելել ձեզ: Սիրելի՛ սաներ և ուսուցիչներ, Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը սերն իրենց հոգու մեջ են եկել ձեզ մոտ: Օրհնյալ է առավոտը այս, օրհնյալ է այս հանդիպումը սաների հետ, սաներ, որոնք կրթվում ու հասակ են առնում հայաշունչ իրենց հոգում կրելով հայրենյաց փեսիքը: հայոց հայրապետներին ավելի միջոթարիչ բան դժվար է մատուցել, պարզել, քան ուսյալ, նախնյաց հավատքով զորեղ, հստակ նպատակներով աճող այս սերունդը: Ուզում եմ իմ գնահատանքն ու գոհունակությունը, շնորհակալությունը հայրենել մեր սիրելի Մուրեն Սրբազանին, որ մատուցեց մեզ այս գեղեցիկ ընծան՝ հանդիպումը ձեզ հետ: Այս առիթով իմ գնահատական խոսքն եմ ուղղում ՀՀԸ Միությանը, որն իր առաքելությունն է դարձրել հայ մանուկների սերնդի դաստիարակության ու կրթության վեհ գործը ինչպես Սփյուռքում, այնպես էլ Մայր Հայրենիքում: Այսօր միայն

Մայր Հայրենիքում, մանկա-պարանեկան ստեղծագործական կենտրոններում, 4000 պարանիներ են սովորում ՀԲԸ Միության շնորհիվ և աջակցությամբ:

Ես իմ գնահատանքի խոսքն եմ ուղղում մանկավարժներին, որոնք նվիրված են հայորդյաց կրթության նվիրական գործին, մանկավարժներին, որոնք ձեռքում է գրնվում մեր ժողովրդի ու Հայրենիքի վաղվա օրը, բայց նաև այսօրը, որովհետև այն ոգին, որ նրանք կերպում են ձեր մեջ, այն փնթը, որ փալիս են ձեզ, դրանով է պայմանավորվելու մեր ազգի, մեր ժողովրդի վաղվա օրը՝ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում: Ես հպարտությամբ պիտի ասեմ, որ մանկավարժները բարձր նախաձեռնողությամբ են իրականացնում այդ գործը:

Միևնի՛ սասներ. դարձյալ կրկնում եմ, որ դուք ոչ միայն մեր ապագան եք, այլև այսօրը: Միայն պարզապես ուզում եմ ձեզ հիշեցնել մի պարագա: Դուք նստած եք այն նստարաններին, որպեղ նստած են եղել հայոց մեծերը՝ բոլորն անխտիր՝ սկսյալ Մեսրոպ Մաշտոցով, Վարդան Մամիկոնյանով, Նարեկացիով, Կոմիտասով, Անդրանիկ գորավարով և ավարած մեր մյուս մեծերով:

Միևնի՛ սասներ. անունները, որ թվարկվեցին այսպեղ՝ Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր, Բժշկական համալսարանի ռեկտոր, Կոմիտասի անվան երաժշտական ռեկտոր և մյուսներ, այժմ նստած են այսպեղ, և դուք բախտավորությունն ունեք նրանց փեսնելու: Նրանց կերպարով այսպեղ քաջն Վարդանն է նստած, Անդրանիկ գորավարը, Հրանտ Մաթևոսյանն է նստած: Նրանց միջոցով է ձեզ փոխանցվում Հայրենիքի սերն ու գորովը: Դուք պեղք է կարողանաք նախաձեռնողորեն յուրացնել գիտելիքները, որ մարուցվում են ձեզ՝ ձեր մանկավարժների կողմից, որպեսզի դառնաք մեր ժողովրդի արժանավոր գավակներ:

Օրինություն ձեզ»:

Մյուս ուսումնական հաստատությունը, որ այցելեցին պարվիրակությունները, Կիլիկյան ճեմարանն էր: Ուսումնական այս հաստատությունը հիմնադրվել է 1921 թվականին և գործում է ՄԴՀ կուսակցության հովանավորության ներքո: Ճեմարանը գրնվում է Հարթ-Միսի թաղամասում և փեղավորված է արդիական հարմարություններ ունեցող երկու շենքում: Ուսումնառությունը 12-ամյա է (երկրորդական): Սովորում է երկսեռ 620 աշակերտ: Շրջանավարտներն իրավունք ունեն ընդունվելու երկրի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ:

Աշակերտները նույն խանդավառությամբ և սրտի անհուն բերկրանքով ընդունեցին Հայրենիքից ժամանած պարվիրակներին: Բայց իրենց սեփական աչքերով փեսնելով Հայոց Հորը, որսավով նրա ժպիտն ու հայացքը՝ սաներն ապրեցին երջանկության անկրկնելի, աննկարագրելի պահեր: Անշուշտ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի այցելությունը կրթական հաստատություններ նոր լիցք ու թափ կհաղորդի հայապահպանության ուղղությամբ այսպեղ կարարվող աշխատանքներին: Միգուցե հենց այդ նկարառումով է, որ այցի կազմակերպիչներն աշխատել էին, որ Վեհափառը որքան կարող է, ավելի շատ հնարավորություն ունենա շփվելու, հաղորդակցվելու մարաղ սերնդի հետ:

[illegible]

Այնուհետև Առաջնորդարանում Վեհապետ Հայրապետներն ընդունեցին պետական, դիվանագիտական, կրոնական, բարեգործական, մշակութային, հասարակական և այլ կազմակերպությունների պատասխանատու գործիչների և պարասխանեցին նրանց հուզող հարցերին:

Նույն ժամերին պարավիրակության անդամներն այցելեցին Հալեպի նշանավոր պատմական բերդ: Այս կառույցի վերաբերյալ առաջին հիշատակությունները վերաբերում են առևվազն մ.թ.ա. XX դարին: Այն մի ահեռի, համեմատաբար բարվոք վիճակում պահպանված շինություն է, որն իշխում է ամբողջ քաղաքի վրա: Այսպեղ նկարելի են խեթական, ասորեստանյան, աքեմենյան, սելևկյան, հռոմեական, բյուզանդական, արաբական, թուրքական պատմա-մշակութային շերտեր ու ճարտարապետական ոճեր: Հիանալի պահպանվել են արաբական և թուրքական ժամանակաշրջանների պալատական համալիրները, ռազմական ու փրկարարական շինությունները, նկարելի են նաև քրիստոնեական պաշտամունքային առանձին կառույցների հետքեր: Ի դեպ, մ.թ.ա. 83-66 թթ. Հալեպը գրավել է Տիգրան Բ Մեծի տերության կազմում: Բերդի շինությունների վերաբերյալ անհրաժեշտ փնտրություններ ու բացահայտություններ փվող ուղեկցողի հավաստիացումը, թե այսփղ պահպանվել է Տիգրան Մեծի ինչ-որ արձանագրություն, կարծում ենք, անհավանական է, քանզի նման մի արձանագրության իրողությունը գիտությանը հայտնի է:

Պատվիրակությունների այցելության վերջին նշանակետն էր Հալեպից 60 կմ հարավ-արևելք գտնվող Միմեռն Մյունակյացի վանքը: Մա վաղ քրիստոնեական նշանավոր կենտրոններից է: Այսօր է գործել Մյունակեցության՝ ճգնաժողովական կենցաղավարության հայրնի դեմքերից Միմեռն Մյունակյացը (390-459), որի հիշատակը բյուզանդական Եկեղեցին պոռնում է յուրաքանչյուր տարվա սեպտեմբերի 1-ին:

Ուխտագնացությունն ավարտվեց Հալեպում Հայաստանի Հանրապետության
հյուպատոսարանի կազմակերպած մրերմիկ ընդունելությամբ, որին մասնակցում

Էին նաև համայնքային կրթական, կրոնական, մշակութային կազմակերպությունների ներկայացուցիչները: Անհրաժեշտ է նշել, որ ուխտագնացության ամբողջ երեք օրերի ընթացքում ուխտավորների պատվիրակությունը միշտ զգաց Սիրիայում Հայաստանի դեսպան Լևոն Սարգսյանի և Հալեպում ՀՀ գլխավոր հյուպարոս Արեգ Հովհաննիսյանի հոգատարությունն ու պարտաստականությունը: Նույնպես նշելի է Բերիո թեմի առաջնորդ, Գերաշնորհ Տ. Սուրեն արքեպիսկոպոս Գաթարոյանի անձնական մեծ պարասխանավորությունն ու ջանքերը, ինչպես նաև ազգային իշխանությունների հետևողական գործունեությունը՝ ուխտագնացությունը հավուր պարշաճի կազմակերպելու, պատվիրակությանը ընդունելու և ճանապարհելու ուղղությամբ: Այս բոլորի, ինչպես նաև ուխտագնացության ընդհանուր գնահատականին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետն անդրադարձավ «Շողակայ» հեռուստաստուդիայի թղթակցի հարցերին պատասխանելիս:

Ուխտագնացությունն ավարտված է: Այս ուխտագնացությամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հավաստեց, որ մենք ցեղասպանությանը զոհ գնացածների ժառանգներն ենք: Հերևաբար մենք նաև տերն ենք նրանց Դատի և իրավունքների:

Ապրիլի 25-ի կեսգիշերին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ու Հայաստանի պատվիրակությունը վերադարձան Երևան:

- Վեհափառ Տեր, Ձեր ուխտն ի կատար:

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱՎ «ԳԱՆՁԱՐԱՆ ՀԱՅ ՀԻՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ» ԳՐՔԻ ՇՆՈՐՀԱՆԴԵՍԸ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 2 ապրիլի 2001 թ.:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր հովանավորությամբ և հունահայ բարերարներն Կրիկին Վարուժան և Ամսել Գևորգյանների մեկնասությամբ վերջերս «Հայագիտական» հրատարակչությունը լույս է ընծայել «Գանձարան հայ հին բանաստեղծության» գիրքը՝ նվիրված քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակման 1700-ամյա հորելյանին:

Այսօր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Կրիկի ունեցավ գրքի շնորհանդեսը:

Գրքում ներկայացված է հայ հնագույն և միջնադարյան բանաստեղծության ընտրանին՝ Պողոս Խաչատրյանի աշխատասիրությամբ, որին իր մասնակցությունն է բերել նաև Վարդան Դևրիկյանը: Նյութի ընդգրկման առումով գիրքն ամենահարուստն է ցայսօր եղած նմանատիպ հրատարակչությունների մեջ: Նախամաշտոցյան շրջանի բանահյուսությունից մինչև Մայրա-Նովա ձգվող հայ բանաստեղծության շարքում նշանակալի Կրիկ է հատկացված նաև հոգևոր-եկեղեցական քնարերգությանը:

Գրքի հրատարակմամբ ազդարարվում է «Գիր» մատենաշարի ծնունդը, որի հրատարակչական խորհրդի նախագահ Հրանտ Մաթևոսյանն իր երախտագիտությունը հայտնեց Վեհափառ Հայրապետին՝ «պաշտելի ու երկրպագելի» ժողովածուի հովանավորության համար: Իր երախտագիտությունը հայտնեց նաև մեծավաստակ գիտնական Պողոս Խաչատրյանը:

Երեկոյի ավարտին Նորին Սրբությունը իր գնահատանքն ու օրհնությունը Կրիկ Պ. Խաչատրյանին և բոլոր նրանց, ովքեր իրենց մասնակցությունն են ունեցել արժեքավոր հրատարակչության լույսընծայմանը:

Ժողովածուն տպագրվել է 1000 օրինակ տպաքանակով, որի ոսկերիկ օրինակները գրքի հրատարակիչ Արթուր Խաչատրյանը նվիրեց Նորին Սրբությանն ու Հրանտ Մաթևոսյանին:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 8 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ռումինիայի ազգային պաշտպանության նախարար Միրչա Պասկուի գլխավորած պարվի-րականությանը:

Վեհափառ Հայրապետը, ողջունելով հյուրերի այցը հայ ժողովրդի 1700-ամյա հոգևոր կենտրոն, իր գոհունակությունը հայտնեց հայ և ռումին եղբայրական ժողովուրդների շարունակվող բարեկամության համար, որի արմատները ձգվում են դեպի դարերի խորքը:

Շուրջ կես փարի առաջ Նորին Սրբությունը, իբրև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, իր անդրանիկ այցը կատարեց Ռումին Օրթոդոքս Եկեղեցու պետ Թեոկրիստ Պարտիրաբին: Այդ ընթացքում Ռումինիայի նախագահ Էմիլ Կոնստանտինեսկուն Ամենայն Հայոց Հայրապետին հանձնեց Ռումինիայի ազգային բարձրագույն պարգևը՝ «Ռումինիայի ասպդ» շքանշանը, ինչը Նորին Սրբությունը նկատեց իբրև ռումինա-հայ համայնքի նկատմամբ Ռումինիայի իշխանությունների սիրո և գնահատանքի արտահայտություն: Այս փարի, Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակի տոնակատարության օրերին, սպասվում է նաև Թեոկրիստ Պարտիրաբի այցը Հայաստան:

Ջրույցի ընթացքում կարևորվեց Եկեղեցու համագործակցությունը երկրի պաշտպանությունն ապահովող այնպիսի կարևորագույն կառույցի հետ, ինչպիսին բանակն է: Այս առիթով գոհունակությամբ նշվեց, որ և՛ Ռումինիայի, և՛ Հայաստանի բանակներում իրենց ծառայությունն են մատուցում հոգևոր սպասավորները՝ սերմանելով քրիստոնեական-բարոյական սկզբունքներ և զորացնելով զինծառայողների ազգային-քրիստոնեական ոգին:

Խորապես փալավորված լինելով հայ ժողովրդի դարավոր պարմությամբ և քրիստոնեական ավանդույթներով՝ հյուրերն իրենց հիացմունքն ու հարգանքն արտահայտեցին հայ ժողովրդի պարմության և քրիստոնեական անխախտ ոգու նկատմամբ:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ԽՈՐԱԳՆԵՍ ՑԱՎԱԿՑՈՒՄ Է ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԶՈՆՎԱԾ ԲԱՆՎՈՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 10 ապրիլի 2001

Թ.:

Երեկ, ապրիլի 9-ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ցավով տեղեկացավ ապրիլի 8-ին Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու շինարարությունում տեղի ունեցած դժբախտ պատահարի մասին, որի հետևանքով զոհվել է երիտասարդ մի բանվոր:

Կատարվածի առիթով նույն օրը Նորին Սրբությունը Ս. Էջմիածնի դիվանապետ Ս. Արշակ վրդ. Խաչատրյանի միջոցով իր խորին վշտակցությունը փոխանցեց ողբացյալ ընդանիքին ու նրա զավակներին, որոնք այսուհետ կգտնվեն Ս. Էջմիածնի և Վեհափառ Հայրապետի բարեխնամ հոգածության ներքո:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՆԱՄԱՆԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 10 ապրիլի 2001

Թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Համա-հայկական խաղերի համաշխարհային կոմիտեի անդամներին՝ կոմիտեի նախագահ Աշոտ Մելիք-Շահնազարյանի գլխավորությամբ:

Նորին Սրբությունը իր գնահատանքն ու օրհնությունը փոխեց Համահայկական խաղերի կազմակերպիչներին, որոնց նախաձեռնությամբ այս տարի օգոստոսի 18-26-ը Հայաստանում տեղի կունենան երկրորդ համահայկական խաղերը՝ աշխարհի ավելի քան 30 երկրների շուրջ 3000 երիտասարդ մարզիկների մասնակցությամբ:

Վեհափառ Հայրապետը մարզական այս միջոցառումը համարեց գովելի մի ձեռնարկ՝ նշելով, որ այդ ճանապարհով լավագույնս է իրականացվում Հայաստան-սփյուռք մերձեցման կարևոր առաքելությունը:

Վերհիշելով երկու տարի առաջ հաջողությամբ տեղի ունեցած առաջին համահայկական խաղերը՝ Վեհափառ Հայրապետը համոզմունք հայտնեց, որ 1700-ամյա հոբելյանական տարում դրանք առավել լայն արձագանք և ընդգրկում կունենան՝ նոր ոգի և խանդավառություն հաղորդելով հայ երիտասարդներին:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԷՍՏՈՆԻԱՅԻ ԱԳ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 13 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հստոնիայի ԱԳ նախարար Թոմաս Նենդրիկ Իվլեսի գլխավորած պատվիրակությանը:

Ողջունելով հյուրերին, Հայոց Հայրապետը նշեց, որ Հայ Եկեղեցու հոբելյանական տարում առանձնակի ուրախություն է բոլոր բարեկամ երկրների և ժողովուրդների ներկայացուցիչների այցելության ընդունումը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում:

Նորին Սրբությունը գոհունակությամբ նշեց հետխորհրդային շրջանում հայ և էստոնացի երկու ժողովուրդների շարունակվող բարեկամությունը և իր մասնավոր գնահատանքը հայտնեց Հստոնիայի իշխանություններին՝ էստոնահայ համայնքի նկատմամբ ունեցած հոգատար վերաբերմունքի համար: Վերջինիս վկայությունն է այն, որ, շնորհիվ էստոնական կառավարության, էստոնահայ համայնքը կունենա նաև իր եկեղեցին:

Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունը անդրադարձավ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակին նվիրված հոբելյանական միջոցառումներին:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. «ԶՈՐԱՆԱՆՔ ՆԱՎԱՏՈՎ ԵՎ ԶՈՐԱՅՆԵՆՔ ԱՇԽԱՐՀԱՍՓՅՈՒՌ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵՐ ԿՅԱՆՔԸ»

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆՐԱՇԱԲԱՌ ՏՈՆԸ Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆՈՒՄ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 15 ապրիլի 2001

Թ.:

Այսօր Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին և ողջ քրիստոնյա աշխարհը նշեց Հիսուսի Հարության հրաշափառ փոքր՝ Սուրբ Զարիկը:

Առավոտյան Նորին Սուրբ Օծություն Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը «Հրաշափառ»-ով և շարականների երգեցողությամբ մեծահանդես թափորի ուղեկցությամբ ուղղվեց դեպի Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճար՝ մատուցելու զարկական Ս. Պատարագ և Միաձուլեց Մայր Աթոռից Հիսուսի Հարության ավերիստով Հայրապետական իր պարգևաճր հղելու համայն հայությանը:

Ամիսների վերանորոգումից հետո 1700-ամյա Մայր Տաճարը իր նորոգ հանդերձանքով առավել շքեղ է ներկայանում հավատավոր հոգին: 18-րդ դարում արված Նաղաշ Հովնաթանի նրբահյուս որմնանկարները ժամանակակից նկարիչների մանրակերկիս աշխատանքից հետո վերագրել են իրենց անդրկենդի գունագեղությունը և առավել պայծառ ու փոնական դարձրել Մայր Եկեղեցին: Հայրնություն են նաև վերանորոգման ընթացքում Տաճարի պարիս հայրնաբերված վեց հնաբույր խաչքարերը:

«Ուրախ լեր, Սուրբ Եկեղեցի, քանզի այսօր քո լույս խորաններից շնորհն է բաշխվում Հարության և կյանքի:

Զվարճացիր, Եկեղեցի Հայաստանյայց, այսօր բացվել են երկնքի դռները, և Հարուցյալ Փրկչի սիրառատ հայացքն է ուղղված Քեզ, որ փոնախմբում ես հայոց պետության ի Քրիստոս մկրտության 1700-ամյան», - հընթացս սրբազան արարողության Վեհափառ Հայրապետը Հարության խորհրդով ու Հայոց մեծ դարձի 1700-ամյակի փոնական ոգով իր ողջույնը, օրհնությունն ու շնորհավորանքը հղեց Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների գահակալներին, ողջ հոգևոր դասին, Հայաստանի Հանրապետության ավագանուն և համայն հայությանը:

«Այսօր, երբ 2001 թվականի հորեյանազարդ փարին փառապատկ թագադրվում է Հարության շնորհանորդ խորհրդով, Միաձնի Էջքի Սուրբ Սեղանի առջև աղոթարար հոգով, հանուն աշխարհասփյուռ մեր ժողովրդի աներկբա վկայում ենք. Տեր,

մենք պահեցինք մեր հավաքարմությունը Քեզ, Կլարացանք, բայց չուրացանք, նույնիսկ երբ մահվան ու չարիքի դեմ հանդիման թվում էր, թե մոռացել ես մեզ», - հայ ժողովրդի հավաքարմությունն առ Աստված հաստատեց Հայոց Հայրապետը՝ հորդորելով, որ «Հայոց Դարձի 1700-ամյակի խորհրդով լեցուն՝ հավաքով խոստովանենք մեր պատկանելությունը Աստվածակառույց Հայ Եկեղեցուն, որպեսզի այն, զորավոր մեր հավաքարմությամբ, շարունակի առաջնորդել համազգային մեր երթը դեպի Աստված: Զորանանք հավաքով և գորացնենք աշխարհասփյուռ ազգային մեր կյանքը»:

Պատարագի սրբազան արարողությանը ներկա էին ՏՆ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, Ազգային ժողովի նախագահ Արմեն Խաչատրյանը, ՏՆ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը, Ազգային ժողովի պարզամամուրներ, նախարարներ, Հայաստանում հավաքարմագրված դիվանագետներ, Հայաստանում գործող միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամներ, արվեստի և մշակույթի գործիչներ, բազմաթիվ հավաքացյալներ:

Սրբազան արարողության ողջ ընթացքը ուղիղ եթերով հեռարձակվում էր Հայաստանի Հանրապետության Հանրային հեռուստատեսությամբ:

Սուրբ Պատարագի ավարտից հետո Վեհարանի հանդիսությունների սրահում տեղի ունեցավ պաշտոնական ընդունելություն, որի ընթացքում ամենքին վերստին արվեց ավերիսը Քրիստոսի Հրաշափառ Հարության:

ՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԹԵՄԵՐՈՒՄ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավորության համակարգ, 19 ապրիլի 2001

Թ.:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր փնօրինությամբ նոր թեմակալ առաջնորդներ են նշանակվել Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու երեք թեմերում:

Հայրապետական փնօրինությամբ Գերշ. Տ. Գրիգորիս արքեպս. Բունիաթյանը նշանակվել է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Ուկրաինայի հայոց թեմի առաջնորդ:

Նորին Սրբության նույն փնօրինությամբ Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդի պաշտոնակատար, Հոգշ. Տ. Եզրաս վարդապետ Ներսիսյանը նշանակվել է Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ և Մոսկվայի ու Համայն Ռուսիո Պատրիարքությունում Հայ Եկեղեցու ներկայացուցիչ:

Հարավային Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդական փեղսպահ, Հոգ. Տ. Մովսես վրդ. Մովսիսյանը Ամենայն Հայոց Հայրապետի փնօրինությամբ ծառայության է կոչվել նույն թեմում որպես առաջնորդ:

ԱՊՐԻԼԻ 21-ԻՆ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՄԵԿՆԵՅ ՄՈՍԿՎԱ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 21 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր, առավոտյան, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը մեկնեց Մոսկվա՝ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պապրիարք Ալեքսի Բ-ի հետ նախագահելու հաջորդ օրը Կրեմլի մեծ դահլիճում կայանալիք Հիսուս Զրիստոսի Հարության հրաշափառ փոնին և քրիստոնեությունը Հայաստանում պերական կրոն հռչակման 1700-ամյակին նվիրված հանդիսությանը: Վեհափառ Հայրապետին Մոսկվա ուղեկցեցին Հայաստանի և արտերկրի թեմակալ առաջնորդներ:

ԱՊՐԻԼԻ 24-ԻՆ ԴԵՐ ԶՈՐԻ Ս. ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ԵԿԵՂԵՅՈՒՄ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼՈՒ Է ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկավարության համակարգ, 23 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, վերադառնալով Մոսկվայից, ուխտի մեկնեց Դեր Զոր:

Գարեգին Բ Կաթողիկոսը Ամենայն Հայոց առաջին Հայրապետն է, որ մեկնում է 1915 թ. Հայոց Մեծ եղեռնի այս սրբավայր՝ ծնրադրելու բյուրավոր նահապակաների հիշարակի առջև:

Դեր Զորում հազարավոր հայերի նահապականության այս վայրում, կառուցված է Ս. Նահապակազ եկեղեցին, որտեղ ապրիլի 24-ին՝ Ցեղասպանության զոհերի հիշարակի օրը, Հայոց Հայրապետը կմատուցի Ս. Պարարագ և Մեծի Տանն Կիլիկիո

Արամ Ա Վեհափառի հետ աղոթք կբարձրացնի առ Աստված՝ ոգեկոչելու համար 1915 թ. Մեծ եղեռնի զոհերի հիշարարկը:

Մեկնումից առաջ Նորին Սրբությունը աղոթքի կոչեց ողջ հայությանը, որոնք, իրենց հոգիներում ծրարած ունենալով բյուր նահապարակների երագները, կերպում են անկախ պետականություն և գորեղ գալիք:

«Այն, ինչ այսօր մենք ենք փալիս մեր հայրենիքին, ավելի թանկ չէ, քան բյուրավոր նահապարակների կյանքերը: Մեր այս ուղևորությամբ կամրջվում են Դեր Զորը և Ծիծեռնակաբերդը, միախառնվում են հայ ժողովրդի աղոթքները՝ ի Հայաստան և ի սիյուռու աշխարհի», - ասաց Նորին Սրբությունը:

Վեհափառ Հայրապետի ուխտագնացությունը Դեր Զոր նվիրվում է 1700-ամյա մեծ հորեյանին: Նորին Սրբությանը ուղեկցում է մեծաթիվ շքախումբ, որի մեջ ընդգրկված են բարձրաստիճան հոգևորականներ, պետական պաշտոնատար անձինք, արվեստի և մշակույթի գործիչներ:

Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռ կվերադառնա ապրիլի 25-ին:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ

ԿՈՒԵԿՏԻՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԱՆԴԱՄ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՆԵՐԻՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկատվության համակարգ, 27 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Կուլեկտիվ անվանագության պայմանագրի անդամ պետությունների Անվանագության խորհրդի քարտուղարների հանձնաժողովի երևանյան նիստի մասնակիցներին:

Նորին Սրբությունը, ողջունելով հյուրերին, գոհունակությամբ անդրադարձավ անվանագության և խաղաղության պահպանման նպատակով փարբեր պետությունների միջև գոյություն ունեցող փոխհամագործակցությանը, ինչի շնորհիվ առավել հեշտությամբ կարելի է հաղթահարել ցանկացած ներագգային ու ներպետական խնդիր:

Հանդիպման ընթացքում ՀՀ նախագահին առընթեր Ազգային անվանագության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց երևանյան նիստի նպատակներն ու արդյունքները: Ապա Ամենայն Հայոց Հայրա-

պետք է հյուրերի խնդրանքով պատրասխանեց նրանց բազմաբնույթ հարցերին՝ մանրամասնորեն անդրադառնալով Հայ Եկեղեցու էկումենիկ և միջկրոնական հարաբերություններին, կաթոլիկ և ուղղափառ Եկեղեցիների հետ դավանաբանական փոխհարաբերություններին, ինչպես նաև Հայ Եկեղեցում պատմականորեն ձևավորված նվիրապետական Աթոռներին:

Վեհափառ Հայրապետը կարևորեց Հայ Եկեղեցու եղբայրական հարաբերությունները քույր Եկեղեցիների հետ, ինչպես նաև այլ կրոնների հետ փոխվող երկխոսությունը՝ մատրանշելով այն պատմական փաստը, որ հայկական համայնքները համերաշխորեն գոյատևում են այլադավան և այլակրոն բազմաթիվ երկրներում: Հյուրերը չափազանց կարևոր նկատեցին դարաբաղյան հակամարտության փարի-ների ընթացքում Ամենայն Հայոց Հայրապետների և Ադրբեջանի հոգևոր իշխանությունների միջև Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու պետ Ալեքսի Բ Պարթիարքի միջնորդությամբ շարունակվող երկխոսությունը՝ հանուն հիմնահարցի խաղաղ կարգավորման և խաղաղության հաստատման:

Հանդիպման ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը իր մրառնությունը հայտնեց նաև Հայաստան ներթափանցած բազմաթիվ աղանդների առնչությամբ, որոնք, որևէ աղերս չունենալով ժողովրդի ավանդույթների և պատմության հետ, պառակտում են առաջացնում ժողովրդի ներսում, խաթիսում ազգային անվտանգության հիմքերը:

Հանդիպման մասնակիցների թվում էին ՌԴ Անվտանգության խորհրդի քարտուղար Վլադիմիր Ռուշայլոն, Հայաստանում ՌԴ արտակարգ և լիազոր դեսպան Անատոլի Դբյուկովը:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՍԻՐԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆԻՆ

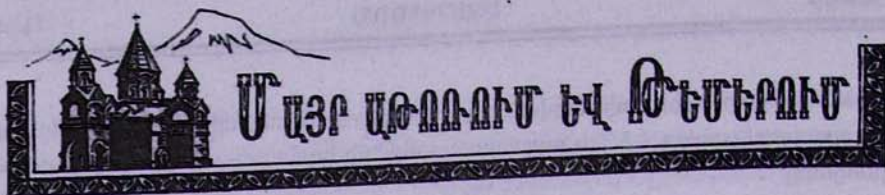
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Տեղեկաբերության համակարգ, 28 ապրիլի 2001 թ.:

Այսօր Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Հայաստանում Սիրիայի Արաբական Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Համեդ Հասանին:

Հանդիպման ընթացքում խոսվեց Ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ Դեր Զոր կատարած ուխտագնացության մասին:

«Մենք խորապես մխիթարված ենք, որ առիթ ունեցանք ուխտի մեկնել Դեր Զոր և աղոթք բարձրացնել 1,5 մլն հայ նահապակաների համար», - ասաց Վեհափառ Հայրապետը:

Նորին Սրբությունը, այցի վերաբերյալ իր փապականությունները պատմելով, նշեց այն ջերմ ընդունելության մասին, որ ցուցաբերել էին Հայեալի հոգևոր ու աշխարհիկ իշխանությունները, Հայեալի ողջ ժողովուրդը: Վեհափառ Հայրապետը նշեց նաև, որ մեծապես փապականված է սիրիահայ համայնքի առանձնաշնորհ դիրքով, ինչը երկու ժողովուրդների ամուր բարեկամության արգասիքն է:



ԱՎԱԳ ՀԱՐԱԹԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու փարվա օրերը բաժանվում են երեք մասի՝ փոներ, սրբոց օրեր և պահոց օրեր: Տարվա գրեթե կեսը պահեք է՝ բաժանված օրապահքերի, շաբաթապահքերի և քառասնորդական ու Մեծի պահոց շրջանի: Մեծ պահքին անմիջապես հաջորդում է Ավագ շաբաթը կամ, ինչպես երբեմն անվանում են՝ Չարչարանաց շաբաթը:

Քրիստոսի երկրավոր կյանքի վերջին շաբաթը եկեղեցական կյանքում ստացել է «Ավագ շաբաթ» անվանումը, որովհետև այն իր մեջ ներառում է մեր Փրկչի երկրավոր կյանքի ամենասրբագրավ ու հուզականությամբ լեցուն պահերը: «Ավագ են կոչվում նաև այս շաբաթվա բոլոր օրերը, այն է՝ Ծաղկազարդից մինչև Զափկ ընկած ամեն մի օր: Չարչարանաց շաբաթ է կոչվում, որովհետև մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս կամավոր չարչարանքներ և մահ կրեց մարդկության փրկության համար. «Գառն Աստուծոյ, որ բառնայ գմեղս աշխարհի»»:

Եկեղեցական հայրերը դարերի ընթացքում գեղեցկացրել, հարստացրել ու առավել արտահայտչական իմաստ են հաղորդել այս շաբաթվա արարողություններին:

Թեև Ծաղկազարդը ներառված չէ Ավագ շաբաթվա մեջ, բայց լիովին ներդաշնակում է Ավագ շաբաթվա ժամանակագրական և տրամաբանական շարքին:

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ

Ուրախությամբ և ցնծությամբ լցվեցին Մայր Տաճարում ներկա հավաքացյալների սրտերը, երբ հնչեցին Ավետարանի հերկյալ փողերը. «Օրհնեալ, որ գայ յանուն Տեառն. օրհնութիւն ի բարձունս»:

Առավոտյան ժամերգության ավարտին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գլխավորությամբ կատարվեց Անդաստանի արարողություն, որի ընթացքում օրհնվեցին աշխարհի չորս կողմերը, ապա հավաքացյալներին և միաբաններին բաժանվեցին Քրիստոսի հաղթական մուրըն Երուսաղեմ խորհրդանշող ուռնեռու ոստերը:

Այնուհետև Մայր Տաճարում մատուցվեց Սուրբ և անմահ Պապարագ: Հավարտ Ս. Պապարագի կապարվեց մանուկների օրհնության կարգ, և մանուկներին բաժանվեցին օրհնված խաչեր:

Երեկոյան կապարվեց «Դռնբացեք»-ի արարողությունը, որն ամբողջությամբ պատկերավոր վերարտադրությունն է Վերջին Դավաժանի, որի իրական լինելն ավելի է կարևորվում արարողության հուզականությամբ լեցուն երկխոսություններով:

Երիցս թախանձագին հնչում է «Բա՛ց մեզ, Տէր, դուռն ողորմութեան» մեղեդին՝ արտահայտելով ամեն մի հավաքացյալի սրտի բաղձանքը: Եվ, վերջապես, երկար սպասումից հետո «Ջողորմութեան քո դուռն բաց մեզ, Տէր» շարականի երգեցողության ժամանակ բացվում է Ս. Սեղանի վարագույրը:

ԱՎԱԳ ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ

Առավոտյան ժամերգության ընթացքում Մարթեոսի Ավետարանից ընթերցվում է անպարտ թգնու առակը:

Այնուհետև երեկոյան ժամերգության ընթացքում, Ծննդոց, Սողոմոնի Առակաց գրքերի և Եսայու մարգարեության համապատասխան հարվածների ընթերցումից հետո, կարդացվում է ավետարանական այն դրվագը, որտեղ Հիսուս մարգարեանում է գալիք դեպքերի մասին. «Ահավասիկ Երուսաղեմ ենք բարձրանում, և Մարդու Որդին պիտի մատնվի քահանայապետների ու օրենսդրների ձեռքը, և նրան մահվան պիտի դատապարտեն ու պիտի հանձնեն հեթանոսներին ծաղրվելու, ծեծվելու, խաչը բարձրացվելու համար, սակայն նա երբորդ օրը հարություն պիտի առնի» (Մարթ. Ի 18-19):

ԱՎԱԳ ԵՐԵՔՇԱԲԹԻ

Ավագ երեքշաբթին իր մեջ ամփոփում է Ահել Դավաժանի խորհուրդը, որը սովորեցնում է մեզ արթնություն և բարեգործություն, և այս նպատակով ընթերցվում է քանքարաթաքույց ծառայի առակը: Առավոտյան ընթերցված Ավետարանից տեսնում ենք, թե ինչպես փարիսեցիները և հերովդեսականները փորձում են Աստվածորդուն, որպեսզի իշխանությունների ձեռքը մատնեն, իսկ նա իմաստությամբ պատասխանում է նրանց և ասում. «Գնացե՛ք, տվե՛ք կայսրին՝ կայսեր, և Աստծուն՝ Աստծուն»:

Երեկոյան ժամերգության ժամանակ ընթերցվում է տասը կույսերի առակը, որի ընթացքում, ըստ Մայրավանքի ավանդության, տասը կույսերի փոխարեն տասը ճե-

մարանական սաներ մեկական մոտ ձեռքներին կանգնում են ապյանում: Երբ ընթերցվում է Ավետարանի համապատասխան հատվածը, լուսարարապետը մարում է սաներից հինգի մոմերը՝ թողնելով, որ վառվի մյուս հինգիներ: Այս փաստը մոմերը խորհրդանշում են իմաստուն և հիմար կույսերին: Ավետարանի վերջում արթնության կոչ է արվում ներկա հավաքացյալներին. «Արթուն կացեք, որովհետև չգիտեք ո՛չ օրը, և ո՛չ էլ ժամը»:

ԱՎԱԳ ՉՈՐԵՔՆԱԲԹԻ

Ավագ չորեքշաբթին հիշատակն է մեղավոր կնոջ կողմից Հիսուսի ոտքերը յուղով օծվելու, որը փեղի ունեցավ Բեթանիայում՝ կանխանշելով Հիսուսի թաղվելը և Հուդայի մատնությունը, ուստի մեր Եկեղեցում, որպես սգո նշան, բացառությամբ հինանց շրջանի, յուրաքանչյուր չորեքշաբթի պահոց օր է՝ ի հիշատակ Հիսուսի մատնության:

ԱՎԱԳ ՆԻՉՇԱԲԹԻ

Այսօր հիշատակն է Վերնադարձը կատարված վերջին և խորհրդավոր ընթերցի, որի ժամանակ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս հաստատեց հաղորդության փրկարար խորհուրդը և սկիզբը դրեց Նոր Ուխտի: «Եվ մինչ նրանք դեռ ուրում էին, Հիսուս հացը վերցրեց, օրհնեց ու կտրեց և փվեց աշակերտներին՝ ասելով. «Առեք, կերեք, այս է իմ մարմինը»: Եվ բաժակը վերցնելով՝ գոհություն հայտնեց, փվեց նրանց ու ասաց. «Խմեցեք դրանից բոլորդ, որովհետև այդ է Նոր Ուխտի իմ արյունը, որ թափվում է շաղկերի համար՝ իրենց մեղքերի թողության համար» (Մատթ. ԻԶ 26-28): Քրիստոս մեզ մատուցեց իր սուրբ մարմինն ու արյունը, որով մարդկությանը հնարավորություն ընձեռնվեց Քրիստոսով փրկության: Եթե նախորդ երեք օրերին ճաշու ժամերգության ժամանակ ասվում են երեք «Ողորմեա»-ները, ապա Ավագ հինգշաբթի առավոտյան ժամերգության վերջում կատարվում է «Ապաշխարողների արձակման» կարգը: Ընթերցվում են մարգարեական գրքեր, առաքելական թղթեր, Ավետարան, որից հետո ավագագույն հոգևորականը կարդում է ապաշխարության մասին Բարսեղ Կեսարացու աղոթքը՝ ասելով, թե այս խորհրդին «մի նայեք որպես թե հացի և գինու, քանզի սա է Աստծո Որդու ճշմարիտ Մարմինն ու Արյունը»:

Երեկոյան կատարվում է Ուրնվալի արարողությունը, ըստ Քրիստոսի պատվիրանի. «Գիտե՛ք, թե այդ ինչ արեցի ձեզ: Դուք ինձ Վարդապետ և Տեր եք կոչում. և լավ եք անում, քանի որ իսկապես եմ. իսկ արդ, եթե ես՝ Տերս և Վարդապետս, լվացի ձեր ոտքերը, դուք էլ պարտավոր եք միմյանց ոտքերը լվա-

նալ, որովհետև մի օրինակ Կովեցի ձեզ, որ ինչպես ձեզ արեցի, դուք էլ նույն ձևով անեք» (Հովհ. ԺԳ 12-15): Քրիստոսի օրինակով Գարեգին Բ Նայրապետը սրբիչը կապեց մեջքին և լվաց փասներկու սաների ոտքերը՝ խոնարհության և սիրո օրինակ հանդիսանալով համայն հավատացյալ ժողովրդի համար: Հավատացյալները մեկ անգամ ևս վերապրեցին Քրիստոսի խոնարհությամբ ու ծառայասիրությամբ շաղախված ավետարանական դրվագը: Այն խորհրդավոր մի քարոզ է խոնարհության, հեզության և սիրո՝ ուղղված ընկերոջը, դիմացիին:

ԱՎԱԳ ՈՒՐԲԱԹ

Ինչպես Ավագ չորեքշաբթին, իր մեջ կրելով Տիրոջ մարմնության խորհուրդը, հռչակվեց պահոց օր, այնպես էլ Ավագ ուրբաթը հիշատակությունն է Տիրոջ չարճարանաց և խաչելության, քանի որ եկեղեցական օրը սկսվում է երեկոյան ժամերգությունից հետո, հետևաբար Ավագ ուրբաթի Նսկման արարողությունը կատարվում է Ավագ հինգշաբթի երեկոյան ժամերգությունից հետո:

Նսկման արարողությունը սկսվեց գիշերային ժամերգությամբ, միաբանները ընթերցեցին Հուդայի մարմնության, Տիրոջ չարճարանքների, Պետրոսի ուրացման, Պիղատոսի հանցավոր թուլակամության, հրեա քահանայապետերի և ամբոխի մոլեգին զրպարության պարմությունը պարունակող վեց ավետարանական հատվածներ, որոնցից յուրաքանչյուրի ընթերցումից հետո մարում էին երկու մոմ. գրեթե բոլորի համար պարզ է, որ սև մոմը խորհրդանշում է մարմնիչ Հուդային, իսկ մեծ մոմը՝ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսին, որը լուսավորեց մարդկային խավարն անգիտության: Առավոտյան ժամերգության «Տեր յերկնից» շարականից հետո հանգցվեցին Մայր Տաճարի բոլոր լույսերը, ապա «Փառք ի բարձունս» օրհներգի վերջում, երբ երգում են «Ծագեա ողորմութիւնս քո», Մայր փաճարը կրկին լուսավորվեց: Հավարտ արարողության միաբանները ապրանում միասին երգեցին «Խաչի քո Քրիստոս» շարականը:

Ավագ ուրբաթ օրը գիշերային և առավոտյան ժամերգություններ չեն կատարվում, որովհետև արդեն երեկոյան իսկման արարողության ժամանակ այդ ժամերգությունները կատարվել էին, այլ կատարվում է ճաշու ժամերգություն, ապա կատարվում է Տիրոջ խաչելության կարգը: Միաբանները հաջորդաբար ընթերցեցին ավետարանից հատվածներ Քրիստոսի մահվան դատավճռի, Պիղատոսի մոտ փարվելու և այլ դեպքերի մասին:

Ավագ ուրբաթ Պատարագ չի մատուցվում, որովհետև հավիտենական քահանայապետ Քրիստոս ինքն է իրեն պատարագում խաչի վրա Հայր Աստծուն, և ինքն է միջնորդ, բարեխոս առ Հայրն Աստված՝ մեր փրկության համար:

Երեկոյան հոգևորականների և հավաքացյալների ներկայությամբ կատարվեց Քրիստոսի թաղման խորհրդանշական արարողությունը: «Պարգևատրուն ամենեցուն» շարականի երգեցողության ներքո Քրիստոսի խորհրդանշական գերեզմանը, երփներանգ ծաղիկներով և եղևնու ճյուղերով զարդարված, միաբանության և ուսանողության երգած շարականի հնչյունների ներքո մի պարույր գործեց Մայր Տաճարի շուրջ, ապա կրկին դրվեց Սուրբ Սեղանի առջև: Երգվեց «Մաչի թո, Քրիստոս» շարականը, և արարողությունը եզրափակվեց «Պահպանիչ»-ով:

ԱՎԱԳ ՀԱՐԱԹ

Ավագ շաբաթը Մեծ Պահքի վերջին օրն է: Երեկոյան ժամերգությունից հետո կատարվում է Ճրագալույցի Ս. Պատարագ: Մեր Եկեղեցում փարվա մեջ միայն երկու անգամ է կատարվում Ճրագալույցի Պատարագ՝ առաջինը Ս. Ծննդյան նախօրին և երկրորդը՝ Ս. Հարության Ավագ շաբաթ օրը:

Երեկոյան ժամերգության ընթացքում, Սուրբգրային հարվածները կարդալուց հետո, ընթերցվեց Դանիելի թուղթը, և սարկավագի «Օրթի»-ով բացվեց վարագույրը: Սկսվեց Պատարագը: Պատարագի ժամանակ հավաքացյալ ժողովրդին փրվում է աշխարհացունց ավետիսը. «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»: Հավարտ Պատարագի Քրիստոսի հարության լույսով լցված միաբանական թափօրը, «Այսօր յարեալ ի մեռելոց» շարականի երգեցողության ներքո, շարժվեց դեպի Վեհարան՝ «Տնօրինների» կարգ կատարելու, որի ավարտին սեղանափառը փրվեց խթման ընթրիք:

Ս. ԶԱՏԻԿ ԿԱՄ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Անցան թախճալի ու մռայլ օրերը, Քրիստոս չարչարվեց, խաչվեց, թաղվեց, բայց հարություն արավ. «Մահվամբ մահը հաղթեց և իր հարությամբ մեզ կյանք պարգևեց»:

Վեհափառ Հայրապետը հանդիսավոր Ս. Պատարագ մատուցեց ու հաղորդությամբ մեղքերի թողություն փվեց հավաքացյալ ժողովրդին: «Հայր մեր»-ից առաջ Վեհափառ Հայրապետն իր Զարկական պապգամը փվեց ժողովրդին: Կրկին հնչեց հարության կենսապարգև ավետիսը, մեկ անգամ ևս Հայ ժողովուրդը զորացավ Քրիստոսի հարությամբ:

ՆԱԴՐՈՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

2001թ. մարտի 10-ին Կոնստանտինոպոլի հայ համայնքի փարեկան ընդհանուր ժողովն ու վարչության նոր ընտրությունը: Վարչությունն ընտրվեց հետևյալ կազմով.

Ղազարոս Կյուերյան	Արմենակյան
Նշան Քուշնու	Փոխարենակյան
Նշան Բարլար	Գանձակյան
Քաջաման-Խաչիկ Բարլար	Փոխգանձակյան
Ժազկին Քուշնու	Արմենակյան
Սահմե-Սաթենիկ Չոլաքյան	Փոխարենակյան
Իսքենդեր-Սիմոն Նալբանդ	Գործակալար

Այս փարի լրանում է Գերմանիայի հայոց առաջնորդության հիմնադրության 10-րդ փարեդարը: Այս առթիվ Քյուրի Ս. Սահակ-Մեսրոպ առաջնորդանիստ եկեղեցում կազմակերպվեց հանդիսավոր արարողություն «Մերենադ» սենեկային նվագախմբի բացառիկ համերգով և նկարչական ցուցահանդեսով: Բացման խոսք ասաց Արմենակյան Սևին: Համերգի երկրորդ՝ առաջնորդարանի մշակութային հանձնախմբի պատասխանատու մասում հնչեցին Կոմիտասի և Էդ. Միրզոյանի ստեղծագործությունները: Գերմանիայի հայոց թեմի առաջնորդ, Գերշ. Ս. Գարեգին արքեպս. Բեքյանը սրբանց շնորհավորեց երաժիշտներին:

Մինչև մարտի 31-ը բաց վարչական ցուցահանդեսում ներկայացված էին հայրենի հինգ նկարիչների 40 գրաֆիկ աշխատանքներ:

2001 թ. մարտի 18-ին Զալախի հայ փանը Կոնստանտինոպոլի հայ համայնքի փարեկան ընդհանուր ժողովը, ուր ընտրվեցին թեմական պատգամավորական ժողովի երեք անդամներ (Խաչիկ Փիլիպոսյան, Կարո Կարապետյան և Նվարդ Կարապետյան): Իսկ չորրորդ պատգամավորն է ի պաշտոն վարչության արմենակյան Նալբանդյանը:

2001 թ. մարտի 31-ի և ապրիլի 2-ի միջև Գերմանիայի հայ համայնքներում դասախոսություններով հանդես եկավ պոլսահայ հայրնի գրող և «Արաս» հրատարակչության պատասխանատու փար Մկրտիչ Մարկոսյանը:

2001 թ. ապրիլի 13-ին առաջնորդարան ժամանեցին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի երկու միաբաններ՝ Ս. Արշեն արեղա Սանոսյանը և Տ. Ավերիս արեղա Սահակյանը, որոնք ներկա գտնվեցին և Ս. Պապարագներ մատուցեցին Գերմանիայի թեմի եկեղեցիներում: Հայր Սուրբերը Գերմանիայի պաշտպանության նախարարության կողմից երկու շաբաթով հրավիրված էին մասնակցելու զինվորների հոգևոր կրթության դասընթացներին:

ԴԻՎԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

Քյոլն, 17 ապրիլ 2001



ՏԻՐԱՆ ԼՈՌՄԱԳՅՈԶՅԱՆ

«ԱԿՈՍ» ԹԵՐԹԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վերջին ամիսներին Թուրքիայի պետության օրակարգի գլխավոր հարցը ոչ՝ տղաճը, ոչ՝ տնտեսական ճգնաժամը, ոչ՝ քրդական խնդիրը, և ոչ՝ էլ մյուս խրոմիկ դարձած բազմաթիվ խնդիրներից որևէ մեկն է: Սկսած ժողովրդի առօրյա խոսակցությունից մինչև բոլոր լրատվամիջոցների միակ մտահոգությունը «իր բալկական ցեղասպանություն»-ն է: Այսպես՝ ամեն վայրկյան ու բոլոր մակարդակներով խոսվում է հայկական ցեղասպանության մասին՝ չմոռանալով ավելացնել «իր» բառը:

Հայկական ցեղասպանության մասին Թուրքիայի պաշտոնական տեսակետը մերժողական է, բայց ժողովրդի կողմից ավելի ու ավելի տարբեր մոտեցումներ են առաջադրվում և նույնիսկ պահանջվում: Պետությունը մեղադրվում է իր կոշտ ու սխալ քաղաքականության մեջ, ավելանում է թիվը նրանց, ովքեր բարձրացնում են այն հարցերը, թե արդյո՞ք հայերն իրավացի են, արդյո՞ք «ինչ-որ բան կատարվել էր անցյալում»: Դեռևս այս ձայները քիչ են, շատ քիչ, բայց այնուամենայնիվ այսօր Թուրքիայում պաշտոնական տեսակետը հարցականի տակ առնող և հարցեր տվողներ կան, որոնցից մի ծաղկաքաղ ենք ուզում ներկայացնել՝ վերցրած Պոլսո մեջ լույս տեսնող հայկական «Ակոս» շաբաթաթերթի՝ թուրքական թերթերի քաղվածքների բաժնից, դարձյալ հիշեցնելով, որ սա ամենևին էլ չի նշանակում, որ այսօր թուրք ժողովուրդը այսպես է մտածում: Սա կարելի է որակել միայն որպես կաթիլն օվկիանոսի մեջ:

Այս կարգի առաջին գրությունը «Ակոս»-ին ուղարկված մի ընթերցողի մամակն է, ուր մա արտահայտում է իր բողոքը Փարիզում Կոմիտասի կանգնեցվելիք արձանի վերաբերյալ թուրքական մի թերթի տգեղ արարքի դեմ¹:

«Կոմիտասը իր կորցրած ընկերների, կորցրած անատոլիական երաժշտության, հորինումների, կորած ժողովրդի և էլ երբեք չվերադառնալիք մի աշխարհի ցավից խելագարվեց: Միգուցե այս խելագարվելու շնորհիվ էլ ողջ մնաց և ամենածանր պայմաններում մարդկանց հաջողվեց անձնագրության գնով նրան պաշտպանել:

Բայց փրկվածը միայն նրա ֆիզիկական կյանքն էր: Այդ արտասովոր մարդը՝ Կոմիտասը, 1915-ի Գողգոթայի ժամապարհից այլևս չվերադարձավ: Նրան խելագարված գտնող ընկերները երկրից դուրս՝ Ֆրանսիա տարան, մա Փարիզի մոտ գտնվող մի հիվանդանոցում ֆիզիկական կյանքը շարունակելով, էլ երբեք այս վատ աշխարհին չանդարդառնալով, վախճանվել է 1935 թվականին: Ապրեց մինչև երեսնականների վերջը:

Կոմիտասը այժմ միայն մկարներում, բրոնզե, փայտյա փորագրություններում է ապրում: Բայց արի ու տես, որ մեր հասարակությանը, ապուպապերից ժառանգած այրումնոտ ձեռքերն ու հոգիները չեն կարողանում հանդուրժել Կոմիտասների, վարդգես ու Զոհրապ էֆենդիների, Տիգրանների և Ամահիտների քարե, բրոնզե, փայտյա քանդակներն անգամ:

Քանի որ մարդասպանությունը ներընկալեցինք, դրա համար է, որ մեր երկրի ամենամեծ (!) թերթը՝ «Հյուրիեթ»-ը, Կոմիտասի դեռ մտահղացման փուլում գտնվող արձանին շուն միգեցնելով կարծում էր, որ մեծ լրագրողություն էր անում: «Հյուրիեթ»-ում այդ լուսանկարի տպվելու պահը Կոմիտասի երկրորդ անգամ խելագարվելու պահն է: Առաջին խելագարման պահը պատկերող մկարը 4-ը հունվար 2001 թվականից իմ տան պատին է կախված, բայց նրա իսկական տեղը 1915-ի դժբախտությունից ժառանգ մնացած մեր հիվանդ հոգիներն է»:

«Արդեն մտել ենք 21-րդ դար, և իսկապես ժամանակն է եկել, որ Թուրքիան իր պատմությանը զբաղվի: Պարզ է, որ ներկա հայացքներով ու պաշտոնական պատմություն հասկացողությամբ որևէ տեղ հասնելը և առաջ գնալը անկարելի է: Թուրքերն էլ իրավունք ունեն իրենց պատմությունն իմանալու: Բոլոր ազգերի պատմության մեջ մութ անկյուններ կան: Դժբախտաբար Թուրքիայում գոյություն ունեն պետության մոտ գտնվող, այսինքն պետության կողմից ստեղծված հսկիչ հիմնարկներ: Սրանցից մեկն էլ «Թուրք պատմության հիմնարկ»-ն է: Պաշտոնական պատմություն հասկացողությունից շեղումները այդ հիմնարկի հսկողության տակ են, այդ հիմնարկը պաշտոնական պատմության պահակի դերն է կատարում: Հիմնար-

¹ «Ակոս»-ի նույն համարում թուրքական «Յենի գյունդեմ» թերթից արտատպած մի ուրիշ հոդված էլ է ուշադրության արժանի, որտեղ գլխավորապես մեքենրվում է Բեռլինի ազատ համալսարանի դասախոս, Թուրքիայի ու կովկասյան շրջանի փոքրամասնական բախումների մասնագետ, գերմանացի պրոֆեսոր Դեզա Հոֆմանի խոսքերը:

կի ղեկավարները 1951-ից սկսած, բռնակալ սուլթան Աբդուլ Համիդի հիմնադրած ու երիտթուրքական կառավարության կողմից առաջին աշխարհամարտի ժամանակ զարգացած, գաղափարախոսական պատմության հասկացության խոսափողներն են: Ըստ այս պատմության ընկալման, պատմության ամենամեծ մեղքերից մեկը հանդիսացող զանգվածային ջարդերը, իբր թե հայկական վտանգը մատնանշելով, արդարացվում են: Այս գործի ամենակարկառուններից մեկը հիմնարկի տնօրեններից Էսադ Ուռասն է:

Մի ուրիշ կարևոր անձ Հասան Դանգուտն է: Առաջին աշխարհամարտից տալը տարի անց կատարած մի աշխատությունում նա, միջազգային պայմանագրերով ապահովագրված հայկական բարեփոխումներից փրկվելու համար Առաջին աշխարհամարտը որպես մի բախտավորություն է նկատում:

Մատնանշվածը 1878-ի Բեռլինի համաձայնագիրն է: Ինչպես գիտենք, այս պայմանագրով թուրք պետությունը քրիստոնյաներով բնակեցված արևելյան շրջանների համար պաշտպանական բարեփոխումներ անելու էր ստիպված:

Այս բարեփոխումները արդյուհամիդյան ռեժիմի ժամանակ չիրականացան: Եվրոպական ուժերի ու սուլթանի կողմից 30 տարի ձգձգվելուց հետո Առաջին աշխարհամարտը երիտթուրքերին հայկական հարցը լուծելու համար անհրաժեշտ պայմաններ ընծայեց ու «հայերին վերացնելով»՝ խնդիրը լուծվեց: Թուրքիայում գոյություն ունի գրաքննության ենթարկված, հսկողության տակ գտնվող, անձեռնմխելի մի պատմագրություն: Գիտական ու մտածողության ազատության բացակայության պայմաններում ի՞նչ եք ուզում վիճարկել: Ինչպե՞ս և ի՞նչ ձևով եք վիճաբանելու: Մյուս խնդիրն էլ սա է, որ ճշմարտությունը տեսնել, դրան մոտենալ, ըմբռնել ցանկացող թուրք գիտնականները, մարդու իրավունքների պաշտպանները պիտի պատժամիջոցների ենթարկվելը նկատի ունենան: Այժմ նրանց համար հայրենիքի դավաճանության համար պատժվելու խնդիր կա»:

Ամեն դեպքում բոլորովին անհույս չէ Հոֆմանը:

«Խնդրի էությունը գիտակցող մարդու իրավունքների պաշտպանները, գիտնականներն ու մտավորականությունը, հակառակ բոլոր դժվարություններին, ջանք չեն խնայում Թուրքիային այս անելանելի վիճակից դուրս բերելու համար: Պետք է նրանց սատարել:

Բայց Եվրոպան ու Ամերիկան տաքումների խնդրում օպորտունիստական կեցվածք են դրսևորում: Չտեսնելու, չգիտենալու կեցվածք է սա»:

Այժմ ուզում ենք դարձյալ մի ընթերցողի մասնակցությունը, որը բավականին հետաքրքիր է՝ շատ հակիրճ լինելով հանդերձ: Նամակը սկսում է «Ակոս»-ի տնօրեն Հրանտ Տիմկի թրքական հեռուստատեսությամբ ունեցած մի ելույթի ժամանակ արտահայտած մտքով, որտեղ նա ասում էր, թե մի թուրքի հարցադրումը՝ «Ի՞նչ եմ ուզում այս մարդիկ», իր համար ավելի մշանակալից է, քան ամբողջ Եվրոպայի կողմից հայոց ցեղասպանության ընդունման հարցը:

«Այ, որ ասել էիր, թե մի թուրք հարցնի, թե «Ի՞նչ եմ ուզում այս մարդիկ»: Վստահ եմ, որ այս երկրում հարյուր-հազարավորներ ոչ իրենց լեզվով, այլ իրենց հոգիներով ձեզանցից մերողություն եմ խնդրում, իսկ եթե հարցնես, թե ինչո՞ւ ոչ լեզվով, վախի հասկացողությունը ամենալավը դուք գիտեք: Նրանք կարող եմ մուսուլման թուրք լինել, բայց մնան եմ ձեզ, փոքրամասնություն եմ: Հուսով եմ, որ մի օր միասին բարեկամական երգեր կերգենք: Առանց վախի... Մեծն Սինանի Սուլեյմանիյեի տակ»:

Սինանը, որի գլուխգործոցներից է Սուլեյմանիյե մզկիթը, եղել է ազգությամբ հայ, ծնողներից բռնի վերցրած ու մուսուլմանացնելով եմիչերիական կազմակերպություն մտցված, մա ընդունվում է որպես Թուրքիո ամենամշամավոր ճարտարապետը:

Նույն օրերում աչքի է ընկնում մահ քրդամետ «Եմի գյումդեմ» թերթի մի հոդվածը:

«Ներսում թուրք ժողովրդի իրավունքի պահամջներին, քուրդ ժողովրդի ազգային ու ժողովրդավարական ցանկություններին, ուժ գործադրելուց բացի ասելիք բան չունեցող այս ռեժիմը, այժմ էլ իթթիհատ և թերաքքիական կոտորած ու ցեղասպանությունը պաշտպանելու մպատակով ամբողջ աշխարհին ասպարեզ է կարդում:

Հայ ժողովրդի դեմ կատարած օսմանցիների կոտորածն ու ցեղասպանությունը «ազգային» ամհատականության հիմնաքարը դարձնողները ամեն տեղ «թշմաղի» եմ տեսնում: Ֆրանսիական սենատի որոշումը վաղը Ամերիկայում և ուրիշ երկրներում էլ է օրակարգում դրվելու: Սրանից պրծնում ու ազատում չկա: Միակ ելքը՝ ճշմարտությունն ընդունելն ու «իբրև ցեղասպանություն» կոչվող սխալ պրոպագանդաներին վերջ տալն է»:

Նման մի հոդված էլ մույն օրվա «Դադիկալ» թերթում է աչքի ընկնում:

«Թուրքիայում վերջերս 1915 թվականին մի ցեղասպանություն կատարված լինելու մասին խոսողներ կան:

Մինչև վերջերս թուրքական պաշտոնական կեցվածքը մերժում էր 1915-17 թվականներին հայերի ցեղասպանության եմթարկվելը:

Այդ պատճառով էլ, ըստ վերջին տարիների մոդայիկ ձևակերպման, ոչ միայն պաշտոնական ձևակերպումներում, այլ մահ բոլոր լրատվամիջոցներում «իբր հայկական ցեղասպանություն» տերմինն է տեղ գտել: Այս «իբր» բառը հիշեցնում է վտանգի առաջ գլուխը ավազի մեջ մտցնող ջալլամի: «Ցեղասպանություն» հասկացությունը չի մշամակում մերժել տեղահամված հայերի ապրած զանգվածային սպանությունները, սովից, հիվանդությունից ու հոգնությունից առաջ եկած մահերը, ճմշման տակ կրոնափոխ լինելը, թալանը: Հայկական հարցի շրջամակներում թուրքական պաշտոնական և «ազգային» տեսության ամենաէական հեմարամներից մեկը հանդիսացող և օտար լեզուներով թարգմանված Քլամսուրան Գյուրումի «Էրմենի տոպսը» (Հայկական վավերաթուղթ) կոչվող աշխատության մեջ տեղահա-

նության ժամանակ մահացած հայերի թիվը 300000 է նշվում: Այս հարցին պետական հայացքով մոտենալու պարտավորությունը չունեցող Թաներ Աքշամի մեծ տեղական ուսումնասիրողները նշում են, որ այս թվերը իրականությանը համապատասխան չեն ու մահացած հայերի թիվը տեսնում են 800000-ի մոտ, վերջիվերջո, մի մեծ հայկական զանգվածի կոտորվելը մինչև վերջերս պաշտոնապես ընդունվում էր: Հայկական հարցի պետական տեսակետի երկրորդ աղբյուրը Բիլալ Օիմշիրն է: Նա հայերի տարագրության ժամանակ կատարված կոտորածներից առաջին կարգի պատասխանատուներից լինելու հանգամանքով բանտարկված բերդից փախչելուց հետո դարձյալ ձերբակալման անխուսափելիությունը տեսնելով անձնասպան է եղել: Տիգրանակերտի կուսակալ դր. Ռեշիդի խուսքերն է մեջբերում. «Հէ դր. Ռեշիդ», - ասում է նա, - «կա՛մ հայերը թուրքերին են մաքրելու, կա՛մ էլ թուրքերի կողմից մաքրվելու (...) տարագրության օրենքը ընդունվելուց հետո, կուսակալ դր. Ռեշիդ բեյը այս հրամանը Տիգրանակերտի շրջակայքում ջանասիրությամբ է կատարում»: Բիլալ Օիմշիրը ընդունում է տարագրության օրենքի «հայերին թուրքերի կողմից մաքրելու» պահանջը լուրացրած մի կուսակալի կողմից ջանասիրաբար կատարվելու հանգամանքը: Այս հարցում, թե ինչպես կարելի է ջանասիրաբար մի գործ կատարել, բացատրելն ավելորդ է:

Մինչև վերջերս «ցեղասպանություն» հասկացությունը մերժվում էր Թուրքիայում, վերջերս 1915-ին արևելքում կատարված մի ցեղասպանության մասին խոսք սկսվեց: Բայց խնդրո առարկան «հայերի կողմից թուրքերին ցեղասպանության ենթարկել»-ն էր: Նախ՝ Իզդիրում մի հուշարձան կառուցվեց, որի ամունը այնպես էլ չկարողոցանք ճշտել՝ «Հայկական դաժանության հուշարձան» էր, «խաղաղության հուշարձան», թե «Ցեղասպանության հուշարձան»: Տասնյակ տարիներ ազգայնականության բռնկված անցած, խեղաթուրված մի պատմության ուսումով հասունացած սերունդները, հայկական խնդրի պատճառով իրենց պատմության հետ դեմ առ դեմ եղած ժամանակ «ես չարեցի, նա արեց» երեխայություն կատարելը պետք է սովորական ընդունել: Բայց ազգային քաղաքականությանն էլ այսպես լինելը նշանակում է, որ այլևս վստահորեն մեր քաղաքական-ժողովրդական գիտակցությանը տիրել սկսող թուրանական-ազգայնամոլ շունչը այլևս իշխող է դառնում: Քանի որ այնքան էլ հեշտ չէ պնդել, որ հայերը փորձել են թուրքերին ամբողջապես բնաջնջել (չնայած, որ «հայերը թուրքերից հետո եկան այս հողերի վրա» ասող հասկացությունը դա էլ կարող է պնդել) մեր ազգային քաղաքականությունը, բացվելիք ցեղասպանության թանգարաններում «ցածր խտության ցեղասպանության» մեծ մոլ բնութագրումներ պետք է ստեղծել ըստ երևույթին: Ազգայնամոլ մի մախարարի կողմից ղեկավարվող պաշտպանության մախարարությունը «ցեղասպանությունը հայերի կողմից կատարված լինելը» պնդելով հանդերձ, գիտակցու՛մ է արդյոք, որ այս մոլ ցեղասպանություն հասկացության լուսի տակ Քյանուրան Գյուրունի և Բիլալ Օիմշիրի աշխատությունները նույնիսկ բավական են հայերի ցեղասպանության ենթարկվելը փաստելու համար: Այս մտածելակերպի համար էականը միայն այն է,

որ Թուրքիան ևս մի ցեղասպանություն ունենա, մույնիսկ եթե միայն ինքը դա ընդունած լիմի»:

Դեռ հունվարի 21-ին «Ռադիկալ» թերթի հոդվածագիրը գշտում էր, որ Թուրքիայի շահերը պաշտպանելով հանդերձ, չի կարելի ստերի ետևում թաքցվել, որ ինչքան էլ քողարկվի ճշմարտությունը, չի կարելի այն ամբողջովին թաքցնել: Նա մերկայացնում է մահ մի ընթերցողի մամակ, որն ամբողջությամբ թարգմանված բերում ենք այստեղ:

«Մայրս Տերսիմի ծնունդ է ու այժմ 90 տարեկան: Տեսել է այն օրերը, երբ հայերին խուճախում էին: Այն օրերին մի հայ իրեն ազգական հայտարարողին կամ «Սա ինչ է» ասողին որևէ մեկը չի խանգարել, անգամ ուժային կառույցները ոչ մեկին դրա համար ձեռք չեն տվել: Պապս տղա չունենալու պատճառով, ամբողջ ընտանիքը սպանված, այսինքն որք մի հայ երիտասարդի հավանում ու վերցնում է որպես հովիվ: Տղան լինում է 14-15 տարեկան: Մի որոշ ժամանակ այս տղան մի կտոր հացի համար հովվություն և տնային գործեր է կատարում: Մի օր հոտից կորում է մի երինջ: Պապս շատ է բարկանում հայ տղայի վրա: Միասին փնտրում են կորած երինջը: Զեն գտնում: Մյուս օրն էլ են փնտրում, բայց ապարդյուն: Սովի ժամանակ է լինում: Ի՞նչ իմանաս, թե ով է գողացել ու կերել երինջը: Բայց երկրորդ օրվա վերջում երինջը չգտնող պապս զենքը պահում է հայ տղայի գլխին ու կրակում: Գալիս ու մտնում է իր ամկյունում: Մայրս սեփական աչքերով տեսած այս սպանությունը պատմելուց դեռ ցավ էր զգում: Ես էլ ափսոսացի լսածիս համար: Երանի չպատմեր: Այժմ պապիս հիշելուց ուսերիս ծանրանում է մի մարդասպանի թողը լինելու հանգամանքը: Երանի այդ տղայի՝ տասնչորս տարեկան այդ որբի սպանված տեղը իմանայի: Կարողանայի մի ծաղկով մերողություն խնդրել, ամուռը իմանայի: Եթե ապրեր, իմ ազգականը պիտի լիներ: Կարող է լիներ մահ ձեր ազգականը»:

Այս հոդվածից մի շաբաթ հետո էլ «Ջումհուրիյեթ»-ում ասվում է. «Էականը ապագան փրկելն է: Սա մեղ ու երկար մի ճանապարհ է: Իսկ այս ճանապարհում, բոլորից առաջ մեզ սպասող պարտականություններ կան: Ամենակարևորը արխիվները հաստատապես բացել ու աշխարհի ամենահարգված պատմաբաններին հավաքել ու մրանց ձայնը աշխարհին լսելի դարձնելն է: Այս բանը պետք է առանց վախենալու կատարենք: Հակառակը նպաստում է, որ կասկածները մեր վրա կենտրոնանան: Եվ այդպես էլ լինում է: Մյուս կարևոր հանգամանքն էլ Հայաստանի հետ ունեցած մեր հարաբերությունն է: Բացի մի երկու բացառությունից, փակ սահմանների ետևում սպասող երկու ժողովուրդ ենք: Այս դռները ինչո՞ւ չեն բացվում, ու մեր հայ բարեկամների հետ ինչո՞ւ չենք կարողանում գրկախառնվել: Ի՞նչ հարևաններ, որ իրար չեն այցելում, հարաբերություն չունեցող հարևան ո՞րք է լինում: Ադրբեջանցիների հետ լավ ենք զգում, իսկ հերթը երբ հային է գալիս, ինչո՞ւ ենք երես թեքում: Եթե մեկը «եղբայր ժողովուրդ» է, իսկ մյո՞ւսը ...»:

Այժմ ներկայացնում ենք «Հայոց ցեղասպանության» ճնշման տակ մի քանի շաբաթ շարունակ բորբոքված կրքերի արանքում փայլատակող դրական գրություններին կայծերից վերջինը:

«Այսօր Թուրքիան «Մերժումը իգիթի բերդն է» խոսքից ելնելով, պատմության վերջին շրջաններում հայերի դեմ կատարված դաժանությունները մերժելով հանդերձ, ավելի առաջ էլ գնալով, իրականության մեջ հայերի կողմից թուրքերի դեմ կատարված կոտորածն է առաջ բերվում: 200000, 500000, 800000, թե ավելի մեծ թվով, չգիտեմ, բայց քանակը հարյուր հազարներով լինելը հաստատ եղող օսման լան հպատակ հայերի տեղահանության օրենքի կատարվելու ընթացքում կոտորածից, սովից ու հիվանդությունից մահամալու ի հիշատակ, Թուրքիայի ոչ մի անկյունում, ամենահետին մի դղան ետևն անգամ մի ցավակցական հուշարձան, մի հուշատախտակ չենք տեղավորում: Այսօր Թուրքիայում ապրող 80000-ի մոտ Թուրքիայի հայերից (ուզում եք հայ-թուրք ասեք) գոնե մի մասը արդյո՞ք չունի տեղահանության ժամանակ մահացած մի ազգական: Բայց Իզդիրում, Հայաստանից տեսանելի լինելու համար հատկապես փառավոր կառուցված «հայերի կոտորածների հուշարձան» ունենք: Վաճի թանգարանում «1915 թվականին Էրսիմ Զավուռօղլու ախտոհի մեջ կոտորված ու հրկիզված թուրքերի կմախքներ»-ի ցուցադրության համար հատուկ բաժին կա: Իհարկե ճիշտ է, որ հայ հրոսակախմբերի կողմից թուրքեր և քուրդեր կոտորվեցին: Բայց մի ճիշտ հաստատումը չի նշանակում, որ մեղալի հակառակ կողմը մերժենք: Չի նշանակում, որ չեն եղել հայերի ոչ միայն տեղահանումը, այլ նաև մի մասի ոչնչացումը «պետական շահերին համեմատ» լինելու հանգամանքին հավատալով շարժվողները: Թուրքիայում մինչև վերջերս մեր պատմության այս դեպքերը որակում էինք որպես «փոխադարձ կոտորածներ»: Այժմ ժխտվում է համարյա ամբողջությամբ: Այս ժողովուրդը, այլևս թուրքական սոցիալիստների որոշ մասին էլ վարակված մերժման հիվանդությունով է տառապում: «68-ներ»-ի հիմնարկը, առևտրի միությունների հետ ֆրանսիական դրոշ են վառում, քանի որ Ֆրանսիան ընդունեց Հայոց ցեղասպանությունը: Բայց Իզդիրի մերժման հուշարձանին, մահացած հարյուր հազարներով հայ քաղաքացիների հիշատակին անգամ մի սև ծաղկեպսակ չեն դնում: Վաղը Ամերիկայում, մյուս օրը Անգլիայում և մյուս արևմտյան երկրներում, Իրանում կամ Սիրիայում՝ որտեղ բազմաթիվ հայեր են ապրում, միգուցե Բուդլարիայում էլ, երբ այս տեսակ որոշումներ ընդունվեն, կատարվելիք փողոցային ցույցերը ծրագրել, հրկիզելիք դրոշները պահեստավորել, գործադրվելիք ցույցերը պատրաստելու հրով բռնկված այս հոգեվիճակը, մատնում է աշխարհը շփոթած թուրքական ժողովրդա-քաղաքական խանգարումը:

Այս գնացքի վերջում, տասը-քսան տարի հետո Մերքիայի կամ Իրաքի մեծ դառնալը երբ որ հասկանա՞նք, շատ ուշ է լինելու: Եվ այն ժամանակ պիտի տեսնենք, որ թուրքական ժողովրդի մեջ հարյուր հազարներով ներքին թշնամի տեսնելու մղձավանջի պատճառով աշխարհը չտեսնողները, Սևրի վախի պատճառով ձեռք ու ոտք խառնողները, պետությունը պաշտպանելու պատրվակով իրականու-

թյան մեջ իրենց դիրքը պահպանողները, թուրք ազգայնականության վրա ֆաշիստական կարգադրություններով քաղաքականություն բանցնողները ինչպես եմ քայքայելու մեր միասնականությունը»:

Մնացած բոլոր մեկնաբանությունները ավելորդ համարելով վերջացնում եմք մեր ծաղկաքաղը, բաղկացած թուրքական թերթերի հազվագյուտ ծաղիկներից:



ԷԶԵՐ ԻՄ ՕՐԱԳՐԻՑ

Ներսես ավագ քահանա Պապայան

Հայկական Մեծ եղեռնի փաստագրական հուշագրությունների շարքը ավելացավ ևս մի ամկրկնելի հատորով: ԱՊՐԻԼ հրատարակչության մատենաշարով լույս ընծայվեց Ներսես ավագ քահանա Պապայանի «Էջեր իմ օրագրից» անգլերեն գիրքը (Լոս Անջելես. 2000 թ.): Այն հրատարակության է պատրաստել հեղինակի որդին՝ բազմավաստակ ուսուցիչ, գրող Երվանդ Պապայանը: Թարգմանությունը հմտությամբ իրականացրել է Արիս Գ. Գևորգը: Գրքի բնագիրը ամբողջությամբ հայերեն լեզվով հրատարակվել էր Երվանդ Պապայանի «Հիշատակներու արահետներով» (Լոս Անջելես. 1998 թ.) հուշերի շարքի առաջին մասում: «Էջեր իմ օրագրից» գրքի անգլերեն լույսընծայումը պարզ է. Հայ դատը ծանոթացնել օտար հանրությանը:

Գիրքը կազմված է բժիշկ Սարգիս Գարայանի կողմից գրված մախաբանից, Ներսես ավագ քահանա Պապայանի համառոտ կենսագրականից և չորս հատվածներով ներկայացված օրագրային մասից: Գրքում զետեղված են հեղինակի և նրա կյանքի հետ կապված 9 լուսանկարներ: Վերջում մահ տեղ է գտել հրատարակչի՝ տիար Երվանդ Պապայանի համառոտ կենսագրությունն ու գործունեությունը: Ընդամենը՝ շուրջ 80 էջ:

Ինչպես նշում է մախաբանի հեղինակը՝ «Այնթապի հայությունը և առհասարակ կիլիկիահայությունը 1915 թ. դեպքերում ծրագրված ձևով բռնազաղթվեց երեք ուղղություններով: Առաջինը՝ դեպի Դեր Զորի սիրիական անապատները, որից շատ քիչ մարդ վերապրեց. երկրորդը՝ դեպի Սիրիայի Համա, Հոմա և Սելիմիյե բնակավայրերը: Այստեղ, շնորհիվ տեղի արաբ բնակչության մարդասիրական վերաբերմունքի, բռնազաղթվողների գերակշռող մասը փրկվեց: Գաղթականության երրորդ ուղղությունն ընդգրկում էր Դրուզ լեռան ու Հորդանանի անապատային տարածքները: Այս ուղղությամբ էր օրագրի հեղինակի բռնազաղթի ճամպարի: Ինչպես վկայում են փաստերը, սովն ու տարածված համաճարակները խլեցին տարագրված հայերի մեծ մասի կյանքը: Եղեռնից վերապրած բախտավորներից էր Ներսես քահանա Պապայանը: Նրա սույն օրագրությունը կարևոր է հետևյալ երեք նկատառումներով. առաջին՝ այն նշված տարածքներից հասած ականատեսի միակ փաստացի վկայությունն է, երկրորդ՝ նրանում դեպքերը շարադրված են օր ըստ օրի, և երրորդ՝ գիրքը գրված է համայնքի առաջնորդի կողմից, որ իրազեկ էր բոլոր անցուղարձերին»:

Ներսես ավագ քահանա Պապայանը ծնվել է 1887 թ. կիլիկյան Այնթապում: Նախնական կրթությունը ստացել է Այնթապի Հայկազյան վարժարանում և երկրորդականը՝ Աղեմական դպրոցում: Մի քանի տարի տևող ուսուցչական գործունեությունից հետո ընդունվել է Տարսնի Սեմ Պոլ Կոլեջ: Ավարտելուց հետո հոգևորականի նվիրումով մեկնում է Երուսաղեմ: Նա Երուսաղեմից վերադառնում է 1910 թ. որպես Այնթապի մերձակա Զիբին գյուղի ավագ քահանա:

Ինչպես ընկալվում է օրագրության բնագիծը շարադրամքից, Ներսես քահանա Պապայանը տիրապետում է արձակին և ունի հակիրճ ու պատկերավոր գրելաոճ: Գիրքն ունի հուշագրական ժանրի հասուն կառուցվածք: 1915 թ. մայիսի 15-ից սկսվող և մինչև 1918 թ. մայիսը երկարող օրագրության հատվածը անվանվել է «Տարագրություն»: Դրանում նկարագրվում է բռնազաղթը իր բոլոր դաժանություններով, Այնթապից՝ Եփրատի ափերով դեպի Մարաշ, Հալեպ, Դամասկոս և Քերեք ու հետո՝ Երուսաղեմ: Երկրորդ գլխում նկարագրվում է Եգիպտոսի Պորտ Սահիլ քաղաքի հայկական վրանակայանը, որ ընդգրկում է խնդրո առարկա տարագրության 1918 թ. մայիսից մինչև 1919 թ. նոյեմբերի սկիզբը երկարող ժամանակահատվածը, երբ Տեր Ներսես Պապայանը մյուս այնթապցիների հետ վերադառնում է ծննդավայր՝ Այնթապ: Երրորդ գլխում այնթապահայության միասնական ու ազատատենչ հերոսամարտի պայքարն է: Այն հայոց պատմության հերոսական մի դրվագն է: Օրագրության սեղմ տողերի մեջ պատկերված է հայ կրոնավորության անձնուրաց նվիրումով կերպարը իր ժողովրդի նկատմամբ: Չորրորդ գլխում 1920-ականների Հալեպի նկարագրությունն ու գաղթական հայության պայքարի ու անկումության գաղափարի մարմնավորումն է ընդդեմ ճակատագրի հեզմամքին:

«Էջեր իմ օրագրից» գիրքը մի համանվագ է, որտեղ չափազանց դիպուկ ձևակերպումներով Ներսես քահանային հաջողվել է միահյուսել արձակն ու տեղեկագրականը: Սեղմ տողերում և խորաթափանցությամբ մեկնաբանվում է ժամանակի նենգ քաղաքականությունը: Այսօր այնքան ոգևորիչ ու պարտավորեցնող են հնչում հեղինակի հետևյալ տողերը՝ «Բայց և խառնակ մտածումները կտանջեն զիս հաճախ: Գրի կառնեմ զանոնք զավկիս համար, մաև անոնց համար, որոնք պիտի ընթերցեն զանոնք թերևս, օր մը, երբ ես բաժանված պիտի լլլամ այս աշխարհեն»:

ԴԱՎԻԹ ԲԵՐԹՄԵՆՋՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈԹՈՂԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

“Армянский вопрос. Геноцид армян. Библиография литературы на русском языке (1877-1997), Ер., 1998.-316 с.”

Գիտության տարբեր բնագավառների վերաբերյալ մատենագիտական ժողովածուների կազմումն անկասկած ունի շատ կարևոր նշանակություն: Փաստորեն, դրանք ուղեցույց և բանալի են ծառայում տվյալ թեմայի համապարփակ ուսումնասիրության տեսանկյունից: Այս առումով ամենևին չափազանցություն չի լինի, եթե ասենք, որ մատենագիտություններն առաջին հերթին օգտակար են հենց ուսումնասիրողների համար:

Ակնհայտ է, որ մատենագիտությունների դերն առավել ևս կարևորվում է հատկապես հայագիտության բնագավառում: Այստեղ, սկսած 19-րդ դարից, ստեղծվել է ծովածավալ գրականություն, որից օգտվելու հնարավորությունն հեշտացնելու և այն դյուրին դարձնելու առումով մինչ այժմ ստեղծվել են բազմապիսի մատենագիտություններ՝ թեմատիկ և առանձին ականավոր հայագետների վաստակն ամփոփող տեղեկատվությամբ: Այս պարագան որակի և մատենագիտության հմտության առումով ավելի է շահում, երբ գործին ձեռնարկում են հենց հայագետներն ու փորձված մատենագետները:

Բնական է, երբ հայագիտության ողջ ամսպառ օվկիանոսում թե՛ ծավալի, և թե՛ որակի առումներով աչքի է զարնում առաջին հերթին հայոց ազատագրական պայքարին, Հայկական հարցին և ցեղասպանության պատմությանը մվիրված գրականությունը: Հայոց պատմական ճակատագրի համգամանքների բերումով այս թեմաները միշտ էլ գտնվել և գտնվում են հայ հասարակական-քաղաքական և պատմագիտական մտքի ուշադրության կենտրոնում: Ավելին, պետք է միանգամայն փաստել, որ այս հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը պատմագիտականից զատ ունեն մեծ նույնքան կարևոր հնչեղության քաղաքական նշանակություն՝ քարոզչական և միջպետական փոխհարաբերությունների տեսանկյունից:

Մյուս կողմից, այս պարագան հայերի համար ունի մեծ միջազգային ասպարեզում Հայոց ցեղասպանության փաստի համընդհանուր ճանաչմանը նպաստելուն միտված նշանակություն:

Այս ամենից ելնելով, հիշյալ թեմային առնչվող ցանկացած մատենագիտական աշխատանք միանշանակորեն ողջունելի է: Այդ համգամանքը հատկապես վերաբերում է Պ. Հովհաննիսյանի և Է. Բաբայանի կողմից կազմված «Հայկական հարց,

Հայոց ցեղասպանություն» մատենագիտությանը, որն ընդգրկում է 1877-1997 թթ. ռուսերեն լեզվով հրատարակված գյութերը:

Ամերիկահայ Վահե Աղաբեգյանցի մեկենասությամբ և բարոյական աջակցությամբ դեռ 1993 թ. Երևանում հիմնված ոչ կառավարական հասարակական Ազգային Հարցի և Գեոգրիի Ուսումնասիրման Կենտրոնի հրատարակած այս մեծարժեք աշխատանքը, հենց սկզբից շեշտենք, հիրավի կոթողային և մնայուն մշամակություն ունի:

Մատենագիտության պատասխանատու խմբագիրն ու մերածականի հեղինակը մույնիսկ Պ. Հովհաննիսյանն է:

Մինչ մատենագիտության մերկայացնելն, ամհրաժեշտ է անդրադառնալ Պ. Հովհաննիսյանի հեղինակած «Հայկական հարցի և ցեղասպանության մատենագիտության պատմության շուրջը» մանրամասն և հանգամանալից մերածությանը: Սա փաստորեն թեմայի վերաբերյալ ընդհանուր գծերով, բայց բավականին սպառիչ և հարցի բոլոր կողմերը շոշափող վերլուծություն է:

Պ. Հովհաննիսյանն իրավացիորեն մշում է, որ Հայոց ցեղասպանությանը մկիրված գրականությունը քանակապես և որակապես գերազանցում է հայոց պատմության այլ հիմնախնդիրներին առնչվող ուսումնասիրություններին:

Բնավ պատահական չէ, որ այս թեմայի մկատմամբ ուշադրությունը համատարած է, ընդ որում, մաև հայկական շրջանակներից դուրս:

Մասնավորապես, պետք է հիշատակել այն կարևոր հանգամանքը, որ սույն թեմայի վերաբերյալ կա հսկայական գրականություն ռուսերեն, եվրոպական, արաբերեն, թուրքերեն և այլ լեզուներով: Օրինակ, պրոֆ. Ռ. Սահակյանի հաշվումներով 1900-1960 թթ. միայն Ֆրանսիայում հրապարակվել է մոտ 400 գիրք: Ընդհանուր առմամբ միայն վերջին հարյուրամյակում հրատարակված գրքերի թիվն արդեն գերազանցել է 5000-ը:

Այսուհանդերձ, ոչ հայերեն գրականության ծովում միանշանակ կարելի է առանձնացնել ռուսերեն լեզվով ուսումնասիրություններն ու գյութերը: Պատճառը պարզ է: Ռուսական հասարակական-քաղաքական միտքն ու գիտական աշխարհն այս թեմային անդրադառնում էր հրատապորեն և մասնագիտական առնչությամբ:

Ավելին, դժվար է գտնել որևէ ռուսերեն պարբերական, որտեղ շոշափված չլինի հայոց ցեղասպանության հիմնախնդիրը: Միայն այս թեմային անդրադարձած պարբերականների թիվն արդեն անցնում է երեք տասնյակից: Ընդ որում, մման հետաքրքրությունն ամենևին կենտրոնական մամուլով չէր սահմանափակվում: Սկսած զավառականից մինչև մահանգային մասշտաբի թերթերը պարզապես լեցուն էին արևմտահայ կոտորածների և Հայկական հարցի տարբեր արծարծումների վերաբերյալ բազմաբնույթ գյութերով:

Որպեսզի այդ պատկերն ավելի պարզ լինի, բավական է հիշատակել մի փաստ: Դարասկզբին Մանուշակ Բողդանյանը կազմել է ռուսերեն 248 անուն թերթերի և ամսագրերի՝ Հայաստանին և հայությանը վերաբերվող 2586 միավոր հսկայածա-

վալ մյուս պարունակող մատենագիտություն, որն ընդգրկում է միայն 19-րդ դարը: Այդ մեծարժեք մատենագիտությունը, սակայն, չի պահպանվել: Փաստորեն, մերկա գրախոսվող մատենագիտությունը, բարեբախտաբար, այդ կորստի վերականգնման հաջողված փորձ է մաս:

Ռուսական իրականության մեջ Հայոց ցեղասպանության թեմայի մկատմամբ հետաքրքրությունը շարունակվում է մինչև 1920-ական թվականների կեսը: Դրանից հետո համատարած կերպով խորհրդային պատմագիտության մեջ ընդհանուր առմամբ գերիշխում էր Ա. Միլլերի թուրքամետ պատմագիտական դպրոցը: Այս կապակցությամբ ճիշտ է մկատում Պ. Հովհաննիսյանը, երբ այդ երևույթը բացատրում է խորհրդային համակարգի համար հիմնախնդրի ոչ ձեռնառու լինելով: Տարակուսելի է, սակայն, մույնիսկ 1967 թ. հրատարակված և հատուկ ցեղասպանությանը մվիրված Մ. Անդրյուխինի գրքում հայերի մասին հիշատակություն անգամ չկա:

Փաստորեն, ռուսերեն լեզվով պատմագիտական գրականություն ստեղծվում էր միայն Հայաստանում, այն էլ 1965 թ. Հայոց եղեռնի հիմնամյակից հետո: Ի դեպ, այդ հանգամանքն ուներ մաս քարոզչական մշանակություն: Բուն խորհրդային պատմագիտության մեջ փոփոխություններ սկսվում են միայն 1980-ական թվականներից:

Գրախոսվող աշխատանքում ընգրկված են միայն Բեռլինի կոնգրեսի գումարումից հետո կատարված դեպքերին առնչվող մյութերը, այսինքն, մատենագիտության սկզբնակետ է ընդունվում Հայկական հարցի միջազգայնացումը:

Ներածականում Պ. Հովհաննիսյանն ընդհանուր գծերով մերկայացնում է թեմայի շուրջ առկա մատենագիտական աշխատանքները:

Առաջինը իրավամբ դոկտոր Սալմասյանի հուչակավոր «Հայկական մատենագիտություն»-ն է, ուր ամփոփված են միայն եվրոպական լեզուներով գրականությունը: Այս աշխատանքները մինչ այժմ էլ շարունակվում են սփյուռքում: Պ. Հովհաննիսյանն ըստ արժանվույն է գնահատում Լևոն Վարդանի, Ռիչարդ Հովհաննիսյանի, Վրեժ Ներսիսյանի, Տիգրան Գևորգյանի և այլոց վաստակը: Վերջիններս, սակայն, գրեթե չեն անդրադարձել ռուսերեն լեզվով մյութերին:

Իսկ արդեն այդ ուղղությամբ համակարգված աշխատանքների սկսումը կապված է վաստակաշատ մատենագետ Հակոբ Ամասյանի անվան հետ: 1977 թ. հրատարակված ցեղասպանությանը և Հայկական հարցին մվիրված մրա համապարփակ մատենագիտությունն ամփոփում էր 662 միավոր մյութ՝ 1877-1977 թթ. ժամանակահատվածն ընդգրկող:

Հայկական հարցի լավագույն գիտակներից Արման Կիրակոսյանը հրատարակել է մի քանի մատենագիտություններ, այդ թվում՝

1. 1890-1900 թթ. ընդգրկող (190 միավոր մյութ),

2. 1878-1983 թթ. ընդգրկող (754 միավոր մյութ):

Վերջինս բաժանված է չորս թեմատիկ բաժինների՝ 1878-1894 թթ., 1894-1914 թթ., 1914-1920 թթ., 1920-1983 թթ. ժամանակահատվածներով: Սա, փաստորեն, արդեն ծավալի առումով և զուտ մասնագիտական տեսանկյունից ավելի կատարյալ աշխատանք էր:

Ներկայացվող աշխատանքում կազմողներն օգտվել են ինչպես այդ, այնպես էլ Թուրքիայի վերաբերյալ ուսերեն մատենագիտություններից:

Պ. Հովհաննիսյանը ներածականում կարևորում է թուրքերեն լեզվով աշխատությունների շուրջ առկա մատենագիտական աշխատանքները՝ հատկապես Լևոն Վարդանի մեծարժեք գործը: Վերլուծվել են մաս արված եռալեզու (հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն) մատենագիտությունները: Այս շարքում հատկապես հիշատակելի է Տիգրան Գևորգյանի Կահիրեում 1995 թ. հրատարակած մատենագիտությունը, ուր ամփոփված են հայերեն (1332 միավոր), եվրոպական լեզուներով (1132 միավոր) և Հ. Ամասյանի կազմած ռուսերեն (662 միավոր) մյուսերը:

Այսպիսով, առկա էին տարբեր լեզուներով և ժամանակային կտրվածքով բազմաթիվ մատենագիտություններ: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ հավանաբար դրանք արդեն բավարար էին ուսումնասիրողների պահանջների համար: Սակայն, ի պատիվ գրախոսվող աշխատանքի կազմողների, հարկ է փաստել, որ նրանց կազմած մատենագիտությունը մեծ առաջընթաց է: Ավելին, այդտեղ ներկայացված են մուսուլման թեմայի հետ առնչվող կապ ունեցող, բայց անհրաժեշտ մյուսեր ևս: Մյուս կողմից, կազմողները խելամիտ են վարվել, երբ ամփոփել են մաս Արցախյան շարժումն արտացոլող մյուսերը:

Մատենագիտությունը բաղկացած է երկու մասից՝ գրքեր (523 միավոր) և հոդվածներ (1837 միավոր), իսկ ընդհանուր առմամբ արտացոլված են 2360 միավոր մյուսեր:

Ջուտ ծավալի առումով այս մատենագիտությունն արդեն ավելի քան երեք անգամ գերազանցում է մինչ այժմ ամենամեծը համարվող Ա. Կիրակոսյանի աշխատանքը:

Ինչ խոսք, չնայած այս փաստին, այնուամենայնիվ այս մատենագիտությունը լիակատար սպառիչ չէ, ինչը պատշաճորեն ընդունում է Պ.Հովհաննիսյանը: Հավանաբար ամենաբացահայտ իրավունք է տալիս բարձր գնահատել աշխատանքը: Ավելին, արխիվային վավերաթղթերի բոլոր ժողովածուները ներկայացված են բացված բովանդակությամբ՝ Անդրամիկի, գերմանական և ռուսական աղբյուրների, Լեոնասյան Ղարաբաղի, Մ. Ներսիսյանի կազմած և այլն:

Ի պատիվ կազմողների պետք է մշել, որ գրախոսվող գործը Ղարաբաղի հարցի վերաբերյալ առկա լավագույն մատենագիտությունն է:

Մյուս կողմից, բազմաթիվ են այն մյուսերը, որոնք ոչ միայն մատենագիտական հազվագյուտ օրինակներ են այժմ, այլև՝ ուսումնասիրողների կողմից գրեթե չբացահայտված մեծ չեն ընդգրկվում: Այս առումով, ներկա մատենագիտությունն ունի կարևոր ուսուցողական բնույթ: Ավելին, մշակված են այնպիսի պարբերականներ,

որոնք վաղուց չեն օգտագործվում հայ պատմագիտության կողմից, չնայած դրանց պարունակած մյուսերի հարստությանը:

Թեպետ ընդհանուր առմամբ մատենագիտության արժեքներն այնքան շատ են, սակայն, հենց այս աշխատանքի բուն իսկ շահերից ելնելով, հարկ ենք համարում կատարել որոշակի դիտողություններ:

Ա. Կադիշևի գրքի բովանդակությունը բացված է, երբ մատենագիտության մեջ կան բազմաթիվ բացման ավելի արժանի ուսումնասիրություններ:

Ցանկացած մատենագիտություն հետապնդում է առաջնահերթ նպատակ՝ հնարավորինս հեշտացնել հավաքված մյուսերից ընթերցողի օգտվելը: Այս առումով, շատ կարևոր է աշխատանքին կցված անձնանունների և անհեղինակ գործերի ցանկը: Սակայն, մատենագիտությունն է՛լ ավելի կշահեր, եթե այն ունենար թեմատիկ-բովանդակային մանրամասն ցանկեր: Մասնավորապես, 2360 միավոր մյուս պարունակող մատենագիտությունում բավականին դժվար է գտնել կոնկրետ հարցի վերաբերյալ գրականություն: Այս կապակցությամբ հիշենք, որ, օրինակ, Ա. Կիրակոսյանն իր աշխատանքը բաժանել էր չորս ժամանակային հատվածների՝ ինչ-որ չափով դյուրին դարձնելով ընթերցողի գործը:

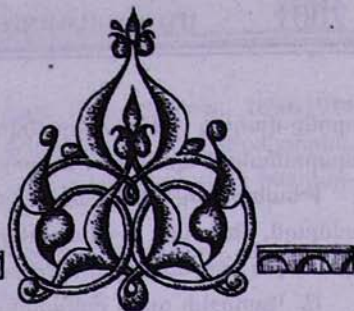
Փաստորեն, բովանդակային ցանկի բացակայությունն է միայն էական թերին, չնայած այս թեմայով յուրաքանչյուր ուսումնասիրող պարտավորված է ընդհանուր առմամբ պատկերացում կազմել ողջ գրականության շուրջ:

Ներկա մատենագիտությունը հայագիտության բնագավառում այն հազվագյուտ նախատիպն է, որ կարող է սկիզբ լինել ավելի մեծ աշխատանքի: Այս մատենագիտության մտադրությամբ այժմ անհրաժեշտ է ձեռնարկել Հայկական Հարցի և Հայոց ցեղասպանության համահավաք մատենագիտությունների մշակմանն ու հրատարակմանը՝ հայերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, թուրքերեն, արաբերեն և այլ լեզուներով:

Անկասկած միշտ պետք է գիտակցել, որ մամա մատենագիտությունների գոյությունն իսկ ինքնըստինքյան 1915 թ. Հայոց եղեռնի ապացույց է: Այսինքն, կարևորագույն այս մատենագիտություններն ունեն զուտ պատմագիտական և արդի քաղաքական մեծ նշանակություն:

Հենց վերոշարադրյալ առումներով Պ. Հովհաննիսյանի և Է. Բաբայանի կատարած շնորհակալ վաստակը այդ հանգամանքի լավագույն առհավատչյան է:

ԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ



Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԱԲԵՂԱ ՍԱՐՈՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԱԹԵՑՈՒ ՀԱՅՄԱՎՈՒՐՔԸ

Հայ եկեղեցու ծիսարարողական գրքերի շարքում Հայսմավուրք ժողովածուն իր ուրույն տեղն ունի, որը պայմանավորված է թե՛ վերջինիս գործառական բնույթով, և թե՛ նպատակաուղղվածությամբ: Նախատեսված լինելով ժողովրդական լայն լսարանի համար, իր բուն նպատակից բացի, այն է՝ սրբերի վարքերի ու վկայաբանությունների ընթերցանությամբ հավատացյալների բարեպաշտական զգացումները բորբոքել, այն մեծապես արձագանքում է երկրի եկեղեցա-քաղաքական կյանքին, ժամանակի պատմական իրադարձություններին և ժողովրդական կենցաղի հետ առնչվող մի շարք խնդիրների՝ եկեղեցական օրացույց լինելուց բացի տարիների ընթացքում վերածվելով եկեղեցական կյանքի ու մասնավորապես տեղի ունեցած հրաշքների մի յուրօրինակ տարեգրության, որի վերջնական ամբողջացումը կատարում է Գրիգոր Խլաթեցին, իսկ հաջորդող շրջանի գրիչները կատարում են լեզվաոճական բնույթի և գեղարվեստական ընդհանուր շարադրանքին վերաբերող մի շարք հավելումներ, ինչպես նաև ներառում են իրենց ժամանակի նոր վկաների և ոչ վաղ անցյալի նշանավոր հոգևորականների վարքերն ու վկայաբանությունները:

Եկեղեցա-արարողական գրականության բնագավառում Գր. Խլաթեցու գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն Հայսմավուրքի խմբագրությամբ. նա անդրադարձել է նաև Գանձարանին, կազմել է նոր ճառընտիր՝ հարստացնելով սեփական ստեղծագործություններով: Գր. Խլաթեցու այս գործունեությունը լինելով իր գրական տաղանդի ու հոգևոր մախանձախնդրության արտահայտությունը, միաժամանակ ստուգաբանվում է ժամանակի ընդհանուր գրական, մշակութային, եկեղեցա-քաղաքական կյանքի ընդհանուր շրջագծում: Ինչպես Մանուկ Աբեղյանն է գրում, «Մեծ խեղճության ու տաղանափ, մեղության ու կողոպուտների, հալածանք-

ների ու կոտորածների, անգամ լանկաժամանակի ավերմունքի օրերին կային դեռ վարդապետներ, մեծ մասամբ Հովհաննես Ռոտունցու աշակերտներ, որոնք անսպառ եռանդով, ամեն տնտեսական զրկանքներ կրելով, ճիգեր էին անում լուսավորության ճրագը վառ պահելու մեր վաճառական դպրոցներում»¹:

Գր. Խլաթեցու Հայսմավուրքն իր բովանդակությամբ, ազգային հարուստ նրբերանգներով ու նյութերի բազմաշերտ ընդարձակությամբ շատ կարճ ժամանակաընթացքում մեծ ժողովրդականություն ձեռք բերեց՝ բազում ընդօրինակությունների արժանանալով: Ինչպես Մայիս Ավդալբեգյանն է գրում, «XV դարի առաջին քաղաքից, երբ ճանաչում ստացավ Խլաթեցու ժողովածուն, հայսմավուրքային մյուս խմբագրությունների ընդօրինակումները նվազագույնի հասան, մինչդեռ Խլաթեցու ժողովածուի հարյուրավոր օրինակներ ողողեցին ողջ Հայաստանը և առ այսօր պահպանվում են ձեռագրական պահոցներում: Միայն մեր՝ Մաշտոցյան մատենադարանն ունի Խլաթեցու Հայսմավուրքի ավելի քան 200 օրինակ»²: Ի տարբերություն Հայսմավուրքի մյուս խմբագրությունների, Գր. Խլաթեցին հանում քրիստոնեական ուսմունքի մահատակված սրբոց վկայաբանություններում շեշտում է ազգային գործոնի հանգամանքը՝ ընթերցողի կրոնական ու հայրենասիրական զգացումները բորբոքելով: Ազգային կյանքն ու առօրեական կենցաղը նրա ստեղծագործություններում ամենուր իրենց զգացնում են՝ արդիականացնելով, իրական և շոշափելի դարձնելով սրբերի իդեալականացված կերպարները: Գր. Խլաթեցու մոտ սրբերը կամ սրբություն հասկացությունը վերացարկված չեն, նրանք բնավ էլ անհասանելի չեն մնում շարքային քրիստոնյաների համար: Նա իր Հայսմավուրքում տեղ է տալիս պարզ շինականին, որն իր քրիստոնյա լինելու պատճառով մահատակվել է: Եվ այնքան առօրեական երանգներով է պատկերվում հայ գյուղացու կերպարը, որ տպավորություն է ստեղծվում, թե անձամբ ներկա է եղել նրանց մահատակությանը: Ավելի ամբողջականորեն եթե բնորոշենք Գր. Խլաթեցու աշխատանքը, անվերապահորեն կարող ենք ասել, որ վերջինս ժողովրդականացրել է Հայսմավուրք ժողովածուն՝ հեմվելով ոչ թե ընդհանուր քրիստոնեական սրբերի մասին գոյություն ունեցող սրբախոսական գրականության կանոնով գրված վարքերի ու վկայաբանությունների վրա, որոնք ստեղծագործության զարգացման և ընթացքի որոշակի կայուն և պարտադիր կաղապարներ ունեին, այլ հյուսել է պատմությունը բուն հայկական միջավայրում տեղի ունեցած իրադարձությունների հիման վրա, այնքան էլ չհետևելով վարքագրության դասական կանոններին: Նրա հերոսները հոգևոր տվյալ աստիճանի կամ աշխարհական միջավայրի համապատասխան դասերի ու խավերի վերացարկված հերոսներ չեն, այլ կենդանի մարդիկ իրենց հոգեկան ներքին ապրումներով: Ինչպես Մայիս Ավդալբեգյանն է գրում, «Իբ-

¹ Մ. Արեղյան, Երկեր, հտ. Դ, Երևան, 1970, էջ 408:

² Մ. Ավդալբեգյան, «Ծայսմավուրք» ժողովածուները և նրանց պատմագրական արժեքը, Երևան, 1982, էջ 82:

րև գեղարվեստական ստեղծագործություն խլաթեցու ժողովածուն, ամշուշտ, ամե-
նահարուստն է հայամավորքային բոլոր խմբագրություններից մարդկային կեր-
պարների, հոգեբանական դրսևորումների, դրամատիկ բախումների, լեզվատոնային
ժողովրդաբանությունների առումով, բայց և ամենահեռացածը բուն ժողովածուի ա-
րարողական բնույթից»³:

Նրա մոտ վկաներն ու մարտիրոսները դասական վարքերի ու վկայաբանու-
թյունների հերոսների մեմա ի սկզբանե չեն կանչված Քրիստոսի համար վկա դառ-
նալու, այլ մրանց վկայաբանությունն իսկ կենդանի ընթացք է կյանքի և իրավիճա-
կային հանգամանքներով է պայմանավորված, որն ինչ-որ առումով ազգային ճա-
կատագրի հետևանք է: Նրանք ոչ միայն հանուն Քրիստոսի էին զոհում իրենց
կյանքը, այլև հանուն ազգային ավանդների, քանզի քրիստոնեությունն արդեն ազ-
գային գաղափարախոսություն էր դարձել հայության համար, այսու Քրիստոսին ու-
րացողը ոչ միայն իր դավանած կրոնից էր հրաժարվում, այլև իր ազգային պատ-
կանելիությունից, որովհետև այս պարագային վերոհիշյալ հասկացությունները
համարժեքության որակ էին ստանում:

Ահա այս մպատակով Գր. խլաթեցին Հայսմավորքի առկա խմբագրություն-
ները հարստացնում է ևս 100 վարքագրական միավորներով, որոնց մի մասը ընդ-
օրինակող գրիչներից մեկի վկայությամբ գիյնեմն մորոց վկայից սրբոց, որք եղեն ի
մերումս ժամանակի»⁴:

Ընդհանուր առմամբ, ինչպե մշում է բանասեր Արտ. Մաթևոսյանը, Գր. խլաթե-
ցու մոծումները Հայսմավորքում չորս կարգի են.

ա. Հայ միջնադարի ծնունդ մշանավոր անհատների վարքեր.

բ. իրեն ժամանակակիցների կամ մոր վկաների վկայաբանություններ.

գ. Պատմական խորք ունեցող իրադարձությունների մկարագրություններ.

դ. Հայ և օտար հայրերի ճառեր՝ մկիրված որևէ մի եկեղեցական տոմի կամ մշա-
նավոր սրբի⁵:

Գր. խլաթեցու Հայսմավորքում ընդգրկված վերջին շրջանի սրբախոսական
ժանրի ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ Քրիստոսի
համար մահատակվածների պարագային՝ մրա վկայաբանության գրությունն ու
Հայսմավորքում դրա մերմոծումը ապահովող որևէ մի կանոնագիտական համա-
կարգ չէր մշակված, այն Գր. խլաթեցուց հետո, ըստ մրա պատվերի, յուրաքանչյուր
ընդօրինակողի պարտքն էր համարվում:

Հայկական կյանքին դիմելը մրա ստեղծագործություններին մի յուրահատուկ ե-
րանգ է հաղորդում՝ մերդաշնակելով այն քրիստոնեական վարդապետության
սկզբունքներին: Ազգայինն ու կրոնականը մրա ստեղծագործություններում անբա-

³ Նույն տեղում:

⁴ Ս. Տ. Մարաքյան, Գրիգոր խլաթեցու պատմագրական երկերը, ՊՐՀ, 1977, հմ. 2, էջ 132:

⁵ Ա. Մաթևոսյան, Գրիգոր խլաթեցի (անտիպ)

Ժամելիորեն միահյուսված են իրար և զուտ ազգային կամ զուտ կրոնական չեն: Նրա ստեղծագործություններն առանձնանում են թե՛ իրենց գեղարվեստական արտահայտչականությամբ, և թե՛ ազգային շեշտադրումներով, որը լուրջ վերլուծության է կարող: Հայաստանում ժողովածուի պարագային Գր. Խլաթեցու ծրագրերը չէին սահմանափակվում միայն միջնադարյան գրականության աշխարհիկ լսարանի ընդգրկմամբ, այլ մա մա եկեղեցա-արարողական կյանքում օրացույց մտցրեց մի շարք սրբերի վարքեր ու վկայաբանություններ, որոնցից մի մասը մինչ այդ հավանաբար գրի չէին առնվել, սակայն ժողովրդի հիշողության մեջ էին մնացել բանավոր ավանդության ձևով, և մի զգալի մաս իր ժամանակաշրջանի հետ կապված պատմա-քաղաքական իրավիճակից ծնված մահատակ-հերոսների կերպարներ էին, որոնց արյան վկայությունը դեռևս չէր ջնջվել իրենց տեսադաշտից: Նրանք մեզ չեն ներկայանում իբրև ուղղափառ ջատագովներ, որոնք համառորեն պայքարում էին հերետիկոսների և հերձվածողների դեմ: Արանք պատկերվում են իրենց ժամանակի պատմական խորքի մեջ, իրենց առօրյա կենցաղում, և, ամենակարևորը, որ հրաշապատում դրվագներն իրենց տեղը զիջում են կյանքի իրական մկարագրություններին: Ամեն ինչ մրա ստեղծագործություններում բնական հունով է ընթանում, ինչպես իրական կյանքում: Երբևէ չի անտեսվում ժամանակի պատմա-քաղաքական իրավիճակը, որը վկայաբանության հերոսին ազգային կյանքի շրջանակների մեջ է առնում՝ թելադրելով մրա հետագա գործողությունները, վկայաբանության հերոսը առաջնորդվում է «եթե հայ եմ, ապա քրիստոնյա» գաղափարականով: Գր. Խլաթեցին իր ստեղծագործություններում քրիստոնեությունը մա ազգային հավատամք ու զրահ է դարձնում, Եղիշեի խոսքերով ասած՝ «գույն մորթոյ», դրանով իսկ պայմանավորելով վկաների կեցվածքն ընդդեմ ուրացում պահանջող այլադավանների, որոնք ամեն կերպ ջանում են զրկել մրանց իրենց ազգային պատկանելիությունից՝ անպատկերացելի կտտամքների ենթարկելով: Ծառ հաճախ մրա ստեղծագործություններում վկայաբանության հերոսները համեմատվում են իրենցից առաջ ապրած այն մշանավոր սրբերի հետ, որոնց մահատակությունն ինքնին ծառայել է քրիստոնեական վարդապետության ամրապնդմանը ազգերի և ժողովուրդների մեջ, ինչպես հանդիպում ենք Գր. Նարեկացու վարքում: «Եւ գնացեալ պատմեցին զհրաշմ, որ եղեւ: Եւ մոքա լոեցին ի չար խորհրդոցն եւ անուանեցին զնա երկրորդ Լուսաւորիչ եւ երրորդ Սքանչեագործ»⁶: Հատկապես մահատակության դրվագներում են դրսևորվում հեղինակի գեղագիտական ըմբռումները, գեղարվեստականությունն ավելի ցայտուն է արտացոլվում մպատակ հետապնդելով ազդել ընթերցողի կամ ունկնդրի հոգևոր զգացմունքների վրա, որի արդյունքում շատ հաճախ մրանք վարքի կամ վկայաբանության հերոսի կերպարն աշխատում էին անձնավորել իրենց մեջ՝ ձգտելով մտանվել մրան, մուցմիսկ ավելի մեծ մահատակությունների դիմելու զգացում էր արթնանում մրանց մեջ, ինչպես եղավ հենց

⁶ Մայր Աթոռի Ձեռագրատուն, Ձեռ. № 74, էջ 224բ:

Գր. խլաթեցու պարագային, որը չհետանալով այն վաճառքից, ուր մնում էր, մահատա-
կության պատկան ընդունեց իր հերոսների մահն: Դասական վարքագրությունից թեև
որոշ չափով հեռացած են Գր. խլաթեցու և հետագա գրիչների կողմից Հայսմա-
վուրք ներմուծված վարքերն ու վկայաբանությունները, սակայն դրանցում շարու-
նակվում են սրբախոսական գրականությանը բնորոշ ավանդույթները: Գր. խլաթե-
ցու Հայսմավուրքը մահ մեծապես իր վրա է կրում ժամանակի գործոնի ազդեցու-
թյունը, որն իր արձագանքն է գտել մրա ստեղծագործություններում, լեզվա-ոճա-
կան առումով անգամ իր արտահայտությունը գտնելով իր կողմից Հայսմավուրք
մուծված միավորների շարադրանքում, որն առանձնանում է լեզվի պարզությամբ և
ժողովրդական երանգներով: Գր. խլաթեցու լեզվի այս պարզության մասին մրա
վարքագիրը գրում է. «Եւ զամենայն խորին եւ զանհասկանալի բանս քերթեալ եհան
ի միջոյ եւ պարզ եւ յստակ գրեաց զպատմութիւնս սրբոց եւ զամենայն աստուածա-
շունչ գրեանս զթարգմանեալսն ի սրբոց թարգմանչացն կրկին յղկեաց եւ երաց
զմիտս գրոց սրբոց, առ ի հասկանալ ամենայն ումեք»⁷: Այս իրողությունը սերտորեն
իրար փոխկապակցված երկու հանգամանքներով է բացատրվում: Առաջին՝ Գր.
խլաթեցու բուն շարադրանքի պարզությամբ, որը պայմանավորված էր ժողովրդ-
րական մեծ լսարան ունենալու իր մպատակադրմամբ, երկրորդ՝ այս պատմություն-
ները վերցնելով ժողովրդական միջավայրի բանավոր պատմություններից, որոն-
ցում սրբությամբ կենդանի էր պահվում մահատակների կրած չարչարանքների հի-
շողությունը, վերջիններիս գրավոր ավանդման ժամանակ այս պատմությունների
բանավոր-խոսակցական լեզվի ազդեցությունն է կրել: Մայր Աթոռի Ձեռագրա-
տանը պահվող Գր. խլաթեցու Հայսմավուրքի ԺԵ դարի երկու ձեռագրերի № 69 և №
74 հետագա շրջանի օրինակների հետ կատարած մեր համեմատությամբ պարզե-
ցինք, որ հաջորդող գրիչները գրական վերախմբագրման են ենթարկել ժողովրդա-
յին այս շերտի մի մասը:

Գր. խլաթեցին իր հերոսներին մերկայացնում է պատմական տվյալ ժամանակի
շրջանակներում, հերոսի կյանքի հետագա ընթացքը պայմանավորող իրադարձու-
թյամբ, կամ իրադարձություններով սկսելով այդ գործերը, օրինակ, Հուսիկ երեցի
որդի Ստեփանոսի վկայաբանությունով. «Ի թուականիս մեր հայոց ԶԸՀԳ եղեւ զալ
գօրացն թաթրաց ի գեղել գերկիրս Հայոց, եւ գերեալ զբազումս ի գաւառէն Տոսպայ
եւ Ըորշտունեաց եւ դարձան ի տեղիս իւրեանց: Եւ ընդ բազմացն գերեցաւ կինն
Հուսիկա քահանային ի գեղջէն Արտամետայ եւ տարեալ ի Թարեզ քաղաք շա-
հաստան վաճառեցին»⁸: Տեղին է վկայակոչել մահ հետագա շրջանի՝ արդեն հայոց
մոր վկաներին մվիրված վկայաբանություններում առկա հատվածները, ցույց տա-
լով, որ մոր շրջանի վկայաբանությունները հիմնականում սկսվում են այդ մահա-

⁷ Հայոց մոր վկաները, աշխատասիրությամբ Լ. Մանանդյանի և Լ. Աճառյանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 267:

⁸ Ձեռ. № 74, ր. 237 Ա,ա:

տակությունը պայմանավորող իրադարձության հիշատակությամբ: Ինչպես, օրինակ, Հիմար վանեցու վկայաբանությունում. «Յամի ՊԼԶ թվականիս այր ոմն արեմարբու եւ զազանաբարոյ ազգաւ թաթար, բազում հեմի ել յարեւելից, այլադէմ զօրօք դառն եւ դժար կերպարանօք ի Սմողնայ: Եւ եկեալ կալաւ զխորասան եւ զբոլոր Պարսկաստան. եւ ի դուրս եկեալ տիրեաց բովանդակ տանս հայոց եւ մասնաւորաբար այլոց բազմաց: Ծառ վնաս արար եւ բազում ոճիրս գործեաց եւ աներ աշխարհիս անասելի, զոր մարդ ընդ գրով ոչ կարէ արկանել: Որք ընդդիմանային մնա եւ ոչ հնազանդէին, յորոց եւ մի էր ի բազմացմ՝ վան, ուր զբազումս կոտորեաց, եւ քան զԵՆԻ անձինս անելի հայ եւ տաճիկ քարաւէժ արար»⁹: Որևէ մեկ մոր երևույթ չի վրիպում վարքագիրների տեսադաշտից և այս առումով արժեքավոր են դրանք մասն ազգագրական տեսանկյունից: Վերոհիշյալ երևույթը՝ ժամանակի արձագանքը, փոփոխվում է Հայսմավուրքի ցանկացած ընդօրինակության հետ՝ կապված թե՛ գրչի աշխարհընկալումից, թե՛ միջավայրից և, վերջապես, ամենակարևորը՝ պատմական ժամանակաշրջանից: Ցանկացած ժամանակաշրջան իր հետ մոր հարցեր, մոր խնդիրներ և մոր ընկալումներ է բերում, որոնք չէին կարող չարտահայտվել տվյալ շրջանի մատենագրության տարբեր ժանրերում: Այս առումով Հայսմավուրքը հսկայական նյութ է մատակարարում մեզ իր լայն ընդգրկումով, որն իհարկե ամեն անգամ անցնում է տվյալ խմբագիր գրչի մեկնաբանության բովով: Գր. Խլաթեցու Հայսմավուրքն այն ժողովածուն էր, որը կենցաղավարելով հայ իրականության մեջ՝ անընդմեջ զարգանալու հնարավորություն ստացավ՝ հատկապես օգտվելով այն առավելությունից, որ, ի տարբերություն Ծարակնոցի և մնամաբնույթ այլ կանոնական ժողովածուների, որևէ սահմանափակում չէր ենթադրում, քանի որ ոչ թե տոմարացային էր, այլ օրացուցային, այն կարծես իր ժողովրդի ժամանակագրությունը լիներ, որը մրս կյանքին համընթաց քայլում էր՝ արձանագրելով վերջինիս կյանքին առնչվող իրադարձությունները և ներկայացնելով դրանք ոչ թե ըստ տարիների ժամանակագրական ընթացքի, այլ կատարման ամիսների: Ընդօրինակող գրիչը խմբագրի լիիրավ իրավասություններով էր օժտված՝ ի հարկի այնտեղ ներմուծելու որևէ մի մոր ստեղծագործություն, կամ հավելում կատարելու և կամ որևէ մոր լուսաբանություն տալու ինչ-որ տոմի վերաբերյալ: Հայսմավուրքը հարուստ է մասն պատմական իրողությունների մկարագրություններով, որոնց բացատրությունները որքան էլ որ ավանդական մեկնաբանության կմիքն են կրում իրենց վրա, այն է՝ «Վասն ծովացեալ մեղացն մերոց», այնուհանդերձ մասն թշնամու անգթության և մրան սպասվող պատժի մասին են ակնարկում, այսինքն՝ սոսկ միակողմանի չէ մրանց վերաբերմունքը, միայն պատժվողի մեղքերը չէ, որ պատճառ դարձան այդ հալածանքներին, այլև քաղաքական վիճակը, ազգային ճակատագիրն ու ներազգային ամփասմանկանությունը և այլն:

⁹ Նույն տեղում, թ. 306 Բ,բ:

ձեռքը» արտահայտությունը վերը հիշված պարագային կարմիր թելի մման երիզում է հայսմավուրքյան հիշատակարանային բնույթի ստեղծագործությունները: Առաջին հայացքից եթե այն զուտ կրոնական մեկնաբանության ծնունդ է կամ, ասենք թե, այդպես է մինչև օրս ներկայացված, ապա պետք է տեսնենք, որ Գրիգոր Խլաթեցու մոտ կրոնականից բացի արդեն հասարակական հնչելություն է ձեռք բերել, որը քրիստոնեական կենցաղը բարոյական չափամիջ է դիտում տվյալ պարագային, երբ երկրում առողջ հասարակության կարիքն էր զգացվում ազգային ավանդների պաշտպանության համար: Մի հանգամանք, որը մշտապես ազգային ինքնությունում գոյատևման է նպաստել քաղաքական ասպարեզում ծավալված այն թոհուրթոհների շրջանում, երբ տարագիր հայությունը գաղութային կյանքով է ապրել Հայաստանից դուրս կամ ենթակա է եղել օտարների ֆիզիկական բնաջնջման վտանգին: Հայ ժողովուրդն իր ինքնությունությունը կարող է պահպանել միայն շնորհիվ հոգևոր արժեքների իր կյանքում շարունակական ներառման: Այս պարագային է միայն խուսափում մա ժամանակի քաղաքական ու մշակութային գերակա ոլորտների ազդեցություններից, որոնց ներգործության առկայությունը հնարավոր վտանգների ծնունդ կարող էր հանդիսանալ՝ խարխելով ազգային գործոնի հանգամանքը ազգային մտածողությունից ներս: Քրիստոնեությունն այս պարագային նպաստում է հայ ժողովրդի ազգային ներքին դիմադրողականության բարձրացմանը: Սրբերը ազգային հերոսներ են մաս, նրանց գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն քրիստոնեությունը ճշմարիտ կրոն հռչակելուց, որն ի դեպ առկա է նախաեղիշեական շրջանի վկայաբանություններում, նրանք այդ քայլով իրենց ազգային ինքնությունն են մաս հաստատում՝ ժամանակի պատմա-քաղաքական ամենակույ հորձանուտին չորվելով: Նման անձնավորությունների սրբացումը Գր. Խլաթեցու մոտ մասնակա նպատակ է հետապնդել ազգային ավանդներին հավատարիմ մնալու գաղափարի գիտակցումը բոլորքել մեր ժողովրդի մեջ:

Այսպիսով, Գր. Խլաթեցու Հայսմավուրքը ճիշտ այն ժողովածուն էր, որի պահանջը զգացվում էր տվյալ ժամանակաշրջանում և ավելին՝ մինչև օրս այն իր ընդգրկումների ծավալով հայագիտության մեջ կարևոր սկզբնաղբյուր է դիտվում: Այն հավասարապես քննության նյութ է տալիս և՛ գրականագետին, և՛ բանասերին, և՛ պատմաբանին: Գր. Խլաթեցու Հայսմավուրքն իր բովանդակային կառուցվածքով տարբերվում է այլ Եկեղեցիներում գործածության մեջ եղող համանուն ժողովածուներից: Այս պարագան բացատրվում է մաս նրանով, որ վերջինս միայն եկեղեցա-արարողական շրջանակների համար չէր նախատեսել իր ժողովածուն, այլև արտաեկեղեցական ընթերցանության ոլորտներում գործածության մեջ դնելու միտում է հետապնդել, որն իր պարագային հաջողությամբ է պսակվել:

Գր. Խլաթեցու ստեղծագործություններում առկա են գեղարվեստական փոքր արձակի տարրերը, որոնք վկայաբանական բնույթի ստեղծագործություններին բավականին գեղարվեստական առօրեականություն են հաղորդում՝ բնական կենցա-

դային կենդանի պատկերներով ակարագրելով դեպքերն ու իրադարձությունները, որոնցում տեղ են գտել մաս մարդկային զգացումներն ու հուզումները, որոնք իրենց կենցաղայնությամբ կարելի է ասել, որ նորություն են սրբախոսության մեջ առհասարակ: Այնտեղ մեր աչքի առջև վեր են հանում հայ միջնադարյան գեղջուկի, արհեստավորի և, վերջապես, հայ ընտանիքի ծնողի կերպարները: Այս առումով հատկանշական է Հուսիկ երեցի որդի Ստեփանոսի ծնողների մտահոգությունը, որը բավականին իրապաշտորեն է ներկայացրել Գր. Նյաթեցին՝ գերծ մնալով որևէ կրոնական միջամտությունից, այլ հակառակը, մա ակարագրում է ամեն ինչ այնպես, ինչպես իրականում այն եղել է: Մարդկային կենդանի ապրումներով ու զգացումներով է Գր. Նյաթեցին ներկայացնում ծնողների մտահոգությունը իրենց զավակի ուշամալու համար, որն առաջին հայացքից կարող է ոչ միայն հավատքի անկատարություն համարվել, այլ հակառակը՝ մա այդպիսով ավելի իրական անկատարություն համարվել, այլ հակառակը՝ մա այդպիսով ավելի իրական կերպով է պատկերում այն միջավայրը, որում զարգանում են գործողությունները, և որը բնավ չի նսեմացնում հերոսի իդեալական կերպարը: Գր. Նյաթեցու ստեղծած պատկերներն իրենց առօրեականությամբ առավել ընկալելի են դարձնում տվյալ վարքը կամ վկայաբանությունը ժողովրդական լայն լսարանի համար: Մեր ասածն ապացուցելու համար մի հատված մեքերենք վերը հիշատակված սրբի վարքից. «Եւ երիցկիմն բացեալ եհան ալեւր եւ արար խմոր եւ հասուցեալ գհացն ասաց երիցուն. «Եւ տես զտղայն, եւ ասա, որ զայ հաց ուտէ»: Զի կարծիս առեալ մոցա այնպէս գիտացին, թէ տղայս գեղջին ի խաղալ է եւ կամ թէ աշխատեալ է եւ մնջեալ ուրեք յորմի տակ կամ ի տանին: Եւ ելեալ տէր Յուսիկ շրջեցաւ ընդ գեղն բոլոր եւ ոչ եգիտ: Եւ մայրն ըստ մայրական գթոյն տագմապէր մտօքն, թէ զինչ եղի տղայն: Եւ յերեկոյն հասեալ առաւել տագմապէին ծնողքն, զի մինչ ի յայն մնային, թէ ուրեիցէ յերեկոյն հասեալ ի տուն գայցէ: Եւ զգիշերն ամենայն անքուն կացեալ հոգային ծնողքն եւ մանաւանդ մայրն աղէկիգեալ լայր դառնապէս, որպէս եւ է սովորութիւն մօր հոգալ զգաւակս, վալ թէ քաղցեալ է եւ եղուկ թէ ծարաւի է, ոհ թէ ինչ պատահեցաւ մմա եւ կամ ուր է...»¹¹:

Նրա ժողովածուում հատկանշամական է մաս այն հանգամանքը, որ հեղինակը ոչ միայն վարքին երբևէ սահմաններ չի դրել՝ ամբողջական համարելով իր աշխատանքը, այլև հետագա գրիչներին է պատվիրել նույնն անել: Սա մի հանգամանք է, որը արժանի գնահատության կարիք ունի, և որին գրիչները հետևել են ամենայն բարեխղճությամբ, ավելացնելով և արձանագրելով մաս իրենց օրերում տեղի ունեցած դեպքերը: Ինչպես 1536 թվականին Գաբրիել գրիչն է իր ընդօրինակած Հայամավորքի հիշատակարանում գրում, «Գրեցաւ ի լաւ եւ լընտիր օրինակի, որ ասի Ծերենց՝ եւ այլ անելի քան զնորայն, զի շատ մոր վկայք աստ գրեցան՝ եւ հարստացաւ գիրս այս, քան զնորայն»¹²: Այս քայլով Գր. Նյաթեցին շեշտում է քրիստո-

¹¹ Ձեռ. № 74, Թ. 237Բ-238Ա:

¹² Ս. Մ. Մարաբյան, Գրիգոր Նյաթեցու պատմագրական երկերը, ՊԲՀ, 1977, էջ 133:

մեակամ եկեղեցու կենդանությունը, որը քանի դեռ երկրի վրա գոյություն ունի՝ պատրաստ է սրբեր տալու. սրբերն են պայմանավորում քրիստոնեական եկեղեցու գոյությունը: Այն եկեղեցին, որը դադարել է սրբեր տալուց, այլևս կորցրել է իր կենսունակությունը: Սրբերն այն անձնավորություններն են, որոնք երկրի վրա միջնորդ են մարդկանց համար Աստծու առաջ, իսկ երկնքում՝ բարեխոս: Մի դեպքում ընդհանրական բնույթ է ստանում նրանց դերը, քանզի նրանք այն մնացորդացն են, որոնք պահում են երկիրը կործանումից, նրանք իրենց կյանքով միջնորդ են հանդիսանում համայն մարդկության համար. «Նման մարդկանց բարեխոսությամբ է, որ Աստված աշխարհին շնություն է պարգևում, քանզի աստվածային գութը նրանց վրա իջնելով ողորմություն և քավություն է շնորհում աշխարհին... Նրանք իրենց կյանքը վաճառքի հանեցին իրենց տանջանքի մատնողների համար, մեծացան անանց հարստությամբ և աշխարհի շինությունը կանգուն, անվթար ու անջարժ են պահում իրենց հավատքի մավերի վրա»¹³, իսկ երկրորդ պարագային նրանք Աստծու առաջ անհատների փրկության համար են բարեխոսում. «Կյանք են նրանք ու փրկություն նրանց համար, որոնք մեղքերով են աղքատացած»¹⁴: Սրբոց բարեխոսությունը փրկագործության խորհրդի անբաժանելի մասն է համարվում քրիստոնեական վարդապետության մեջ:

Այսպիսով Գր. Խլաթեցու Հայսմավուրքը եկեղեցական տոնացուցային իր ձևի մեջ կենդանիորեն արձագանքում է ԺԲ դարից հայ սրբախոսական գրականության մեջ գնալով ազդեցիկ դարձող «ժողովրդական ուղղությունը»¹⁵: Այս ուղղությունը պայմանավորված էր թե՛ գրականության զարգացման ընդհանուր միտումով՝ համաքայլ ընթանալ մոտ շրջանի աստիճանաբար փոխվող մտածողությանը, և թե՛ արտաքին ազդակներով: Նախորդ դարերը եթե հայկական պետականության կորուստյան ու հայ նախարարական տների գլխատման դարերն էին, ապա սկսյալ ԺԲ դարից արդեն վտանգվում է հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը, և հարցականի տակ է դրվում իր իսկ հայրենիքում ապրելը, մեծ ծավալ է ստանում արտագաղթը, ուժեղանում են հալածանքները հավատի դեմ և հավատափոխության պահանջները:

Այս բռնությունները ընդլայնում են թե՛ մահատակվողների շրջանակը, և թե՛ նրանց մասին գրողների, կրկնակիորեն ժողովրդականացնելով ժամը, երբ վկայաբանության հերոս կարող էր դառնալ հավատորացության պահանջը մերժելով մահատակության պատկան ընդունած ամեն մի շինական, ի տարբերություն նախորդ շրջանի վարքերի հերոսների: Այսինքն վերանում է վարքի հերոսի՝ մահատակի և ժողովրդի միջև եղած դասային, հոգևոր և կրթական անջրպետը: Նույն կերպ այս

¹³ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 15:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 13:

¹⁵ "Армянские жития и мученичества V-XVII вв.", Ереван, 1994 г., перевод с древнеармянского, вст. упит ельные ст. а т ы и примечания К. С. Тер-Давтян, ст. р. 18.

նախատակությունների պատմությունները սերունդներին գրավոր ավանդում էին դասական մատենագիրներից բացի նաև նախատակության ակամատեսները, ժամանակագիրները և հիշատակարանագիրները՝ նկատելիորեն պարզեցնելով վարքագրության ընդունված կանոնը:

Ստեղծված այս պայմաններում ժողովրդականացանում է և սրբախոսական գրականության լեզուն, որը ևս իր լավագույն արտահայտությունն է գտել Հայսմավորքի Գր. խլաթեցու խմբագրությունում: Լեզվական այս պարզությունը մույնպես միայն գրականության աշխարհականացման ընդհանուր միտումով չէր պայմանավորված, այլև այս ժանրով ստեղծվող գործերի և դրանք ներառած Գր. խլաթեցու Հայսմավորքի ընդհանուր գործառական նշանակությամբ, երբ իր բուն ծիսաարարողական գործառույթից բացի այն նաև գաղափարական մի զենք է դառնում, որը գոտևորելու ու զրահավորելու էր ժամանակի ընթերցողներին օտար նվաճողների դեմ հանում ազգային-հոգևոր ինքնության մղվող, Աբեղյանի բնորոշմամբ, եկեղեցա-քաղաքական մաքառման ընթացքում:



ՀԱՍՄՆԿ ԲԱԴԱԼՅԱՆ

ՍԿԵՎՈՒԱՅԻ ՎԱՆՔԸ 12-14-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ ԵՎ ՄԵԶ ՀԱՍԱԾ ՋԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայ մշակույթի և գիտական մտքի պատմության մեջ իր նշանակալի տեղն ունի կիլիկյան Սկևռա վանքը, որը կառուցել է լամբրոնյան իշխան Օշին Բ-ն 12-րդ դարի 40-ական թվականներին¹: Քիչ են տեղեկությունները վանքի շինության, ճարտարապետական ոճի, բարեգարդման մասին: Աղքատիկ են նաև հիշատակարանների, ժամանակակիցների հաղորդումները: Վանքի անունը առաջին անգամ հանդիպում ենք Գրիգոր Մլիճեցու 1173-ին Սկևռայում Ն. Լամբրոնացու պատվերով օրինակած Ավետարանի հիշատակարանում. «յիւր սեպհական անապատն Սկևռայ անուն կոչեցեալ»²: Աղբյուրները վկայում են, որ վանքը գտնվել է կիլիկիայի նշանավոր, «անմատույց», ժամանակին նաև ռազմական նշանակություն ունեցող հայաբնակ Լամբրոն բերդի արևելյան կողմում, որից անջատված է եղել միայն ձորով³: Սկևռայի վանքը, ինչպես վկայում են հիշատակարանները, եղել է բերդի աղոթավայրը և Լամբրոնի իշխանների դամբարանը. «համգստարան մախնեաց իւրեանց» կամ «է տապանատուն ազգատոհմի իւրեանց»⁴: Բանասիրության մեջ կան այն եմթադրությունները, ըստ որի վանքը գոյություն է ունեցել մախբան Օշին Ա-ի Լամբրոնին տիրելը, և որ այն եղել է հունական ոճի կառույց: Օշին իշխանը վանքում հաստատվելուց հետո այն վերաշինել է, որի հետևանքով վանքը կորցրել է իր ոճը, այսինքն՝ հայկականացվել⁵:

¹ Վանքի կառուցման առավել ճշգրիտ ժամանակը հայտնի չէ: Տեր-Ղազարյան, Հայկական կիլիկիա, 1946 թ., Ամթիլիա, էջ 47:

² Գ. Մովսեսյան, Թորոս Աղբար Բ, էջ 442-444: Հավանաբար 1154 թ. Սկևռայում գրված Մաշտոցյան Մատանադարանի (ՄՄ) № 832 ձեռագրի գրիչն է Գեորգ Սկևռացին, որը 1192-ին օրինակել է Վարդ հարանց: Ն. Վ. Մովսեյան, «Սիրո», 1949 թ., Հայկական վանքեր, էջ 183-186:

³ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, 1961 թ., էջ 111: Տեր-Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 18: ՄՄ 1526 ձեռն.

⁴ Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885 թ., էջ 97:

⁵ Գ. Զարբհանյան, Պատմություն հայ դպրության, 1897 թ., Վենետիկ, էջ 706: Հ. Ռսկյան, կիլիկիայի վանքերը, 1957 թ., Վիեննա, էջ 9: Տեր-Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 81: Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 71:

Սկևռայի վանքի գրական մշակութային կյանքը ունեցել է ծաղկման երկու շրջան. առաջինն ընդգրկում է 12-րդ դարի վերջից մինչև 13-րդ դարի սկիզբը և կապվում է վանքի առաջնորդ, մատենագիր, քաղաքական և պետական գործիչ Ներսես Լամբրոնացու գործունեության հետ, իսկ երկրորդ շրջանը՝ 13-րդ դարի կեսերը, և կապվում Գևորգ Սկևռայի ռաբունապետի գիտական, գրական գործունեության հետ:

Վանքը ժամանակին ճանաչվել է իր հարուստ մատենադարանով, որը հիմնադրել է Ն. Լամբրոնացին: Մատենադարանի հին գրչագրերը համարվել են ժամանակին «լավ» և «ընտիր» օրինակներ, և գրիչներից շատերը հատուկ եկել են Սկևռա՝ փափագելով ձեռագրեր ընդօրինակել «ի լաւ եւ ընտիր աւրինակէ... որ է ընտրեալ եւ հաճեալ բանի եւ բառի ի հոշակաւոր անապատէն, որ է Սկևռայ կոչեն»⁶:

Ն. Լամբրոնացին վանքում հիմնադրել է մեծ կանոնավոր դպրոց: Սկևռայի վանքում կրթվել և աշխատել են հայտնի մատենագիրներ Գրիգոր Սկևռացին, Մխիթար Սկևռացին, Գեորգ Լամբրոնացին և ուրիշներ, տաղանդավոր մկարիչներ Գրիգոր Միհնեցին, Վարդանը, Կոստանդինը, Հովասափ Մաղկոդը և ուրիշներ, երաժիշտներ Ստեփանոս և Գրիգոր քահանաները, Գրիգոր Չորունը, բազմաթիվ հմուտ գրիչներ՝ Սամվելը, Խաչատուրը, Ստեփանոս քահանան, Ստեփանոս Գույմերիցանցը և ուրիշներ, որոնց ձեռագրական ժառանգության մեջ, բացի սովորական պատվերներից, համդիպում ենք մեծ արքունական պատվերների: Պատվիրատուներից շատերը փափագել են, որ ձեռագրերը ընդօրինակվեն հատկապես Սկևռայի գրիչների ձեռքով. «զի ի ձեռն գրչացն, որ անդ կատարեսցեն զփափագն իրեանց գրութեամբ»⁷:

Դպրոցում գիտական, մշակութային կյանքի աշխուժացմանը նպաստել են մեծ Ն. Լամբրոնացուն հաջորդող մենաստանի առաջնորդները՝ Վարդան եպիսկոպոսը (1199), Գրիգոր Սկևռացին (1205), Մխիթար վարդապետ Սկևռացին (1254-74), Միմաս առաջնորդը (1285), տեր Սիմեոնը (1270-ական թթ.), Կոստանդին Պեհեսնացի եպիսկոպոսը (1314) և ուրիշներ, վանքի ուսուցչապետերը, որոնցից հիշատակվում են ժամանակի «երջանիկ» Գրիգոր և Բասիլ քահանաները, Հովհաննես և Բարդուղիմեոս վարդապետները⁸:

Նշանակալի է Սկևռայի դպրոցի դերը հատկապես կիլիկյան հայկական մանրանկարչության պատմության մեջ, որը 12-րդ դարի 2-րդ կեսից համարվել է կիլիկյան մանրանկարչության հիմնական, «առաջատար» կենտրոնը և որտեղ «ընդ զըպրութեան եւ յարունստ գրչութեան եւ մկարագարդութեան յանմով մարգէին ի վա-

⁶ Բիւզանդիոն, 1902 թ., թ. 1725:

⁷ ՄՄ 5784 ձեռ., էջ 355ա:

⁸ ՄՄ 10509 ձեռ., էջ 426ա, ք:

նորայք»⁹: Սկևռայում ստեղծված բարձրարվեստ ձեռագիր հուշարձաններում է, որ մշակվում և ձևավորվում են կիլիկյան մանրանկարչության ինքնուրույն ոճի հիմնական առանձնահատկությունները: Սկևռայի գրքարվեստը բնութագրող հուշարձանները ընդգծվում են նրբությամբ, ճշգրտությամբ, նկարիչների կատարողական վարպետությամբ, գույների հմուտ ընտրությամբ և տրամադրությամբ, պատկերների կենդանությամբ¹⁰:

Մանրանկարչական արվեստը ավանդելու նպատակով Սկևռա են հրավիրվել կիլիկյան վանքերից հանրածանոթ նկարիչներ, գրիչներ: Գրչատանն են աշխատել Հոտմկլայի դպրոցի գրիչ և նկարիչ Գրիգոր Արևելցին, Դրազարկի դպրոցի ամենաականավոր նկարիչ, ծաղկող Սարգիս Պիծակն ու իր հայրը՝ Գրիգոր Պիծակը: Ենթադրվում է, որ Սկևռայում է իր գործունեությունը սկսել Գլաձորի դպրոցի գրիչ, նկարիչ, քանդակագործ և ճարտարապետ Մոմիկը¹¹ և ուրիշներ:

Սկևռայի վանքը համարվել է նաև կիլիկյան միջնադարյան բժշկական կենտրոններից: Դպրոցում բժշկության զարգացման համար կարևոր դեր է կատարել Ն. Լամբրոնացին, որի մատենագրության մեջ հիշվում է «Մարդակազմություն» աշխատությունը, որը, ցավոք, մեզ չի հասել: Այս հանգամանքը թելադրում է, որ դպրոցում դասավանդվել է նաև մարդակազմություն: Սկևռայի բժշկական ժառանգությունն քիչ բան է պահպանվել: Հայտնի է, որ վանքի մատենադարանում է պահվել Ամիի դպրոցի գլխագործոցի՝ «Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանի» կիլիկյան խմբագրությունը, որի առաջին խմբագրողն ու ստացողը հիշատակվում է Ն. Լամբրոնացու եղբայրը՝ Հեթում Սևաստուրը: Հավանաբար այս զբոսագրից ժամանակին կատարվել են շատ օրինակումներ¹²:

13-րդ դարավերջին Սկևռայի վանքում է ստեղծվել արծաթագործության լավագույն, գեղեցիկ մոտիվներից մեկը, որը կիրառական արվեստի պատմության մեջ հայտնի է «Սկևռայի մասնատուփը» անվանումով: Իր պատմական մշակակության, բարդ, խորիմաստ, արտահայտիչ մարմնավորմամբ և մարդկային պատկերներով, հարուստ մակագրություններով, մախշամտիվներով և կատարողական մեծ վարպետությամբ այս հուշարձանը բարձր է գնահատվել հայ արծաթագործության

⁹ Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 98:

¹⁰ Լ. Ագաթյան, Կիլիկյան հայկական մանրանկարչությունը 12-13-րդ դարերում, 1964 թ., Երևան, էջ 71:

¹¹ Ա. Ավետիսյան, Գլաձորի մանրանկարչական դպրոցը, 1971 թ., Երևան, էջ 50-55: Հմմտ. Կ. Մաթևոսյան, Կեռան թագուհու և Հեթում արքայորդու Ավետարանը, «Գիտություն և տեխնիկա», 1991 թ., հ. 3, էջ 46-49:

¹² Ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ Սկևռայի գրչատանն է գրվել ՄՄ 416 ձեռագիրը: Ստ. Վարդանյան, Նոր տվյալներ միջնադարյան հայկական կենտրոնների մասին, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1996 թ., էջ 33-37:

պատմության մեջ՝ համարվելով հայկական ոսկերչական արվեստի գլուխգործոցներից, դրվագարվեստում՝ եզակի մոտիվներից: Այս մասնատուսի գոյությունը թույլ է տալիս արվեստագետներին վաճառք համարել կիրկյան Հայաստանի ոսկերչության և արծաթագործության կենտրոններից¹³:

Սկևռայի գրչատանը աշխատել են մեծ երաժշտության հմուտ մասնագետներ և ուսուցիչներ: Այս փաստի վկայությունն է Սկևռայում օրինակված երաժշտական տետրերը, որոնց գոյությունը թույլ է տալիս Սկևռան համարել մանրուսման կենտրոն¹⁴:

Սկևռայի դպրոցում է տեսականորեն ամբողջացվել գրչության արվեստի լեզվական-քերականական տեսությունը: Հայոց լեզվի գրադարձության, վանկատման, տողադարձի, կետադրության, առոգանության, ուղղագրության սկզբունքներն ու դրույթները մշակվել և կանոնավորվել են Գևորգ Սկևռացի ռաբունապետի գրչության արվեստի տեսությամբ մկրված երեք աշխատություններում¹⁵:

Պատմությունը փաստում է, որ լամբրոնյան Սկևռան որպես հոգևոր-մշակութային կենտրոն դադարել է գոյություն ունենալուց 13-րդ դարի վերջերին: Սամվել Ամեցու շարունակողը գրում է, թե 1275-ին «Հոռոմոց թուրքն այրեցին զհոչակաւոր ուխտն մեմաստանի Սկևռան»¹⁶: Ղ. Ալիշանը այս դեպքը թվագրում է 1270-80-ական թվականներին¹⁷: Ըստ հայտնի գրչագիր Ստեփանոս Գույներիցանցի, վերոհիշյալ դեպքերը կատարվել են 1300-ին: 1310-ին օրինակած Շառլնտիիրի հիշատակարանում գրիչը գրում է. «Աստ գրեցաւ ի թուականիս Չիսթ ի դառն ժամանակիս, քանզի զԼամբրոնին քաղաքն եւ շրջաքանկսն այրեցին մահմեդականքն, եւ մեք մազապործ հազիւ հազ կարեցաք զերծանել»¹⁸: Սկևռայում գրված և մեզ հասած վերջին ձեռագիրը թվագրված է 1349-ին: Ինչպես երևում է ձեռագրի հիշա-

¹³ Ա. Միրզոյան, Սկևռայի մասնատուսը, Նյու Յորք, 1993 թ.: Ա. Կակովկին, Հայ արվեստի մշակավոր հուշարձանը, Բ.Ե.Հ., 1979 թ., հ.3:

¹⁴ Կոմիտաս, Հոգևածներ և ուսումնասիրություններ, Երևան, 1941 թ., էջ 105: Խազագրության ուսմունքին և տաղաչափության արվեստին գիտակ է եղել Գևորգ Սկևռացին. «Խլկու օրինակն է ի Ծարականացն, զոր մեծ վարդապետն Գեորգ ուղղեաց, այժ՝ որ զԵսայի Մարգարեն մեկնեաց ի խնդրոյ Հեթում թագաւորին ի Սիս... զի արհեստն առողանութեան խառնեալ լիցի ի յերզան, որպէս նոյն խլոյն օրինակն է, զոր սահմանեաց վարդապետն Գեորգ», Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 105-6:

¹⁵ Գ. Զառուկյան, Բերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, 1954 թ., Երևան, էջ 239-43: Լ. Խաչերյան, Գրչության արվեստի լեզվական-քերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում, 1962 թ., Երևան, էջ 99-171:

¹⁶ Գ. Հովսեփյան, Հիշատակարաններ, 1951 թ., Ամթիլիս, էջ 527:

¹⁷ Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 107:

¹⁸ Ն. Պողարյան, Ցուցակ, Բ, էջ 276-77:

տակարանից, «յամբարի ժամանակները» շարունակվել են մինչև 14-րդ դարի 40-ական թվականները¹⁹:

Սկևռա վանքից մեզ հասած գրչագրական ժառանգությունը մոտ 75 գրչագիր է, որոնք պահվում են տարբեր մատենադարաններում: Մաշտոցյան Մատենադարանում դրանց քանակը 27 է: Ձեռագրական քննությունից պարզվեց սկևռացի գրիչների 47, մանրանկարիչների 10, երաժիշտների 5 անուն: Ձեռագրերն ունեն տարբեր բովանդակություն՝ Աստվածաշունչ, Ավետարան, Ծաշոց, Մանրումունք, բժշկական, մեկնողական գործեր, Սաղմոսարան, Մաշտոց, Վարք սրբոց, Ծարական:

Սկևռայի գրչատան մատենագրությունը կազմված է հետևյալ սկզբունքներով. ժամանակագրական կարգով ներկայացնում ենք սկևռացի գրիչներին և հեղինակներին²⁰: Գրչի անվան կողքին բերվում են գրչության վայրը, թվականը, բովանդակությունը, այն վայրը, որտեղ պահվում է ձեռագիրը, կամ այն աղբյուրը, որտեղից վերցրել ենք տվյալները: Եթե գրչության վայրը հիշատակված չէ, սակայն ենթադրվում է, ուստի այն բերվում է հարցականով: Նույն սկզբունքով ներկայացվում է սկևռացի մանրանկարիչների անվանացանկը:

Սկևռացի մանրանկարիչներ, մատենագրություն

Գրիգոր Մլիճեցի²¹

¹⁹ ՄՄ 7157 ձեռ.:

²⁰ Սկևռացի հեղինակներից Գրիգոր Սկևռացու, Մխիթար Սկևռացու, Գեորգ Լամբրոնացու գրչությանը մեզ ձեռագիր չի հասել, սակայն ենթադրվում է, որ նրանց գործերը գրվել են Սկևռայի վանքում: Այս պատճառով բերվում են միայն հետագա օրինակումներից մեզ ավանդված գործերի անվանումները:

Գրիգոր Սկևռացի, «Նիկիայի արքեպիսկոպոս Յովհաննէսի թուղթը», «Բան գովեստի պատմագրաբար յաղագս ծննդեան, սննդեան, քաղաքավարութեան և վերափոխման ամենասուրբ կոսիմ», «Ներքողեան ի սուրբ Լամբրոնացին», «Պատմութիւն վարուց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի», «Տէր ո՞ յաւատաց», «Վարք Գրիգորի Նարեկացւոյն», Եւագրի «Լուսաւոր պատերազմ» երկի մեկնությունը (վերագրվում է): «Արեգակն արդարութեան»:

Մխիթար Սկևռացի, «Պատասխանիք յաղագս հոմապատուութեան երկոտասան առաքելոցն», «Մխիթարայ վարդապետի, թէ զինչ է պատճառ մարդեղութեան բանին Աստուծոյ», «Մխիթար Սկևռացւոյ վասն Կոստանդնուպոլսոյ առանձինն որ է յատուկ յունաց»:

Գեորգ Լամբրոնացի, «Մեկնութիւն գործք առաքելոց», «Մեկնութիւն մարգարէութեան Եսայեայ», «Աւետարան», «Աստուածաշունչ», «Տօմացոյց», «Արուեստ գրչութեան: Վերագրվում են գանձեր, տաղեր, քարոզներ:

²¹ Տե՛ս մատենագրության մեջ: Գր. Մլիճեցուն է վերագրվում ՄՄ 311 ձեռագրում պահպանված Մարկոս ավետարանի նկարը և Մարկոսի ու Դուկասի ավետարանառաջները, Լ. Խաչիկյան, Ե-ԺԲ դդ. հիշ., 1988 թ., Երևան, էջ 208:

Կոստանդին	Սկևռայի վանք, 1190 թ., «Սաղմոսաց մեկնությունը» Ն. Լամբրոնացու, Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 98-99 Սկևռայի վանք, 1193 թ., Ավետարան, Սարգիսյան, Ցուցակ, էջ 557-559
Վարդան	Ձեռագիր չի հասել, մասնակցել է Գր. Մլինեցու 1173 և 1174 թթ. Սկևռայում և Հոռմկլայում օրինակած Ավետարանների նկարազարդմանը
Գրիգոր սարկավագ	Սկևռայի վանք, 1218 թ., Ավետարան, Նոր Զուղա 25, Ավետիսյան, Ցուցակ, էջ 38-41
Օգսենդ ²²	Սկևռայի վանք, 1263 թ., Ավետարան, ՄՄ 8590
Հովասաթի Ծաղկող	Սկևռայի վանք, 1273 թ., Ավետարան, «Բազմավեպ», 1968 թ., էջ 116-118
Հովհաննես Լամբրոնացի	Սիոն Սկևռայի վանք, 1293 թ., Ավետարան, ՄՄ 5784
Ծաղկող	Սկևռայի վանք, 1296 թ., Ավետարան, Ոսկյան, Կիլիկիայի վանքերը, 1957 թ., Վիեննա, էջ 83
Սահա՞կ	1349 թ., Մանրուսում, ՄՄ 7157
Գեորգ Լամբրոնացի ²³	

Մատենագրություն

1. Ներսես Լամբրոնացի

Սկևռա՞յի վանք, 1173 թ., Ավետարան, վարք սրբոց առնմ Աստուծոյ Գրիգորի Նա-
րեկացւոյ, ՄՄ 1568:

Սկևռա՞յի վանք, 1173 թ., Գիրք պարապմանց Կիրողի Աղեքսանդրացւոյ, ՄՄ 3276:

2. Բասիլ

Սկևռայի վանք, 1175 թ., հիշատակվում է, Ե-ԺԲ դդ. հիշ., էջ 218: Ալիշան, Սիսուան,
էջ 87:

3. Գրիգոր Մլինեցի

²² Այս նկարիչը մույնացվում է 1434-56 թթ. Կաֆայում աշխատած Օգսենդ գրչի և ծաղկողի հետ. Ա. Գեորգյան, Հայ մանրանկարիչներ, Մատենագրություն 9-14-րդ դդ., 1998 թ., Կահիրե, էջ 746:

²³ Մովսես Երզնկացու վկայությամբ Գ. Սկևռացին «Գեղազարդ շքով նկարել է Աստուածաշունչ, զոր տեսողաց եւ վայելողացն յայտնի է», Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 504:

Սկևռայի վանք, 1173 թ., Ավետարան, Գ. Սրվանձտյան, Թորոս Աղբար Բ, էջ 442-444:

Սկևռայի վանք, 1173 թ., Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության», ՄՄ 1568: Սկևռայի վանք, 1198 թ., Սկևռայի Ավետարանը, Ակիմյան, «Սկևռայի Ավետարանը», «Հանդես ամսօրյա», 1930 թ., էջ 6-8:

Սկևռայի վանք, 1215 թ., Ավետարան, Նոր Զուղա, Տեր-Ավետիսյան, Ցուցակ, էջ 37 (սկզբնագրել է):

Սկևռայի վանք, 1218 թ., Ավետարան, Ն. Զուղա, Տեր-Ավետիսյան, Ցուցակ, էջ 39 (սկզբնագրել է)²⁴:

4. Կոստանդին (մականունը Կոշիկ)

Սկևռայի վանք, 1193 թ., Վեմետիկ 125, Սարգիսյան, Ցուցակ, էջ 557-559:

5. Սամվել (Ներսես Լամբրոնացու աշակերտ)

Սկևռայի վանք, 1190 թ., Ներսես Լամբրոնացու «Սաղմոսի մեկնություն», և «Պատմություն վարուց Ներսիսի եպիսկոպոսի՝ Երզնցս սաղմոսիս քննողի», ՄՄ 1526:

6. Գեորգ Սկևռացի

Սկևռայի վանք, 1154 թ., Ծաշոց, ՄՄ 832:

Սկևռայի վանք, 1192 թ., Վարք հարանց, Ե-ԺԲ դդ. հիշ., էջ 267-268:

7. Գրիչ աճանուն

Սկևռայի վանք, 1197 թ., Մեկնություն առակաց Լամբրոնացու, Ե-ԺԲ դդ. հիշ., էջ 292: Էջմիածնի թ. 4211:

8. Հովհաննես (Ներսես Լամբրոնացու աշակերտ)

Սկևռայի վանք, 1198 թ., Վեշտասան ասացուածք Եփրեմի Ասորու, Երուսաղեմ, Պողարյան 326, Ցուցակ Բ, էջ 199:

9. Վահրամ

Սկևռայի վանք, 1198 թ., Վեշտասան ասացուածք Եփրեմի Ասորու, Պողարյան, Ցուցակ, էջ 199 (350ա-385բ էջերի գրիչը):

10. Խաչատուր (Ն. Լամբրոնացու աշակերտ)

Սկևռայի վանք, 1198 թ., Ողբն յարքեպիսկոպոսն Տարսնի ի Մեծն Ներսես ասացեալ Խաչատուր պաշտօնէի, մորիմ աշակերտի, «Բազմավեպ» 1844 թ., էջ 242-243:

11. Ներսես (Ն. Լամբրոնացու և Գրիգոր Սկևռացու աշակերտ)

Սկևռայի վանք, 1205 թ., Ն. Լամբրոնացու մատենագրությունը, ՄՄ 10509:

12. Պետրոս քահանա

²⁴ Սկզբնագրված երկու Ավետարանները ավարտել է գրիչ և մկարիչ Գրիգոր սարկավագը 1216 և 1218 թվականներին:

Սկևռայի վանք, 1206 թ., Մեկնութիւն Կաթողիկէայ թղթոց, Վիեննա, 1470 թ., «Հանդես ամսօրյա», 1978 թ., էջ 432-434:

13. Գրիգոր սարկավագ

Սկևռայի վանք, Տարսոն, 1216 թ., Ավետարան, Ն. Զուղա, Տեր-Ավետիսյան. Ցուցակ, էջ 37:

Սկևռայի վանք, 1218 թ., Ավետարան, Ն. Զուղա, Տեր-Ավետիսյան, Ցուցակ, էջ 39:

14. Բարսեղ (Վասլուկ)

Սկևռայի վանք, 1216 թ., Յաճախապատում ճառք Գրիգոր Լուսատրչի, ՄՄ 5528

15. Թորոս²⁵

Սկևռայի վանք, 1220-82 թթ., Աստվածաշունչ, Բ. Սարգիսյան, Ցուցակ Մխիթարյանց Բ, Վենետիկ, էջ 49-59 (Հիշվում է 93ր էջի հիշատակարանում Բարսեղ գրչի անունը)

16. Կոստանդ

Սկևռայի վանք, 1228 թ., Ժողովածու, Երուսաղեմ, 1295, Ն. Պողարյան, Ցուցակ Դ, էջ 515-51:

17. Պողոս

Սկևռայի վանք, 1228 թ., վերոհիշյալ ձեռագրում իր գրչությանը կա հիշատակարան:

18. Հովսեփ²⁶

Սկևռայի վանք, 1229 թ., Ավետարան, Պողարյան, Ցուցակ ԺԱ, էջ 1:

19. Հուսկան

Սկևռայի վանք, 1237 թ., Ավետարան, «Հանդես ամսօրյա», 1951 թ., էջ 69-71:

20. Առաքել երեց

Սկևռայի վանք, 1243 թ., Ավետարան, Բիւզանդիոն, 1902 թ., թ.1725:

21. Հովսեփ

Սկևռայի վանք, 1250 թ., Գրիգոր Սկևռացու ճառերը, Վիեննա, Տաշյան, Ցուցակ, էջ 557:

22. Կոստանդին²⁷

Սկևռայի վանք, 1255 թ., Նոր Կտակարան, ՄՄ թ. 6661:

Սկևռայի վանք, 1268 թ., Աստվածաշունչ, ՄՄ թ. 287:

Սկևռայի վանք, 1297 թ., Ջերմանց մխիթարութիւն, ՄՄ 416:

²⁵ Ձեռագրի գրչության թվականը համարվում է 1220-82 թթ., իսկ գրչության վայրը՝ Սկևռան: Հմմտ. Բ. Սարգիսյան, Ցուցակ ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց, Բ, էջ 49-59: Ա. Մաթևոսյան, ԺԳ դարի ձեռ. հիշ., էջ 545:

²⁶ Ա. Մաթևոսյան, ԺԳ դարի ձեռ. հիշ., էջ 255:

²⁷ Ստ. Վարդանյան, ճշվ. աշխ., էջ 33-41:

23. Ստեփանոս քահանա²⁸

Սկևռայի վանք, 1263 թ., Ավետարան, ՄՄ 8590:

Սկևռայի վանք, 1272 թ., Խազգիրք, Պողարյան Ցուցակ, հ. Ե, էջ 485:

Սկևռայի վանք, 1273 թ., Ավետարան, Շողակաթ, 1966 թ., էջ 94-98:

Սկևռայի վանք, 1275 թ., Խազգիրք, Սիրմեյեան Ցուցակ ձեռագրաց Հալեպի, էջ 243:

Սկևռայի վանք, 1278 թ., Մանրումունք-խազգիրք, ՄՄ 759:

Սկևռայի վանք, 1283 թ., Ավետարան, ՄՄ 6764:

Սկևռայի վանք, 1285 թ., Նոր Կտակարան, Ալիշան, Հայապատում Բ, էջ 496:

Սկևռայի վանք, 1290 թ., Ավետարան, ՄՄ 2630:

Սկևռայի վանք, 1290 թ., Ավետարան, Կիլեսերեան ցուցակ ձեռագրաց Ամկիրիոյ, էջ 1338-39:

Սկևռայի վանք, 1293 թ., Ավետարան, ՄՄ 5784:

Սկևռայի վանք, 1295 թ., Ավետարան, Սրվանձտյան Գ., Թորոս Աղբար Բ, Կ. Պոլիս 1884, էջ 343-344:

Սկևռայի վանք, ԺԳ դար, Մեկնութիւն Յովհաննու Ավետարանին Յովհաննիսի Ոսկեբերանի, ՄՄ 3816:

Սկևռայի վանք, 1286 թ., Հեթում Բ թագավորի Ծաշոցը, ՄՄ 979:

24. Ստեփանոս Գույմերիցանց (Գեորգ Սկևռացու աշակերտ)

Սկևռայի վանք, 1288 թ., Աստվածաշունչ, Ալիշան, Հայապատում Բ, էջ 496-497:

Սկևռայի վանք, 1292 թ., Աստվածաշունչ, ՄՄ 179:

25. Սարգիս

Սկևռայի վանք, 1292 թ., Ժողովածու, Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանք, հ. Ա, էջ 636-39:

26. Գրիչ անանուն

Սկևռայի անապատ, 1295 թ., Ավետարան, Քիրտեան հաւաքածոյ:

27. Լեոն

Սկևռայի վանք, 1295 թ., Գեորգ Սկևռացու Մեկնութիւն Եսայեա, ՄՄ 482:

28. Ստեփանոս²⁹

Սկևռայի վանք, 1295 թ., Աստվածաշունչ Հեթում Բ թագավորի, ՄՄ 180:

²⁸ Ստեփանոս քահանա սխալմամբ նույնացվել է Ստեփանոս վահկացի գրչի հետ. Ա. Գևորգյան, ճշվ. աշխ., էջ 698: Հմմտ Հ. Բադալյան, Ստեփանոս քահանա և Ստեփանոս իրիցորդի գրիչների գործունեությունը 13-րդ դարի 60-90-ական թվականներին, 1997 թ., էջմիածին, էջ 96-102:

²⁹ Հիշատակարանների բովանդակության մասնությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ ձեռագրերի գրիչը նույնն է, հավանաբար Ստեփանոս քահանայի եղբոր՝ Կոստանդին քահանայի որդին է, Լեոն գրչի եղբայրը, որոնք Սկևռայում օրինակել են քազմաթիվ ձեռագրեր:

30. Պետրոս

Սկևռայի վանք, 1296 թ., Եսայի մարգարեի և Թուրթ Պողոսի գրքերը, Ղ. Ալիշան, Սիսում, էջ 106-7: Ծովական, Սիոն, էջ 186:

31. Ստեփանոս իրիցորդի

Սկևռայի վանք, թվ. անհայտ, Կոչումն ընծայութեան Կիրդի Երուսաղեմացոյ, ՄՄ 780:

Սկևռայի վանք, 1297 թ., Ավետարան, մանրաժապավեն թ. 488, Երևան:

Սկևռայի վանք, 1274 թ., Լուծմունք ի Սուրբ Գրոց Ժղլանք կոչեցեալ, Պողարյան, Յուցակ, Բ. Գ., էջ 414:

32. Գրիգոր

Սկևռայի վանք, 1298 թ., Եսայի մարգարեի մեկնութիւնը, ՄՄ 4214:

33. Հովհաննէս³⁰

Սկևռայի վանք, 1298 թ., Ավետարան, Ամթիլիս 156, Դանիելյան Յուցակ, էջ 452:

Սկևռայի վանք, 1298 թ., Ավետարան, Սյուրմեյան, Յուցակ, հայ. ձեռ. Հալեպի Ս. Քառասուն մանկունք եկեղեցոյ եւ մասնատրաց, Երուսաղեմ, 1935, էջ 394-95:

34. Գրիգոր Չորունկ³¹

Սկևռայի վանք, 1299 թ., Ծաշոց, Պողարյան ցուցակ Բ, Երուսաղեմ 454, էջ 429-91:

35. Սիմեոն³²

Սկևռայի վանք, 1301 թ., Գանձարան, Յուցակ Նիկոսիայի ի Կիպրոս, Ն. Ակիմյան, Վիեննա 1961 թ., էջ 106-8:

36. Հովհաննէս (որդի Մինայի)

Սկևռայի վանք, 1310 թ., Նոր Կտակարան, Պողարյան, Բ. Զ, էջ 496-502:

Սկևռայի վանք, 1328 թ., Վարք սրբոց, Պողարյան, Բ. Ա, էջ 302-307:

37. Հովհաննէս

Սկևռայի վանք, 1314 թ., Հատուածք Հիմ Կտակարանի, Վասպուրական 33, Հալա-յան ցուցակ, պոմ. 59-62:

Սկևռայի վանք, 1305 թ., Ավետարան, Ծովական, Սիոն, էջ 186:

Սկևռայի վանք, 1305 թ., Աստվածաշունչ, Տաշյան ցուցակ, էջ 632:

Սկևռայի վանք, 1319 թ., Աստվածաշունչ, Վենետիկ, թ. 17, Բ. Ա, էջ 19-20:

³⁰ Ա. Մաթևոսյան, ԺԳ դարի ձեռ. թիշ., էջ 803:

³¹ 1325 թ. Սիմեոն գրչի օրինակած ՄՄ 2388 մանրուսմունք խազգորքի ճիշատակարանը վկայում է, որ ձեռագիրը գրվել է «ի լաւ եւ ի ստոյգ արիմակաց... գոր էր գրեալ Գրիգոր Չորունկ»: Լ. Խաչիկյան, ԺԴ դարի ձեռ. թիշ., էջ 198:

³² Ն. Ակիմյանը գրչին նույնացնում է Սկևռայի առաջնորդ Սիմեոն եպիսկոպոսի հետ: Ն. Ակիմյան, Յուցակ Նիկոսիայի ի Կիպրոս, 1961 թ., Վիեննա, էջ 106-108:

38. Ներսես

Սկևռայի վանք, 1314 թ., Մաշտոց, ՄՄ 2787:

39. Ստեփանոս դպիր

Սկևռայի վանք, 1324 թ., Ժողովածու, Օքսֆորդ ms. Avrm E2, Տիրայր վարդ. 17, թղթ. 119, էջ 314:

Սկևռայի վանք, 1324 թ., Վարք սրբոց, Սիսուան, էջ 107:

Սկևռայի վանք, 1341 թ., Ծարական, Ծովական, Սիոն, էջ 186:

40. Հովհաննես

Սկևռայի վանք, 1325 թ., Ավետարան, ՄՄ 5708:

41. Հովհաննես կրոնավոր

Սկևռայի վանք, 1328 թ., Վարք սրբոց, Սյուրմեյան, Ցուցակ Ա, էջ 236

42. Գրիգոր քահանա

Սկևռայի վանք, 1349 թ., Մանրումունք, ՄՄ 7157

43. Անանուն գրիչ

Սկևռայի վանք, ԺԳ-ԺԴ դդ., Սաղմոսարան, Սարգիսյան, Ցուցակ Ա, էջ 207:



Հ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 15-Դ Դ.

Այվելի քան հարյուր տարի նվաճված Հայաստանում թուրքմենական կարա-կոյունլու և Ակ-կոյունլու ցեղերի վարած տնտեսական կործանարար քաղաքակա-նությունը երկիրը հասցրեց կործանման եզրին: Իրենց բերած ավերումներով այդ ցեղերի բախումները նվազ դաժան չէին, քան սելջուկների ու մոնղոլների բոլոր արհավիրքները: Գրեթե անընդհատ, տարիներ շարունակ սրի ու գերության էր մատնվում խաղաղ ազգաբնակչությունը Հայկական լեռնաշխարհում «ի յամենեին չար եւ ի դառն եւ ի մեղութեան ժամանակի, յորում ամի բոլոր աշխարհս Հայոց՝ ի յառ եւ ի յաւարի, ի սուր եւ ի գերութիւն մատնեցաւ վասն ծովացեալ մեղաց իմոց եւ ի ձեռս անարեւն եւ անիծեալ ազգին մետողաց», - ողբում է Թումա արեղան 1425 թ. կարա-կոյունլու իսքանդարի կողմից Վանի գրավման առիթով Աղթամարում գրք-ված Ավետարանի մի հիշատակարանում¹: Նույն անցքերը արձագանք են գտել մաս Թովմա Մեծոփեցու գրքում հետևյալ խոսքերով. «Եւ երկիր եւ աշխարհ ամենայն լցաւ գերեօք, լալով, սգով և կոծով»²: Օգտվելով անհիշատակության պայ-մաններից, Հայաստանի տարբեր շրջաններում թուրքմենական և քրդական առան-ձին ցեղապետեր հաստատել էին իրենց տիրապետությունը: Իսքանդարը փորձում էր ստեղծել ինքնիշխան մի պետություն, թեմուրիդներն իրենց հերթին փորձում էին պահպանել իրենց գերիշխանությունը Լամկ-Թամուրի նվաճած երկրների վրա: Այդ պատճառով, մի կողմից թեմուրիդների եւ, մյուս կողմից՝ վերջինների ու Հայաստա-նում ինքնագլուխ դարձած ցեղապետերի միջև տեղի էին ունենում անընդմեջ կռիվ-ներ: Ինչպես վկայում է 1425 թ. գրված հիշատակարանը, Ակ-կոյունլուների առաջ-նորդ Օսմանը, հարձակվելով Արճեշի ու Արծկեի շրջանների վրա, կոտորել ու գերի է տարել տեղի բնակչությանը³: Հաջորդ՝ 1426 թ. զարմանը, Թովմա Մեծոփեցու

¹ Տե՛ս Լալայան Ե., Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վասպուրականի, Թիֆլիս, 1915, էջ 353:

² «Պատմութիւն Լամկ-Թամուրայ եւ յաջորդաց իւրոց, արարեալ Թովմա Վարդապետի Մեծոփեց-ւոյ», Փարիզ, 1860, էջ 121 (այսուհետեւ՝ Թովմա Մեծոփեցի, Պատմութիւն):

³ Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վասպուրականի, էջ 353:

վկայությամբ, Արծնի շրջանը ենթարկվել է մոր ավերածության, երբ Բաղեշի քրդերը Սավալանի առաջնորդությամբ գրավել են քաղաքը ու բնակչությանը ենթարկել կողոպուտի և կոտորածի⁴։ Պատմիչի վկայությամբ, մույն բախտին է արժանանում մահ բնակչությունը Թոխատի, Սեբաստիայի, Խարբերդի ու Դերջանի, ուր 1435 թ. այցելում է Իսկանդարը⁵։ Պակաս ավերիչ հետևանքներ չունեցան և ներքին երկպառակտչական կոիվները, որոնք շարունակական երևույթներ էին։ Նման մի բախման պատկեր է նկարագրում Թովմա Մեծոփեցին, երբ Իսկանդարի ու մրա եղբոր՝ Ջհանշահի միջև 1437 թ. ծագած կոիվներից ավերածության է ենթարկվում Արարատյան մահանգը⁶։

Աղբյուրների վկայությամբ երկրի քայքայման պատճառներից եղել են ինչպես բազմաթիվ ու բազմատեսակ հարկերը, այնպես էլ մրանց զանձման դաժան ձևերն ու ամեն տեսակի երաշխիքի բացակայությունը։ Բնակչության վճարած գումարները մույն այդ վճարողներից երկրորդ, երրորդ անգամ էին զանձվում։ Ահա թե ինչ է ասում այդ մասին ժամանակի գրիչներից մեկը. «Եւ ի հասանել ի պահս առաջնաւորաց դարձեալ միաբանեալ արարին խորհուրդ եւ գնացին ասպատակաւ ի գաւառն Մանձկերտու եւ անդ է (եօթն) դշաղ զամէն ի սուր քաշեցին։ Եւ զոչխարն ամէն եւ զտաւարն առին եւ բերին յԱրճեշ։ Եւ դարձեալ մոր ոճի գործեցին ի յԱրճեշ, զինչ որ յԱրծկէ, եւ այլ անելի։ Դժ (400) բիր մալ ուզեցին յաւոր բարիկենդանին, որ անկաւ յամէն գլուխ Դժ (4000) դեկան, եւ յամէն գութան Ժժ (10000) դեկան։ Եւ ողորմելի քրիստոնէայքն ոչ գիտէին, թէ զի՞նչ ստացեն։ Եւ դիմեցին չար կատաղիքն ի վերայ Բ (2) տան, մէկ հաւուլայ (փոխանակագրով դրամ պահանջող) եւ բազում տանջանօք չարչարէին՝ կախէին, ծեծէին եւ ոչ գտանէր դրամ. վասն որոյ թէ հոգոյ էր եւ թէ մարմնոյ, թէ ի վերայ հողոյք, թէ ի ներքեւ հողոյ, թէ զինդ է, թէ մատանի է, թէ լանջանոց է, թէ ոսկի է, թէ արծաթ, զամէն զինչ ունէին, տոփն եւ դէռ ոչ կարացին ազատիլ։ Եւ անողորմն իմամացիքն մտանէին ի տներն, զինչ որ գրաստ կայր, եւ գէր տաւար, զամէն առին և քաշեցին»⁷։

Չափազանց կարևորվում էր Հայոց Եկեղեցու դերը, քանի որ պետականության կորստից հետո ժողովուրդը կաթողիկոսական գահի մեջ էր որոնում այն, ինչը կորցրել էր։ «Կաթողիկոսությունն այդ ժողովրդի միակ ազգային իշխանությունն էր, որ Եկեղեցու միջոցով և մանավանդ Եկեղեցու համար՝ կատարում էր ազգի զանազան մասերը միացնողի, հավաքողի խոշոր դերը»⁸։ Այս առումով մա կապված էր աշխարհիկ իշխանության հետ՝ կատարելով քաղաքական իշխանության առանձին ֆունկցիաներ։

⁴ Թովմա Մեծոփեցի, Պատմություն, էջ 85։

⁵ Նույն տեղում, էջ 104։

⁶ Նույն տեղում, էջ 107։

⁷ Մամր ժամանակագրություններ, Բ. 1, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1951, էջ 128։

⁸ Լեռ, Հայոց պատմություն, Բ. 3-րդ, գիրք 1, Երևան, 1969, էջ 130։

Բագրատունյաց թագավորության անկումից հետո, երբ հայ ժողովուրդը պետական կազմավորման մակարդակի հասավ Կիլիկիայում, այնտեղ տեղափոխվեց և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը, որի իրավունքները տարածվում էին ողջ Հայոց աշխարհի վրա: Գրիգոր Վկայասեր Կաթողիկոսը 1066 թ. աթոռամիստ դարձրեց Կիլիկիայի սահմանների մոտ գտնվող Մմնդավը: Ավելի ուշ աթոռամիստը տեղափոխվեց մախ Սև լեռան Կարմիր վանք (1105-1116 թթ.), ապա՝ Մովս (1116-1147 թթ.), այնուհետև՝ Հոռմկլա (1147-1292 թթ.) և, վերջապես, Գրիգոր է Անավարզեցին 1293 թ. այն տեղափոխեց մայրաքաղաք Սիս: Կիլիկիայում իր գոյատևության ողջ ընթացքում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ողջ գործունեությունը դրսևորվում է ժողովրդի ինչպես ներքին (հոգևոր, դպրության, մշակույթի), այնպես էլ արտաքին (քաղաքական-միջպետական, դավաճանական-միջեկեղեցական հարաբերություններ) կյանքի ոլորտներում: Թեև սկզբում հայ-քաղկեդոնական, ապա մաս հայ-կաթոլիկ դավաճաքանական խնդիրների շուրջն ընթացող վեճերը Հայոց Կաթողիկոսության գործունեության մեջ կարևոր տեղ էին գրավում, ու չնայած զահակյաններից ունեցած Բյուզանդիայի ու կաթոլիկ Եվրոպայի աջակցությունն ու համակրանքը ստանալու մպատակով մահաճեցին Հայոց Եկեղեցու դավաճաքանական դիրքերից, այնուհանդերձ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը կարողացավ անաղարտ պահել Հայ Առաքելական Եկեղեցու օրենքները՝ ապահովելով Հայոց Եկեղեցու ամբողջական անկախությունը:

Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից հետո, 1375 թ., հրամայական դարձավ Կաթողիկոսության տեղափոխումը: Անդրադառնալով այդ խնդրին, Լեոն սխալմամբ կարծում է, թե Սսի Կաթողիկոսարանը ամեն տեսակ շահատակությունների ասպարեզ դարձավ, որ սրբավաճառությունն այլանդակ չափեր է ընդունել, որ կաշառքի համար փող չունեցող եպիսկոպոսացուն իր կարգը գրավ էր դնում կաթողիկոսի մոտ և այդպիսով ձեռնադրություն ստանում: Այնուհետև մեղադրվում է Կոստանդին Զ Վահկացի Կաթողիկոսը, որի կարգադրությամբ 1439 թ., առանց եկեղեցական ժողով գումարելու, ներկայացուցիչներ ուղարկեց Ֆլորենցիայի եկեղեցական ժողովին, որոնք պաշտոնապես Հայ Եկեղեցու անունից ընդունեցին կաթոլիկությունը⁹: Իրականում պատճառն այն էր, որ պետականության կորստից հետո Կաթողիկոսությունը, զրկվելով հուսալի պաշտպանությունից, բազմիցս ենթարկվում էր օտար իշխանությունների հալածանքներին: Հայոց Կաթողիկոսությունը կորցրել էր իր քաղաքական հեմարանը, իսկ կաթոլիկ Եկեղեցու ոտնձգությունների դեմ մղած երկարամյա պայքարի ու երկրամասում հայ բնակչության հետզհետե մոսրացման պատճառներով՝ քայքայվել էր մաս տնտեսապես: Ծանր էր փնակը մաս հոգևոր-մշակութային կյանքում: Դրությունը ավելի վատթարացավ 1426 թվականից հետո, երբ Կիլիկիայի վերջին հայ իշխանավոր Կոստանդինը թողեց Սիսը և բազմահազար արտագաղթողների հետ ապաստանեց Կիպրոս կղզում:

⁹ Լեո, ԶԶ. աշխ., էջ 130-131:

Քաղաքական ու տնտեսական այդպիսի անմասնատ պայմաններում Հայոց Կաթողիկոսությունը անգոր էր օտար երկրներում գոյացած հայկական գաղթօջախների հետ մշտական մշակութային կապեր հաստատելու, ուսումնական կենտրոններ ստեղծելու և տարասփյուռ զանգվածներին ազգային ավանդույթներով շաղկապելու գործում: Մեկուսանալով Կիլիկիայում, եկեղեցին կտրվել էր բնաշխարհի ժողովրդից, մրա համար կորցրել քաղաքական և կրոնական երբեմնի կենտրոնի մշակութային: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքները, հայ հասարակական-քաղաքական, եկեղեցական ու մշակութային առաջադեմ գործիչները դեռևս 14-րդ դ. վերջերից ցանկանում էին Հայոց Կաթողիկոսությունը տեղափոխել ավելի ապահով վայր: Հարկ է մշել, որ այդ գործի մասնաձեռնողը հանդիսացավ Գրիգոր Տաթևացին, որն անհաշտ պայքար էր մղում լատինամոլության ամեն տեսակի դրսևորումների դեմ: Նրա գործի շարունակողները հանդիսացան Թովմա Մեծոփեցին և Հովհաննես Հերմոնեցին: Նրանց հաջողվեց համոզել Աղթամարի հակաթող Կաթողիկոս Զաքարիա Գ-ին, որը ցանկություն ուներ ժառանգելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռը: 1272 թվականից Աղթամարի կաթողիկոսությունը ժառանգած մշանավոր Սեֆեդիյան ավատական տան ներկայացուցիչները, ունենալով զինական ուժեր, կարողացան օտար մվաճողներից պաշտպանել ոչ միայն Կաթողիկոսական Աթոռը, այլև ողջ Վասպուրականը: Եվ ինչպես հետագայում կտեսնենք, մույն Զաքարիային հաջողվում է Կարա-կոյունլու Զհանգահի օսմանականությանը իր գահակալության տակ կարճ ժամանակով միավորել Էջմիածնի և Աղթամարի Կաթողիկոսությունները: Մինչ այդ Թ. Մեծոփեցին և Հ. Հերմոնեցին շրջաբերականներով դիմում են հայ հոգևոր ու աշխարհիկ երևելիներին՝ մպաստելու իրենց մըտադրության իրականացմանը: Հուշագիր ուղարկվեց մաս Սսի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գրիգոր Մուսաբեկյանին. «... գրեցին եպիսկոպոսունք եւ վարդապետք առ Գրիգոր Մուսաբեկեանց» և հրավիրեցին գալ Էջմիածին, - հայտնում է Թովմա Մեծոփեցին իր հիշատակարանում¹⁰: Թեև կաթողիկոսը հրաժարվեց մասնակցել Էջմիածնում գումարվող ժողովին, այնուամենայնիվ ստիպված էր համակերպվել: Հաջողվեց ստանալ մաս Երևանի կուսակալ Յուդուք Բեկի համաձայնությունը, որը, Թ. Մեծոփեցու վկայությամբ, անձամբ առաջնորդեց պատվիրակներին ընտրության վայր՝ Էջմիածին, «փողով և թմբուկով»¹¹: Օտար տիրակալի՝ հայ պատվիրակության մկատմամբ ունեցած այս բարեհոժար վերաբերմունքը պատճառաբանվում է այն հանգամանքով, որ վերջինս պակաս շահագրգռված չէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը Արարատյան մահանգում տեսնելու. դա միաժամանակ մրան կտար հուսալի հեմարան:

Էջմիածնի մեջ գումարված ազգային ընդհանուր ժողովը տեղի ունեցավ 1441 թ. մայիսի երկրորդ կեսին, որին, ըստ Թ. Մեծոփեցու, մասնակցում էին ավելի քան 300

¹⁰ Թովմա Մեծոփեցի, Յիշատակարան, Թիֆլիս, 1892, էջ 68:

¹¹ Նույն տեղում:

պատվիրակներ հոգևոր և աշխարհիկ դասից. «... ազատք եւ որդիք ազատաց, ձեռնառք եւ տանուտէրք», այդ թվում համվանէ չորս արքեպիսկոպոս՝ «Գրիգոր Եպիսկոպոս Արտազ զաւառի՝ առաջնորդ ուխտին Թաղէոսի, Օմաւոն Եպիսկոպոս Սիսակահի՝ առաջնորդ ուխտին Տաթեւո, Գրիգոր Եպիսկոպոս՝ առաջնորդ Հաղբատայ, Յովհաննէս Եպիսկոպոս՝ առաջնորդ Բջնոյ, որք էին առաջնորդք չորից Աթոռոց, որոց հաւանութեամբ լինէր ընտրութիւն կաթողիկոսի»¹²: Մասնակցում էին նաև 13 եպիսկոպոս, 21 վարդապետ, ինչպէս նաև այլ հոգևորականներ, տանուտերեր, ձեռնավորներ: Որոշ բարձրաստիճան հոգևոր գործիչներ էլ, ինչ-ինչ պատճառներով չկարողանալով մասնակցել, ուղարկել էին իրենց համաձայնագրերը: Քահի որ Սսի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գրիգոր Մուսաբեկյանը հրաժարվել էր ներկայանալ և վերածովել, ուստի առաջադրվել են այլ թեկնածուներ: Առաջադրվեցին Աղթամարի Կաթողիկոս Զաքարիան, Հավուց Թառի Եպիսկոպոս Զաքարիան, Արտազ զավառի Եպիսկոպոս Գրիգոր Զալաբեկյանը և Վայոց Ձորի Հերմոն վանքի վանահայր Հովհաննէս Հերմոնցի վարդապետը: Հավանաբար կողմերից և ոչ մեկը չի հավաքում անհրաժեշտ քվե պարունակող ձայներ, ուստի և որոշում են կաթողիկոս ընտրել չեզոք մի անձի: Ընտրությունը կանգ է առնում Ակոռի գյուղի Ս. Հակոբ վանքի վանահայր Կիրակոս վարդապետ Վիրապեցու վրա: 32 տարի շարունակ նա եղել էր Խոր-Վիրապ վանքի վանահայրը, որտեղից և ստացել էր «Վիրապեցի» անունը: Վերջինիս օծում են Եպիսկոպոս և հաստատում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսական զահին: Այսպիսով, դարավոր դեգերումներից հետո Ամենայն Հայոց ընդհանրական Աթոռը վերահաստատվում է Էջմիածնում: Դա քաղաքական ու ազգային-պատմական նշանավոր իրադարձություն էր հալ ժողովրդի կյանքում:

Կիրակոս Վիրապեցին, որ բնութագրվում է «այդ խոնարհ եւ հեզահոգի, զգաստ ի բանս իւր եւ ի ճգնողական վարս, խոհական խորհրդով եւ վարժ յիմաստս աստուածային գրոց»¹³ արտահայտություններով, հովվապետության հենց առաջին օրվանից ձեռնամուխ է լինում բարենորոգչական աշխատանքների իրականացմանը. «... ձեռն էարկ եւ ի շինութիւն վանորէից եւ եկեղեցաց, եւ մորոգեցաւ զտաճարն Էջմիածնի, եւս եւ Հոփսիսիմեայ, եւ Գայիանեայ ջանայր վայելչացուցանել զԱթոռն, եւ ի յանգորոս պահել զառաջնորդս ազգին»¹⁴: Վիրապեցին փորձում է արգելել մենոմի վաճառահամման գործընթացը և այն դարձնել միայն Էջմիածնի մենաշնորհը. «... մի ոք իշխեսցէ յայսմ հետէ աստուածավաճառութիւն առնել, այսինքն զմեռոնն կամ զքահանայութիւնն վաճառել»¹⁵: Այնուհանդերձ, Վիրապեցուն չհաջողվեց կացությամբ տիրապետել, և երկու տարի անց ստիպված էր հրաժարական տալ:

¹² Կույմ տեղում, հմմտ. Մ. Չամչյան, Պատմութիւն հայոց, հ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 486-487:

¹³ Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ. էջ 488:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 489:

¹⁵ Մատենադարան, ձեռ. 4669, ք. 203բ:

Երևանի կուսակալ Յաղոբ Բեկի համաձայնությամբ կաթողիկոս առաջադրվեց Գրիգոր Ժ Զալալբեկյանը (1443-1465 թթ. «Մակվեցի»), որն ավելի փութաջանորեն շարունակեց Կիրակոս Վիրապեցու շինարարական-բարեկործանական գործունեությունը. «... փոյթ կալաւ ի գլոյս տանիլ զմորոգութիւն շինուածոցն, յորս բունն հարեալ էր Կիրակոս եւ յաւել եւս մորոգել զվանս Էջմիածնի, ժողովեալ ի նպաստ այսր ամի բազում դրամս յիշխանաւորացն հայոց»¹⁶: Քաջ գիտակցելով, որ Էջմիածնի հեղինակության բարձրացման համար անհափ կարևոր է նրա տնտեսական կարողությունների ընդլայնումը, Գր. Մակվեցին ձեռնամուխ եղավ կալվածական հարկատվություն ձեռք բերելուն: Անդրադառնալով Գր. Մակվեցու՝ յոթ գլուղերի (Վաղարշապատ, Աշտարակ, Բաթոհնք, Նորազավիթ, Աղավնատուն, Քիրաջլու, Մուղնի) սեփականության իրավունքի ձեռքբերման մանրամասներին, Լեոն սխալմամբ այն տարածում է վերջինիս կաթողիկոսական տարիների վրա¹⁷: Իրականությունն այն է, որ դեռևս 1431 թ., երբ Գրիգորը պաշտոնավարում էր այլ վայրում, Կարակոյունլու Իսկանդարի արքունիքում բարձր դիրքի արժանացած («գերափառ բարձրիշխան, հուշակալոր, մերձաւորագոյնն մեծին փառիշահի, բարձրապաշտօն մեծ վեզիրն, գլխաւոր արքունի խորհրդական»¹⁸) Ամիր Ռուստամը, որը Օրբելյան իշխանական տոհմից էր, օգտվելով իրեն ընձեռնված հնարավորություններից, ձևակերպել է նշված գլուղերի վաճառքը և ապա գնող Գրիգոր Մակվեցու կողմից դրանք մվիրել Էջմիածնի վանքին: Պետք է ենթադրել, որ Ռուստամ Օրբելյանը ցանկություն է ունեցել Այրարատյան աշխարհում ստեղծել հայկական վասալ իշխանություն, ինչպես նաև ամուր մյութական հենարան ստեղծել եկեղեցական համագգային կենտրոնի համար:

Ընդհանուր առմամբ Գր. Մակվեցին ևս անկարող զտնվեց տիրապետելու իրադրությունը: Ավելին, նա չկարողացավ նույնիսկ օգտվել Զհանջահի՝ դեպի կաթողիկոսական Աթոռն ունեցած մեղմ վերաբերումներից: Կաթողիկոսի միապետական իշխանությունը վերացավ այն բանից հետո, երբ վերջինիս կարգադրությամբ Արիստակես վարդապետը նշանակվեց փոխամորդ. «...նեղեալ ի բռնութիւնէ այլազգեաց՝ որք պահանջէին բազում հարկս ի հայրապետանոցէ, եւ ոչ կարելով առանձին տանիլ զվիշտս ազգի տառապանաց՝ ընտրեաց իւր գործակից զոմն ի վարդապետաց Արիստակէս անուն, յանձն արարեալ ի ձեռս մորս գիող արտաքին կառավարութեան՝ կարգեաց զնա փոխամորդ եւ երկրորդ իւր»¹⁹: Նման պատճառաբանությունը դարձյալ խոսում է կաթողիկոսի անվճռականության մասին: Փորձելով ար-

¹⁶ Տե՛ս Մ. Զամյան, նշվ. աշխ., էջ 491:

¹⁷ Լեո, Հայոց պատմություն, հ Գ, գ.1, էջ 137: Նույնը սխալմամբ կրկնում է Հար. Արքահայանը, տե՛ս «Կալվածագրեր և տնտեսական այլ գործարքների մասին արխիվային վավերագրեր», կազմեց Հար. Արքահայանը, Երևան, 1941, էջ 12 (այսուհետև՝ Կալվածագրեր):

¹⁸ Կալվածագրեր, էջ 12:

¹⁹ Տե՛ս Մ. Զամյան, նշվ. աշխ., էջ 501:

դարացնել Գր. Մակվեցու այս որոշումը՝ Մ. Օրմանյանը գրում է. «Այս կացութեան բուն նպատակն էր զանազան ազդեցիկ եկեղեցականներու փառասիրութիւնը շաբիւ. իսկ օգտակար կողմը եղաւ Աթոռոյ յաջորդութիւնը ապահովել»²⁰։ Թե ինչպես ապահովվեց Աթոռի հաջորդությունը, ցույց տվեցին հետագա դեպքերը։ Օգտվելով կաթողիկոսի անկարողությունից, Կարապետ Եվդոկացի եպիսկոպոսը, որն ուներ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության հավակնություն, չճանաչելով Էջմիածնի գերագահությունը, 1446 թ. Սիս քաղաքում հիմնադրում է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսությունը, որը նշանակում էր Հայոց Եկեղեցու պառակտում։ Գր. Մակվեցու անկարողությունը հասցրեց այն բանին, որ 1460 թ. կաթողիկոսական փոխանորդ Արիստակես վարդապետը ընթուստանում է նրա դեմ և զրկում լիազորություններից. «... մինչեւ զօրացաւ Արիստակես, եւ ինքնին վարէր զիշխանութիւն հայրապետութեան»²¹։ Իր հերթին, Սարգիս վարդապետը, որին Գր. Մակվեցին նշանակել էր աջատարի պաշտոնում, գողանալով Լուսավորչի Աջը, աճապարում է Թալիթ՝ նպատակ ունենալով տեսակցել Ջհանշահի հետ ու ստանալ նրանից Կաթողիկոսական Աթոռում հաստատվելու աջակցություն։ Աղթամարի Ջաքարիա Կաթողիկոսը, սակայն, կարողանում է ավելի շուտ տեսակցել Ջհանշահի հետ և, ունենալով վերջինին կնոջ՝ Բեկում Խաթունի աջակցությունը, 1461 թ. հաստատվում է Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռին։ Ջհանշահի ցանկությամբ Սարգիս վարդապետը օծվում է եպիսկոպոս ու նշանակվում փոխանորդ։ Նույն թվականին Ջհանշահը 12000-անոց հեծելազորով շարժվում է Բաղեշ՝ ճնշելու Միջագետքում և Արևմտյան Հայաստանում ընթուստացած Ակ-կոյունլու թուրքմեններին ու քրդերին։ «Ընդ այնմ ժամանակին, - գրում է Առաքել Դավրիժեցին,- եղեւ ցասնուլ փառշահին ի վերայ ամիրային Բաղիշու եւ բարկութեամբ առաքեաց Դ զորագլուխս երկոտասան հազար հեծելազօրօք ի վերայ քաղաքին Խլաթայ, եւ զնացեալ աւարեալ քանդեցին զնա եւ բազում աւար ի մի ժողովեալ նստան ի վերայ բերդին եւ նեղէին յառնուլ զնա զնոյն հանդերձեալ էին առնել ի Բաղեշ, եւ ի Մուշ, ի Խուք եւ ի Սասունք եւ յամենայն գաւառսն նոցա»²²։ Արշավանքի ընթացքում առաջին հերթին կոտորվելու ու գերեվարվելու էր տեղի հայ բնակչությունը, որն էլ զիտակցելով՝ Ջաքարիա Կաթողիկոսը աճապարում է միջնորդի դեր խաղալ Ջհանշահի ու Բաղեշի ամիրայի միջև, ինչը որ նրան հաջողվում է։ Զգալով, որ Ջաքարիան վաղելում է Ջհանշահի վստահությունը, և օգտվելով այն հանգամանքից, որ վերջինս զբաղված է Օիրազում իր որդու՝ Փիր-Բուտաղի ապստամբությունը ճնշելով, Գրիգոր Մակվեցին և Արիստակես աթոռակալը, իրենց հետ ունենալով մի քանի հայ երևելիների, մեծաքանակ նվերներով 1462 թ. ուղևորվում են Նախիջևան, տեղի կուսակալ, Ջհանշահի մյուս որդի Հասան-Ալու մոտ։ Խոստանալով հարկերի պարբերաբար վճարում,

²⁰ Մ. Օրմանյան, Հայոց եկեղեցին, Կ. Պոլիս, 1911, էջ 98:

²¹ Տե՛ս Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ., էջ 503:

²² Առաքել Դավրիժեցի, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1896, էջ 421:

Գր. Մակվեցին հասնում է այն բանին, որ Հասան-Ալին ուղևորվում է Արարատյան երկիր՝ Զաքարիային հետաքննելու, ինչպես նաև կաթողիկոսության ունեցվածքը կողոպտելու նպատակով: Տեղեկանալով այդ մասին, Զաքարիան վերցնելով Լուսավորչի Աջն ու հարստությունները՝ աճապարում է Աղթամար: Կաթողիկոսությունը կրկին ստանձնում է Գրիգոր Մակվեցին: Վերջինիս մահից հետո, 1465 թվականից կաթողիկոսության տեղապահի կարգավիճակով հովվապետեց Արիստակես աթոռակալը՝ տեղապահ ունենալով Սարգիս վարդապետին:

Արիստակեսի աթոռակալության տարիներին կրկին սրվեց հակամարտությունը Կարա-կոյունլու և Ակ-կոյունլու ցեղախմբերի միջև: 1467 թ. մայիսին Ջհանջահը մի խոշոր բանակով արշավեց դեպի Ամիդ, որը Ակ-կոյունլուների աթոռամիստն էր: Վեց ամիս շարունակ ասպատակելով Վասպուրական աշխարհում ու Տարոնում, Կարա-կոյունլուները այնտեղ միայն ավերածություններ ու կոտորածներ էին սրբի-նում: Ժամանակի ձեռագրերից մեկը այդ մասին հայտնում է. «Արդ, գրեցաւ ի թվիս հայոց Զ և ԺԷ (1468) ի դառն եւ ի դժար ժամանակի, զի յայսմ ամի ել Ջհանջայ դանն ի քաղաքէն շահաստանայ, որ է Թալիզ. բազում հեճի գաւառք եւ կամեր երթալ ի վերայ քաղաքին Ամթայ. եւ ի յերթալն ի ճանապարհին բազումք դողային ի յահէ, զի այս Ջհանջայս բազում գաւառաց եւ ի քաղաքաց տիրէր: ... Եւ արեւելք եւ արեւմուտք ի յահէ սրոյ սորայ դողային. եւ մնամ թէ հիւսիս եւ հարաւ ի հարկապահանջութիւն էր սորայ: ... Արդ, ի չուել ճանապարհի սորա բազում գաւառք ւանդեցան եւ բնակիչք գաւառացն փախչէին ի յայրս եւ ի ծերպս վիմաց հովալլուկ մեռանէին: Եւ եկեալ եհաս ի գաւառն Տարաւնոյ ի դաշտն Մշոյ. եւ անդ բազում ւանդս արարին գաւրքն ճորա, զի բազում էին եւ անհամար եւ ոչ ճանաչէին զԱստուծ, եւ ասէին, թէ ինչ է քրիստոնէայն, եւ քրիստոնէին աչք եւ բերան կայ: Եւ դիմեցին ի վանքն Ղազարու եւ զյուսարարն խորովեցին ի կրակն եւ մահատակեցին անցին գնացին»²³: Աղբյուրների լուսությունը Արիստակեսի գործունեության մասին բացատրվում է նրանով, որ վերջինս ոչինչ չի ձեռնարկել հայ բնակչության կյանքը ապահովելու համար, ինչպես դա կատարեց Զաքարիա Կաթողիկոսը: 1467 թ. նոյեմբերի 10-ին Ճապաղջոր գետի մոտ, Սանջախ կոչված վայրում, Ակ-կոյունլու Ուզուն-Հասանի զորքերը պարտության են մատնում Ջհանջահին, սպանում նրան, իսկ հաջորդ տարում հաղթելով նաև Կարա-կոյունլու վերջին տիրակալ Հասան-Ալուն՝ Հայաստանի թե՛ արևելյան, և թե՛ արևմտյան մասերում հաստատում են իրենց տիրապետությունը²⁴:

Ակ-կոյունլու Ուզուն Հասանի իշխանության հենց առաջին տարում Էջմիածնի հովվապետությունը ստանձնած Սարգիս Բ Աջատարը (1469-1474 թթ.) իր գործունեությունը սահմանափակեց միայն Լուսավորչի Աջը Աղթամարից Էջմիածին տե-

²³ Մանր ժամանակագրություններ, հ. 2, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 171-172:

²⁴ Գ. Կիրակոսյան, Հայաստանը Լանկ-Թամուրի և թուրքմեն ցեղերի արշավանքների շրջանում, Երևան, 1997, էջ 114-117:

դափռվելու խնդրով: Դա հաջողվեց իրականացնել միայն 1477 թ., երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն էր Հովհաննես Է աջակիրը (1474-1484 թթ.): Մինչ այդ Հայոց երկիրը կրկին ենթարկվեց դաժան փորձության: 1472 թ. փորձելով կանխել օսման-թուրքերի օրեցօր աճող հզորությունը և պահել իր հեզեմոն դերը Առաջավոր Ասիայում, Ուլուն-Հասանը 100.000-անոց բանակով Դերջանի ու Երզնկայի վրայով շարժվեց Թոխաթ-Եվդոկիա ուղղությամբ: Պատերազմական գործողությունները ուղեկցվում էին բնակավայրերի ավերմամբ, հայ բնակչության մասսայական կոտորածով ու կողոպտուտով: Այդ մասին ուղղակի վկայություն ունի Ուլուն-Հասանի մոտ վեմենտիկի դեսպան Կատերիմո Ջեմոն: Նա գրում է. «Պարսկական բանակը (իմա Ուլուն-Հասանի – Հ. Թ.) մտավ Դերջան սեպտեմբեր ամսին, հուր ու սուր տարածեց այդ երկրում, մոտ ու հեռու, կողոպտելով ու կոտորելով ժողովրդին, ահաբեկելով բնակչությանը, այնպես որ ամեն ոք փախավ այդ փոթորկից: Եվ անցնելով Երզնկա ու Թոքատ, մույն կատաղությամբ ամեն տեղ այրեց քաղաքներն ու գյուղերը»²⁵: Չնայած ունեցած մասնակի հաջողություններին, Ուլուն-Հասանի ճակատագիրը վճռվեց 1473 թ. օգոստոսի 12-ին օսմանյան թուրքերի հետ Դերջանի դաշտում տեղի ունեցած երկրորդ ճակատամարտում, ուր մա ծանր պարտություն կրելով՝ մահանջեց Թավրիզ: Օսմանյան թուրքերին անցավ Մեծ Հայքի Էրզրումի, Կամախի, Դերջանի ու Բաքերդի շրջանները: Ուլուն-Հասանի մահից հետո (1478 թ.) նրա ստեղծած հսկայածավալ պետությունը ապրեց ցնցումներով լեցուն մի ժամանակաշրջան, երբ նրա հինգ որդիների միջև ծավալվեցին զահակալական կոիվներ²⁶: Կարճ ժամանակահատվածով հակամարտ տիրակալները փոխարինեցին միմյանց և 15-րդ դ. վերջին Ակ-կոյունլուների իշխանությունը վերջնականապես կործանվեց: Այս ընթացքում Էջմիածնի հովվապետական Աթոռին բազմած Սարգիս Գ-ն (1484-1515 թթ.) իր գործունեությամբ ոչնչով աչքի չընկավ: Ավելին, ինչպես վկայում է 1499 թ. Արծկեում գրված հիշատակարանում Հակոբ գրիչը, Սարգիս Կաթողիկոսը հալածանքներից խուսափելով ապաստանեց Հաղպատի վանքում²⁷:



²⁵ Տե՛ս Հովհ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, հ. Ա, Երևան, 1932, էջ 165:

²⁶ Տե՛ս Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ., կազմեց Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1967, էջ 56, 60, 96, 99, Մամր ժամանակագրություններ, հ.1, էջ 194:

²⁷ Ժե դարի հիշատակարաններ, մասն Գ, էջ 276:

ԲԵԼՏԻԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պատմական դառը համգամանքների բերումով աշխարհի տարբեր ծագերում հայտնված հայ ժողովրդի խլյակները դրսևորեցին զարմանալի կենսունակություն և հարատևելու անօրինակ կամք: Ամենուրեք կառուցում էին եկեղեցիներ, ստեղծում կրթական-մշակութային հաստատություններ, հասարակական կազմակերպություններ, որոնք կոչված էին սատար լինելու ազգային ինքնության և դիմագծի պահպանությանը: Պատմական այս էջերը հայ ժողովրդի պատմության անքակտելի մասն են և ամբողջացնում են մեր պատկերացումները հայրենիքից հեռու ապրող հայության մասին:

Հստ տեղեկությունների, հայերը Մոլդավիա են գաղթել Ղրիմից և հաստատվել են այնտեղ դեռևս միջնադարում:

1401 թ. Սուչավայում հիմնվում է հայկական եպիսկոպոսություն, իսկ 1812 թ. երբ Բեսարաբիան անցնում է Ռուսաստանին, Քիշնևում, ուր արդեն կային հայկական երկու եկեղեցիներ, հաստատվում է Բեսարաբիայի հայոց հոգևոր առաջնորդությունը: Թեմակալ առաջնորդներից վերջինը Ներսես արքեպիսկոպոս Խուդավերդյանն էր, որն ազգանվեր գործունեություն էր ծավալում Բեսարաբիայի մահամզում, նպաստում հայաշատ քաղաքներում հայկական եկեղեցիներ կառուցելուն: Նահանգի հյուսիսային մասում, որտեղ մեծ թվով հայեր էին բնակվում, չունեին իրենց ազգային եկեղեցին, և շատերն անգամ պատկերացում չունեին եկեղեցու մասին, երբևէ Պատարագ չէին լսել: Այդպիսի մի քաղաք էր Ռեոտ գետի ափին գտնվող Բելցի քաղաքը, որտեղ ապրող հայերը եկեղեցի չունեին: Տեղի արժանավոր այրերը մի քանի անգամ փորձեր են արել եկեղեցի կառուցելու, բայց դրան չունենալու պատճառով նրանց երազանքը մնացել է անկատար: 1901 թ. Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի հայոց վիճակային կոնսիստորիայի թեմակալ առաջնորդ Ներսես արքեպիսկոպոսը օգնություն ստանալու ակնկալիքով դիմում է Սամկո-Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական խորհրդին, մի բարեպաշտ հիմնարկի, որը բազմաթիվ անգամներ էր օգնության ձեռք մեկնել դիմող բոլոր կազմակերպություններին և անհատ անձանց, բայց այդ ընթացքում խորհուրդը ի վիճակի չէր օգնություն ցույց տալու, և Բելցիի եկեղեցու կառուցման մասին երկար ժամանակ չխոսվեց:

Տարիներ են անցնում: Բելցիում հայ եկեղեցի կառուցելու կարիքը զմայով ալելի է զգացվում: 1908 թ. սկզբին քաղաքում մահանում է Մարիա Փոքշանյանը՝ թողնելով մի կտակ, ըստ որի Բելցի քաղաքի իրեն պատկանող մի հողամասը, այն է՝ Բուլվարնի և Խոստինսկու փողոցների անկյունում գտնվող հատվածը տրամադրում է առաջնորդարանին՝ հայկական եկեղեցի կառուցելու նպատակով՝ պայմանով մի-

այն, որ եթե հիմզ տարում եկեղեցի չկառուցվի, ապա փոխարենը կառուցվի հայկական դպրոց:

Հիշյալ հարցով, Ներսես արքեպիսկոպոսի առաջարկով, 1909 թ. հուլիսի 5-ին Բեղցիում ընտրվում է կոմիտե, որը պետք է զբաղվեր եկեղեցու կառուցման հարցով: Նույն օրը տեղի է ունենում ժողով, որ Ջատիկյան քահանան կարդում է Ներսես արքեպիսկոպոսի հեռագիրն այն մասին, որ Սարոկակի գավառի կալվածատեր, այդ ժամանակ Բիշնևի վերաբնակիչ Մկրտիչ Հովհաննեսի Լուսախանյանը ինքնահոծար կամքով դիմում է Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի հայոց թեմի առաջնորդին, ցանկություն հայտնում Բեղի քաղաքում դամբարան և եկեղեցի կառուցելու՝ հանգուցյալ եղբոր և ծնողների հիշատակը հավերժացնելու համար: Լուսախանյանը եկեղեցու կառուցման համար նվիրում է 20000 ռուբլի: Թեմի առաջնորդ Ներսես արքեպիսկոպոսը այս խնդրանքով դիմում է կաթողիկոսին՝ թույլատրելու դամբարան և եկեղեցի կառուցելու՝ հանգուցյալների անձուրը դամբարան տեղափոխելու պայմանով: Կոնդակով կաթողիկոսը տալիս է թույլտվություն: Որոշվում է զարմանը սկսել աշխատանքները: Դիմում են նաև կայսրին՝ եկեղեցու կառուցման թույլտվությունը ստանալու: Ծուռով Բեսարաբիայի ներքին գործերի նախարարության հոգևոր գործերի դեպարտամենտը սինդիկատեղեկացնում է, որ կայսրը բարենաեղ է թույլատրել Բեղցիի հայոց եկեղեցու կառուցումը: Հաստատվում է պլանը, ուղարկվում սինդիկատեղեկացնում է եկեղեցու կառուցման հանձնաժողով, որի նախագահ է ընտրվում Հակոբ Գրիգորի Հաջի-Մարգարյանը:

Լուսախանյանի տրամադրած 20000 ռուբլին բնականաբար բավարար չէր եկեղեցու կառուցման համար, ուստի քաղաքացիների խնդրանքով Ներսես արքեպիսկոպոսը դիմում է Սանկտ-Պետերբուրգի հայոց եկեղեցիների խորհրդին՝ եկեղեցու կառուցման համար 20000 ռուբլի նպաստ ստանալու, նաև խնդրում խորհրդի հոգաբարձությանը՝ նպաստելու երկու տարվա ընթացքում եկեղեցին կառուցելու: Կար նաև հանգանակությունից ստացված 8500 ռուբլի, օգնության ձեռք էին մեկնել նաև անհատ մարդիկ՝ ավագ և այլ շինարարական նյութեր տրամադրելով:

Բեղցիի հայ հասարակությունը անհամբերությամբ էր սպասում եկեղեցու կառուցմանը, քանի որ հայ համայնքը զրկված էր հոգևոր մխիթարությունից:

Վերջապես գալիս է բաղձալի ժամը: 1910 թ. օգոստոսի 24-ին դրվում է եկեղեցու հիմքը, և սկսվում են շինարարական աշխատանքները: Օիմության գործի մասնաժողովի նախագահ Հաջի-Մարգարյանի եռանդուն ջանքերի շնորհիվ հաջողվում է երկու տարվա ընթացքում կանգնեցնել եկեղեցին: Բեղցիի հայ կամայնքի հոգևոր պակասությունը լրացվում է. 1912 թ. հոկտեմբերի 28-ին ավարտվում է եկեղեցու կառուցման արխատանքները, օծվում է և կոչվում Վանուն սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգոր Լուսառարչի»:

Նոր նախիջևանի և Բեսարաբիայի հայոց վիճակի թեմակալ առաջնորդը Գևորգ Կաթողիկոսին ուղղած նամակում այն միտքն է արտահայտում, թե Լուսախանյանը, սիրահոծար կատարելով նվիրական պարտքը, հայցում է կաթողիկոսի օրհնության

կոնդակը՝ «հորդորելով ապագայում ևս մույն հոգին ու սիրտն ունենալ հայ համայնքի բազմակարոտ պետքերի նկատմամբ»:

Կաթողիկոսի օրհնության կոնդակին արժանի էին երկու այրերն էլ հավասարապես: Եկեղեցու շինության ամբողջ հոգաը և կառուցման բազմազան խնդիրները ցանկալի վախճանի հասցրած լինելու իրողությունը՝ մեկն իբրև նյութական օժանդակության հիմք, մյուսը՝ բարոյական: Ի դեպ Հաջի-Մարգարյանը եկեղեցու կառուցման համար իր անձնական լուման է ներդնում՝ տալով 4000 ռուբլի: Եկեղեցու կառուցմանը մեծապես նպաստում են մաս Բելցիի քաղաքային վարչության մախազան Հակոբ Գրիգորյանը:

1912 թ. դեկտեմբերի 12-ին Գևորգ Ե Կաթողիկոսը օրհնության կոնդակ է հղում Բելցիի հայոց եկեղեցու կառուցմանը նպաստող արժանավոր այրերին՝ Մկրտիչ Լուսախանյանին և Հակոբ Հաջի-Մարգարյանին:

ԶՈՒԼԻԵՏԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ



«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (1984-2000 թթ.)

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

«Էջմիածին»-ը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի «Արարատ» ամսագրի իրավահաջորդն ու ժառանգորդն է: Իբրև այդպիսին «Էջմիածին»-ը հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ ամենաերկարակյացներից է: Իմպլես և իր նախորդը, տպագրում է Մայր Աթոռի պաշտոնական հաղորդագրությունները, կրոնագիտական նյութեր, պատմաքառասիրական հոդվածներ, հոգևոր կյանքին առնչվող այլևայլ տեղեկություններ: Մատենագիտական պահանջները բավարարելու համար Սեդա Կոծինյանը կազմել է «Արարատ» ամսագրի 1868-1919 թթ. և «Էջմիածին» ամսագրի 1944-1973 թթ. մատենագիտությունները (Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1970 և 1975), իսկ Նշան սարկավազ Հովհաննիսյանը «Էջմիածին» ամսագրի 1974-1983 թթ. մատենագիտությունը (Ս. Էջմիածին, 1998 թ.), որոնք միայն մասամբ են բավարարում մամուլի և քառասիրության պատմությանը զբաղվողների, ամսագրի խմբագիրների պահանջները: Առ այսօր, սակայն, բացակայում էր «Էջմիածին» ամսագրի 1984-2000 թթ. համարների մատենագիտությունը: Այդ բացը լրացնելու համար էր, որ ձեռնարկեցինք սույն մատենագիտությունը կազմելու աշխատանքներին:

Մատենագիտությունը կազմելիս առաջնորդվել ենք ամսագրի հրատարակության տարիների, համարների և նյութերի հեթականությունը պահպանելու սկզբունքով: Վերջում տրվելու են պաշտոնական հաղորդագրությունների, հոդվածների դասդասման, անձնանունների, տեղանունների, առարկայական, մկարների ցանկեր:

Մատենագիտության մաս չեն կազմել տվյալ համարի և տվյալ տարվա ընթացքում տպագրված նյութերի ցանկ-բովանդակությունները, տպագրված գրքերի կամ տրոնացույցների տպագրության վերաբերյալ ծանուցումները, որոնք, իբրև կանոն հղվելով համարների վերջում՝ գիտական կամ ինֆորմացիոն մվազ արժեք ունեն:

1984

Ա

1. Հայրապետական քարոզ Փրկչի Հրաշափառ Ս. Ծննդյան տոնի առթիվ Մայր Տաճարում (1984 թ. հունվարի 6): 3-5

2. ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ: Ամանորի և Փրկչի Հրաշափառ Ս. Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Ն.Ս.Ս.Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները: 6-8

3. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Ամանորի և Ս. Ծննդյան տոների առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկեղեցու մկրտապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին: 9-10

4. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և պետական բարձրաստիճան անձնավորությունների միջև փոխանակված հեռագրեր Նոր տարվա առթիվ: 10-13

5. ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ: Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը Կ. Պոլսի երջանկահիշատակ Տ. Զաքարիա Պատրիարք Կաղզվանցու ծննդյան 265-ամյակը նշելու մասին: 14-15

6. Սուրբ Ծննդյան հանդիսություններ Մայր Աթոռում: 16

7. Ամանորը Մայր Աթոռում: 17-19

8. Սուրբ Ստեփաննոսի տոնը և սարկավազական ձեռնադրություն Մայր Աթոռում: 20-23

Սարկավազ են ձեռնադրվել Սարգիս Գոտուզյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը, Հակոբ Գալթազճյանը, Վահան Խաչատրյանը, Ալեքսանդր Սարգսյանը, Հակոբ Մարտիրոսյանը, Գուրգեն Մարտիրոսյանը

9. Տ. Ներսես եպիսկոպոս Պոզապալյանի քարոզը Մայր Տաճարում Ս. Ստեփաննոսի տոնին (26 դեկտեմբեր, 1983 թ.): 24-25

10. ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 26-28

11. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ: Ադրբեջանի հայոց թեմում: 29

12. ՆԵՐՍԵՍ ԿԱՏԱՐ, Էջմիածին (Ծիսության 1680-ամյակի առթիվ): 30
Ոտանավոր

13. ՀԱԿՈՒՎԱՐՊԱՅԵՏ ԳԼԼԸՆԸՄԱՆ, Փորձիչի կամ չարի հետ առնչվող մի քանի հարցեր: 31-38

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1982, Ժ

14. ԾՆՈՐՀՔ աբեղա ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ, Քրիստոնյաների հալածանքներ Սյունիքում մախազիգորյան շրջանում (Ա.Գ. դդ.): 39-43

15. ԵԶՆԻԿ քահանա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ստեփանոս Սյունեցու «Բան պատասխանույ առ վարդապետս Աղուանից» թուղթը: 44-50

16. Պրոֆ. ՎԱՐԱՋԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքինի գահակալության օրոք (1956-1980): 51-56

Սկիզբը տե՛ս «ԷՋմիածին», 1983, ԺԱ-ԺԲ

17. ՄԻՀՐԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, 1918 թվականի Հայաստանի հերոսական ինքնապաշտպանության հոգևորական մասնակիցները: 57-59

18. Հանգիստ Արժանապատիվ Տ. Խաչատուր քահանա Մեհրաբյանի (1916-1983): 60

Բ

19. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը՝ արտասանված Մայր Տաճարում՝ Սովետական Միության նախագահ Թուրի Անդրուպովի մահվան առիթով (12 փետրվարի 1984): 3-4

20. ՎԵՀԱՐԱՆՈՒՄ: Միաբանական կյանք: 5-6

21. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 7-8

22. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հանդիպումը ռումինահայ հայրենաբնակ իր սաների հետ: 9-11

23. ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԿՅԱՆՔ: Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի վեցերորդ համաժողովը: 12-26

24. ԱՍՈՂԻԿ աբեղա, Եթե... 27
Երգեր գրված խաչքարի վրա... 27-28

Քո մի բուռ հողում... 28

Ուսանավորներ:

25. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ: Սարկավազական ձեռնադրություն Բաղդադի հայոց եկեղեցում: 29-30

Սարկավազներ են ձեռնադրվել Մարկոս Իսկենդրյանը, Զավեն Ստեփանյանը, Արմեն Իշխանյանը

26. ԶԱՏԻԿ աբեղա ԱՎԵՏԻՔ-ՅԱՆ, Լիոնի Ս. Հակոբ Մայր եկեղեցու քսանամյակը և հայրապետական գմահատություններ: 31-32

27. Պրոֆ. ՎԱՐԱԶՂԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. ԷՋմիածնի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքիճի զահակալության օրոք (1956-1980): 33-42

Սկիզբը տե՛ս «ԷՋմիածին», 1983, ԺԱ-ԺԲ

28. ՀԱԿՈՐ վարդապետ ԳԸ-ԼԸՆԾԵԱՆ, Գերմաներեն լեզվով մի կարևոր հրատարակություն Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի մասին: 43-46

29. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ: ԼԵՎՈՆ ԽԱԶԻԿՅԱՆ, Կարապետ եպիսկոպոս Ամատունուն: 47-50

Լ. Խաչիկյանի նամակը Կ. Ամատունուն «Ոսկան վարդապետ Երևանցի և իր ժամանակը» գրքի քննադատության մասին:

30. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ: Ակամա անդրադարձումներ: 51-55

Ա. Հատիտյանի նամակը Մխթար Սեբաստացու ծննդյան 300-ամյակի հանդիսության ժամանակ Հայոց եկեղեցու դեմ կատարված ոտընձգությունների մասին:

31. Հայագիտական հրատարակություններ: 56-58

Հայ-հունգարական դարավոր բարեկամությանը նվիրված ուսումնասիրությունների ժողովածուին, Վաղ

միջնադարյան հայ ճարտարապետությանը նվիրված գրքի մասին գրախոսություններ

32. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼ-ՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի: 59-60

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1964, Ը-Թ: Շարունակելի

Գ

33. Վեհափառ Հայրապետի քառորդ՝ արտասանված Մայր Տաճարում Ս. Սերովբե արքեպս. Մանուկյանի մահվան առթիվ: 3-4

34. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրտի խոսքը Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոսի թաղման առթիվ (18 փետրվար 1984): 5-6

35. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ցավակցական հեռագիրը Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոսի մահվան առթիվ: Ս. Գյուտ եպիսկոպոս Նազգաշյանին: 7

36. Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոս Մանուկյանի մահվան առթիվ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ուղղված հեռագրեր: 8-10

Ցավակցական հեռագրեր են ուղարկել Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն, կարդինալ Ժան Վիլլերբրանդսը, կարդինալ Ժան Մարի Լյուստիժեն, Միմակի և Բելոնուսիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետը, Ալեք Մանուկյանը, Ռ. Կոլպպենկյանը, Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը:

37. Հանգիստ Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոս Մանուկյանի: 11-13

38. Ս. Սերովբե արքեպիսկոպոսի վերջին օծումն ու հուղարկավորությունը: 14-15

39. Վեհափառ Հայրապետի պատասխանները Բեյրութում հրատարակվող «Արարատ» թերթի խմբագրի հարցերին (21 մարտ 1984 թ.): 16-19

40. ՎԱՐԴԳԵՍ սարկավագ ՄԿՐՏՁՅԱՆ, Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում: 20-23

41. Վեհափառ Հայրապետի այցը Նորազավթի Ս. Գևորգ և Երևանի Ս. Զորավոր եկեղեցիներ: 24-26

42. Արարատյան թեմի և Էջմիածին քաղաքի քահանա հայրերի այցելությունը Հայոց Հայրապետին: 27

43. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ: Եկեղեցական թեմ. լուրեր: 28-29

44. Մահ բանաստեղծ Հովհաննես Ծիրազի: 30-31

45. Պրոֆ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքինի գահակալության օրոք (1956-1980): 32-38

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1983, ԺԲ

46. ԱՆԱՆԻԱ եպիսկոպոս ԱՐԱՐԱՋՅԱՆ, Եղիշեի աստվածաբանության բարոյագիտությունը: 39-41

47. Դոկտ. ԶԱՎԵՆ ծ. վ. ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ, Արևազայի ժամերգությունը: 42-43

48. Դոկտ. ՆԵՐՍԵՍ քահանա ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ, Պողոս առաքյալի աստվածաբանության հիմունքները (ուրվագիծ): 44-50

Ծարունակելի

49. ՇՆՈՐՀՔ աբեղա ԲԱՂԴԱ-ՍԱՐՅԱՆ, Մանկական «Զարթիր» պարբերականի նոր համարը: 51-52

50. ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԿՅԱՆՔ: Հոբելյանական հանդիսություն և դասախոսություններ Ս. Գրոց հրատարակության հիմնադրման հարյուրամյակի առթիվ: 53-54

51. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի: 55-60

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1964, Ը-Թ: Ծարունակելի

Դ

52. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի գաղական քարոզը՝ արտասանված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում (22 ապրիլ 1984): 3-5

53. Փրկչի Հրաշափառ Ս. Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները: 6-8

54. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը

Ս. Հարության տոնի առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին: 9-10

55. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ: Քրիստոսի Հրաշափառ Հարությունը: 11-12

56. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը Կ. Պոլսի երջանկահիշատակ Տ. Ներսես Պատրիարք Վարժապետյանի մահվան հարյուրամյակը մշելու մասին: 13-14

57. Սուրբ Հարության տոնը Մայր Աթոռում: 15

58. Մեծ Եղեռնի տարեդարձի մշումը Մայր Աթոռում: 16

59. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 17-19

60. ԱՎԱԳ եպիսկոպոս ԱՍԱՏՈՒՐՅԱՆ, Հիշատակ Ղազարու հարության: 20-22

Ղազարի հարության խորհրդի վերլուծություն

61. Պրոֆ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի գահակալության օրոք (1956-1980): 23-28

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1983, ԺԱ-ԺԲ

62. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ, Խրիմյան Հայրիկ. Արծիվ Վասպուրականի: 29-37

63. Տ. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանի այցելությունը Ավստրալիայի հայոց թեմ: 38

64. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ:

ա. Լուրեր բուղարահայ թեմից: 39-40

բ. Լուրեր Իրաքի հայոց թեմից: 40

65. Խաղաղության միջազգային կոնֆերանս: 41

66. ՊԱՐԳԵՎ ՇԱՀԲԱԶՅԱՆ, Եղիվարդի նոր գիրքը: 42-46

Գրախոսություն Եղիվարդի «Հայրենականը, տոհմականը» գրքի մասին

67. ԼԵՎՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Սուրբ Գրիգորի վարդապետության արձագանքը (*) խաչքարային արվեստի խորհրդապաշտության մեջ: 47-51

68. ԵՂԻՇԵ ա. ք. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ս. Էջմիածնի դերը հայ հնատիպ գրքի տպագրության գործում: 52-58

69. ՍՏԵՓԱՆ սարկավագ ԿԱՐԱ-ՊԵՏՅԱՆ, Յալթայի հայոց եկեղեցին: 59-60

Ե

70. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՐ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 3-4

71. ՎՈԼՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ, Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության նախագահ, դոկտ. Ժողե դե Ազերեդո Պերտիգանը Մայր Աթոռում: 5-6

72. ԳԵՎՈՐԳ Եպիսկոպոս ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆ, Հայոց լեզվից ծագում առած անձնանուններ: 7-11

73. ՊՐՈՓ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց

Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի գահակալության օրոք (1956-1980): 12-19.

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1983, ԺԱ-ԺԲ

74. ԼԵՎՈՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, վանքը - Ժայռի վրա մթամած... 20

Ուտանավոր

75. Լուրեր Իրաքի հայոց թեմից:

ա. Քահանայական ձեռնադրություն և օծում: 21

Ավագ եպիսկոպոս Ասատուրյանի ձեռամբ Արմեն սարկավագ Իշխանյանը քահանա է ձեռնադրվել՝ վերանվանվելով Նարեկ քահանա

բ. Մայր Աթոռի միաբան Տ. Հովհանն արեղա Տերտերյանի այցը Իրաքի հայոց թեմ: 22-23

76. ԷՎՈՒՄԵՆԻԿ ԿՅԱՆ-Ք: ՆԱՐԵԿ եպիսկոպոս ՇԱՔԱՐՅԱՆ, Սովետական Միությունում գործող Եկեղեցիների մերկայացուցիչների խորհրդակցությունը Էստոնիայում: 23-24

77. ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՀՄԻԶՅԱՆ, Անանիա Շիրակացին և Հարության Աջ, ԴԿ ութ հարցնակարգերը: 25-35

78. ԱՐՄԵՆ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Գևորգ Մխլայիմ: 36-44

79. ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, Հոռոմոսի գրչության կենտրոնի պատմությունից: 45-49

80. ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Զրաբերդի անապատը: 50-53

81. ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՅՅԱՆ, Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին: 54-58

Շարունակելի

82. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼ-ՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մոտ ստացված ձեռագրերի: 59-60

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1964, Ը-թ: Ծարումակելի

Ձ

83. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի քարոզը՝ արտասանված Մայր Տաճարում Կաթողիկե Ս. Էջմիածնի տոմի առթիվ (24 հունիսի 1984): 3-4

84. Այցելություն ՀՍՍՀ Միմիստրների խորհրդի նախագահ, մեծահարգ Ֆադեյ Տ. Սարգսյանին: 6

85. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը Տ. Գյուտ եպիսկոպոս Նազգաշյանի ընտրությունը հաստատելու մասին որպես Փարիզի հայոց առաջնորդ: 7-8

86. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: 9-10

Վեհափառ Հայրապետի Արգենտինա, Բրազիլիա և Ուրուգվայ կատարած այցելության մասին

87. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: 11

Վեհափառ Հայրապետի Փարիզ այցելելու և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի հետ հանդիպման մասին

88. ԱՄՆ-ի հայոց արևելյան և արևմտյան թեմերի պատվիրակությունը Մայր Աթոռում: 12

89. Հավաքույթ Հոգևոր Մեծարանի հարկի տակ: 13

90. ԱՄՆ-ի հայոց արևելյան թեմի դպրաց դասերի անդամները Մայր Աթոռում: 14-15

91. Ֆրանսիացի ուխտավորների այցելությունը Մայր Աթոռ: 15

92. ՎԱՐԳԵՍ սարկավագ ՄԿՐՏԶԵԱՆ, Ամավերջի հանդիսությունը Հոգևոր Մեծարանում: 16-18

93. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ: Եկեղեցական քեմ. լուրեր: 19-20

94. ԾԵՆ ՄԱՀ (Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյան), Զավակ հայուն - Զավակ սիրուն Ու տարագիր... 21

Ոտանավոր

95. Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջոցով ժողով Բուլղարիայում: 22

96. Պրոֆ. ՎԱՐՍԶԴԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքինի գահակալության օրոք (1956-1980): 23-30

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1983, ԺԱ-ԺԲ

97. Ա. Վ. ԿԱՐԵՎ, Քրիստոսի յոթ խոսքերը Գողգոթայում: 31-39

Թրգմ. Նարեկ եպս. Ծաքարյանի վերջաբանով

98. Ղ. ԱՅՎԱԶՅԱՆ, Գրիգոր Լուսավորչի պաշտամունքը Բյուզանդական կայսրությունում: 40-47

99. ԱՐԾԱԼՈՒԹՅ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, Ներբողը միջնադարյան հայ գրականության մեջ: 48-56

100. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼ-ՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջ-

միածնի մոր ստացված ձառագրերի:
57-60

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1964,
Ը-Թ: Ծարունակելի

Է - Ը - Թ

101. Տ. Տ. Վազգեն Առաքին Հայրապետի հովվապետական ուղևորությունը Հարավային Ամերիկա և Ֆրանսիա: 5-200

Ունի հետևյալ բաժինները.

ա. Ժամանում Մոսկվա: 5-6

բ. Մեկնում Փարիզ: 7-16

գ. Վեհափառ Հայրապետը Հարավային Ամերիկայում: 17-88

դ. Վեհափառ Հայրապետը Ուրուգվայում: 89-105

ե. Վեհափառ Հայրապետը Կորդոբայում: 106-121

զ. Վեհափառ Հայրապետը կրկին Բուենոս Այրեսում: 122-145

է. Վեհափառ Հայրապետը Բրազիլիայում: 146-177

ը. Մեկնում Ռիո դե Ժանեյրո: 178

թ. Վեհափառ Հայրապետը Փարիզում: 179-197

ժ. Մեկնում Մոսկվա: 198-199

Ժա. Վերադարձ Մայր Աթոռ: 200

102. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հեռագիրը Արգենտինայի Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցու կենտրոնական վարչության: 201

103. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հեռագիրը ընդունելության պատվո հաճմանամբին: 202

104. Հայկ. ՍՍՀ պետական Ռադիոկոմիտեի աշխատակցի հար-

ցագրույցը Վեհափառ Հայրապետի հետ: 203-206

105. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 207-211

Ժ

106. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ Կոնդակը՝ համայն Հայաստանայց եկեղեցիներում խորեմյան Պատարագի կատարման մասին: 3-4

107. Ամենայն Հայոց Հայրապետի շնորհավորական հեռագիրը Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի գլխավոր քարտուղար, դոկտ. Էմիլիո Կաստրոյին: 5

Շնորհավորանք՝ ընտրության կապակցությամբ

108. Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի մորթմտիր գլխավոր քարտուղար, դոկտ. Էմիլիո Կաստրոյի մամակը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: 6

109. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր խորհրդի ստեղծման 60-ամյակը: 7-10

110. Երջանկահիշատակ Տ. Գեվորգ Ե Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբատառ Կոնդակը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Գերագույն Հոգևոր խորհրդի հաստատելու մասին: 11-13

111. Երջանկահիշատակ Տ. Գեվորգ Ե Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբատառ Կոնդակը Գերագույն

Հոգևոր խորհրդի անդամներ նշանակելու մասին: 14-15

Գերագույն Հոգևոր խորհրդի անդամներ են նշանակվել բոլոր թեմերի առաջնորդները, Տ. Մեսրոպ, Տ. Խորեն, Տ. Բագրատ արքեպիսկոպոսները, Տ. Գարեգին, Տ. Զավեն, Տ. Գյուտ եպիսկոպոսները՝ մախազահության Գևորգ Ե Կաթողիկոսի

112. Եգիպտոսի հայոց առաջնորդ, հոգեւոյս Տ. Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակյանի ողջույնի գիրը Տ. Գևորգ Ե Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Գերագույն Հոգևոր խորհուրդ հաստատելու առթիվ: 16-17

113. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: 18

Երուսաղեմի կալվածոց վաճառքի և դրամական գործառնությունների վերաբերյալ

114. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: 19

Հայ Եկեղեցու Կանոնադրության հանձնաժողովի միստերի մասին

115. Կ. Պոլսի հայոց Պատրիարքի ժամանումը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին: 20

116. Ամենապատիվ Տ. Ծնորհք Պատրիարքի քարոզը Մայր Տաճարում Վարազա Ս. Խաչի տոնին: 21-23

117. ՊԵՏՐՈՍ քահանա ՄԱԼԹԱՆ, Ուխտագնացություն Ս. Գեղարդա վանք: 24-26

118. Հոգևոր Ծննդարանի վերաբացման հանդիսություն: 27-28

119. Եպիսկոպոսական ձեռնադրություն: 29-32

Եպիսկոպոսներ են ձեռնադրվել Վազգեն Ծ. Վ. Քեշիշյանը և Տաթև Ծ. Վ. Ղարիբյանը

120. Տ. Վազգեն եպիսկոպոս Քեշիշյան: 33-34

121. Տ. Տաթև եպիսկոպոս Ղարիբյան: 35

122. ՄԱԹՐ ԱԹՈՒ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 36-38

123. Լատվիայի Ավետարանական-լուսերական Եկեղեցու պետ Տ. Յամիս Մատուլիս արքեպիսկոպոսը Մայր Աթոռում: 39

124. Աղբյուր-հուշարձանի բացում Ս. Գալանե վանքում: 40-41

125. Հանգիստ Սարգիս Քյուրքճյանի (1897-1984): 42-43

126. ՍՏԵՓԱՆ սարկավագ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Այցելություն Հայրենիք՝ ուխտի և վերանորոգման: 44-46

127. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ: ա. Լուրեր Իրաքի հայոց թեմից: 47-48

Բաղդադի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում քահանա է ձեռնադրվել Հովսեփ Հովսեփյանը

բ. Լուրեր Ռումինիայի հայոց թեմից: 49-51

գ. Լուրեր Վիեննայի հայոց եկեղեցական համայնքից: 51-52

128. ԱՐԾԱԼՈՒԹՅ ՂԱԶԻՆԹԱՆ, Ներքողը միջնադարյան հայ գրականության մեջ: 53-60

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1984, Զ

ԺԱ.-ԺԲ

129. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ:

3-4

Վեհափառ Հայրապետի այցելությունը Վրաստան և Ադրբեջան

130. ԱՍՈՂԻԿ աբեղա ԱՐԻՍՏԱ-ԿԵՍԵԱՆ, Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա Կաթողիկոսի այցելությունը համայն Վրաստանի Պատրիարք-Կաթողիկոս Իլիա Բ-ին: 5-22

131. ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ: 23-24

Վազգեն Ա Հայրապետի և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի փարիզյան հանդիպման մասին

132. Վեհափառ Հայրապետի օրհնության և շնորհավորանքի գիրը ՀԲԸ Միության նախագահ Ալեք Մանուկյանի 30-ամյա ազգանվեր գործունեության մասին: 25

133. Քահանայական ձեռնադրություն: 26-28

Վարդգես սարկավազ Մկրտչյանի (Վարդան քահանա) և Գարուշ սարկավազ Լազարյանի (Հուսիկ քահանա) ձեռնադրության մասին

134. Քահանայական ձեռնադրություն Լեմիակյանի Ս. Աստվածածին եկեղեցում: 29-30

Գրիգոր սարկավազ Հակոբյանի (Թաթուլ քահանա) ձեռնադրության մասին

135. Ծիրակի թեմի «Յոթ վերք» առաջնորդամիստ եկեղեցու երգչախմբի անդամները Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում: 31-32

136. Դիպլոմային աշխատանքների պաշտպանություն Հոգևոր Շեմարանում: 33-34

Թեզեր են պաշտպանել Գուրգեն սրկ. Մարտիրոսյանը, Վահան սրկ. Խաչատրյանը, Մեսրոպ սրկ. Խաչիկյանը, Հակոբ սրկ. Մարտիրոսյանը, Տիրայր քհն. Սահրադյանը, Մկրտիչ սրկ. Ներսիսյանը

137. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 35-37

138. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ: Լուրեր Ֆրանսիայի հայոց թեմից: 38

Մարսելի Ս. Թարգմանչաց եկեղեցու օծման տարեդարձի մասին

139. ՆԱՐԵԿ եպիսկոպոս ՇԱՔԱՐՅԱՆ, Երիտասարդների ժողով վասն խաղաղության: 39

140. ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ, Գլածորը հայ գիտամշակութային և հասարակական կյանքում: 40-45

141. ԱՐՏԱԾԵՍ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, Գլածորի համալսարանի ուսումնական ծրագիրը: 46-55

142. ԱՐՓԵՆԻԿ ՂԱԶԱՐՈՍՅԱՆ, Գլածորի համալսարանում ընդօրինակված ձեռագրեր: 56-59

143. ՊՐՈՖ. ՎԱՐԱԶՂԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Պատմություն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինարարական գործունեության Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքինի գահակալության օրոք (1956-1980): 60-70

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1983, ԺԱ.-ԺԲ

144. ՀԱԿՈՒ Վարդապետ ԳԼԼԸՆԾՅԱՆ, Ժողովողի գիրքն ու նրա արժեքը: 71-77

145. ԵԶՆԻԿ քահանա ՊԵՏՐՈՍ-
ՅԱՆ, Աղվանից աշխարհի կաթողի-
կոսության մի քանի թվականների
շուրջ: 78-87

146. ԽՈՐԵՆ ՊԱԼՅԱՆ, «Հովհան
Օձնեցուն վերագրվող շարական-
ները: 88-96

147. ՀԱԿՈՐ ՔՅՈՍԵՅԱՆ, «Ա-
նանիա վարդապետի Ի Խորհուրդ
կատարմանն առաքելոյն Պետրոսի»
նաղը: 97-109

148. ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ,
Անի քաղաքի ներքին բերդի Ավետա-
րանը: 110-115

149. Հանգիստ Տ. Վահան քահա-
նա Մարգարյանի (1921-1984): 116-
117

150. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼ-
ՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջ-
միածնի նոր ստացված ձեռագրերի:
118-119

*Սկիզբը տե՛ս Էջմիածին, 1964, Ը-
Թ: Ծարունակելի*

1985

Ա

151. Հայրապետական քարոզ
Փրկչի Հրաշափառ Սուրբ Ծննդյան
տոնի առթիվ Մայր Տաճարում: 3-5

152. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ: Ամանոր-
յա մտորումներ: 6-7

153. Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի
որոշումը: 8

Ե. Մելքոնյանին «Էջմիածին» ամ-
սագրի պատասխանատու խմբագիր
նշանակելու մասին

154. Ամանորի և Փրկչի Հրաշա-
փառ Ս. Ծննդյան տոների առիթով
Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատ-
րիարք և Կաթողիկոս, Ն.Ա.Օ.Տ.Տ.
վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկե-
ղեցիների հոգևոր պետերի միջև փո-
խանակված հեռագրերն ու գրություն-
ները: 9-11

155. Ամենայն Հայոց Վեհափառ
Հայրապետի շնորհավորական գիրը
Ամանորի և Ս. Ծննդյան տոների առ-
թիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկե-
ղեցու նվիրապետական երեք Աթոռ-
ներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդնե-
րին և եկեղեցական համայնքներին:
12-13

156. Ամենայն Հայոց Վեհափառ
Հայրապետի և պետական բարձրաս-
տիճան անձնավորությունների միջև
փոխանակված հեռագրեր Նոր տար-
վա առթիվ: 14-17

157. Ընդունելություն ՀՍՍՀ Մի-
նիստների խորհրդում: 18

158. Ս. Ծննդյան հանդիսություն-
ներ Մայր Աթոռում: 19-20

159. ՎԱՐԴԱՆ քահանա
ՄԿՐՏՅԱՆ, Ամանորը Մայր Աթո-
ռում: 21-23

160. Ս. Ստեփանոսի տոնը և սար-
կավազական ձեռնադրությունը Մայր
Աթոռում: 24-27

*Սարկավազներ են ձեռնադրվել
Սարգիս Մելքոնյանը, Սամվել Դա-
նիելյանը, Հայկ Չուլջյանը, Միսակ
Սարիբեկյանը, Ռոբերտ Աղամյանը,
Մարգար Տերտերյանը և Սամվել
Կոճյանը*

161. Եկեղեցական բեմ, լուրեր: 28-

162. ՎԱԶԱԳԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍ-
ՅԱՆ, Նոր տարվա շննին: 30

Ոտանավոր

163. «Էջմիածին» ամսագրի թղթակցի հարցազրույցը հայ ճարտարապետության ուսումնասիրության երախտավորներ Ժան-Միշել և Նիկոլ Թիերի ամուսինների հետ: 31-33

164. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ:

ա. Լուրեր ԱՄՆ-ի արևմտյան թեմից: Քահանայական ձեռնադրություն Օգլընտի Ս. Վարդան եկեղեցում: 34-36

Բիշըրտ արկ. Սարաֆյանի ձեռնադրության մասին (Մեսրոպ քահանա)

բ. Նոր տարվա և Ս. Ծննդյան հանդիսություններ: Ծիրակի հայոց թեմում: 35

գ. Ողջունելի նախաձեռնություն Ուրուզվայի հայոց թեմում: 36

Տ. Հակոբ Գըլընճյանի գործունեության վերլուծություն

165. Արևմտյան և Արևելյան եկեղեցիների ներկայացուցիչների ժողով Կարլովի Վարի քաղաքում: 37-38

166. Ա. ՀԱԽՆԱԶԱՐՅԱՆ, Ատերպատականի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը: 39-41

167. ԱՐՄԻՆԵ ՔՅՈՇԿԵՐՅԱՆ, Ներսես Ծնորհալու Գանձերն ու Տաղերը: 42-50

Ծարունակելի

168. ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏՅԱՆ, Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին: 51-57

Ծարունակելի

169. Проповедь Его Святейшества от Католикоса всех армян Вазгена

I, по случаю Святого Рождества Христова в Кафедральном соборе 6 января 1985г. 58-59

170. The Holy Christmass Sermon of His Holiness Vasken I, Supreme Patriarch and Catholicos of all Armenians, Delivered at St. Echmiadzin Cathedral, 6 January, 1985. 60-61

Բ - Գ

171. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ Կոնդակը՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում Սովետական Միության տարած հաղթանակի քառասնամյակի առթիվ: 3-6

172. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ: Վարդանանց խորհուրդը: 7-8

173. ՀԱԿՈԲ սարկավագ ՄԱՐ-ՏԻՐՈՍՅԱՆ, Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում: 9-14

174. ՎԱԶԱԳԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍ-ՅԱՆ, Անձինք (Սրբոց Ղևոնդյանց նահատակների հիշատակին): 15-16

Չափածո

175. ԹՂԹԱԿԻՑ, Ծայրագույն վարդապետական աստիճանի տղություն: 17-22

Ծայրագույն վարդապետի աստիճան է ստացել Հակոբ վրդ. Գըլընճյանը

176. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 23-26

177. Եգիպտոսի և Աֆրիկայի հայոց առաջնորդ Տ. Զավեն արքեպիս-

կոպոս Չինչիգյանին Ս. Սերգեյ Ռադոնեժսկու շքանշանի տվչություն: 27

178. Հաշվետվություն Արարատյան Հայրապետական թեմի թեմական խորհրդի հոգևոր-կրոնական, վարչական, շինարարական և ֆինանսական գործունեության 1984 թվականի: 28-29

179. Ուրուգվայի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ Տ. Հակոբ վարդապետ Գլընճյանի քարոզը Մայր Տաճարում: 30-31

180. ՍԱՀԱԿ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ, Քարոզ: 32-33

181. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ:

ա. Վիրահայոց թեմում: 34-35

բ. Քահանայական ձեռնադրություն Սիդեյի Ս. Հարություն եկեղեցում: 35-36

Գևորգ սրկ. *Բաթանյանի ձեռնադրության մասին (Նորայր քահանա)*

182. ՄԵՍՐՈՊՈՒՀԻ Գ. ՄԵՍՐՈՊ, Ստեփաննոս արքեպս. Հովակիմյան Նիկոմիդիո, ապա և Բովղարիո առաջնորդ (50-ամյակի առթիվ): 37-39

183. ՆԵՐՍԵՍ Եպիսկոպոս ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆ, Մտորումներ Ս. Ծմնյան տոմի առթիվ: 40-43

184. Դոկտ. ՆԵՐՍԵՍ քահանա ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ, Հիմ Կտակարանի ճշանակությունը Պողոս առաքյալի աստվածաբանության համար: 44-48

Տե՛ս «Էջմիածին», 1984, Գ

185. ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՍՏԵՓԱՆ սարկավազ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Աղջոց Ս. Ստեփանոսի վանքը: 49-52

186. ԱՐՄԵՆ ՀԱՆՆԱԶԱՐՅԱՆ, Ս. Թադեի վանքը: 53-58

187. ՅՈՒԼԻ Ա. ԹԱՄԱՆՅԱՆ, Կապուտանի եկեղեցու վերականգնումը: 59-61

188. ՌԱՖԻԿ ԱԲԳԱՐՅԱՆ, Գանձասարի վանքի նորահայտ արձանագրությունը: 62-64

189. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: ԱՐՄԻՆԵ ՔՅՈՇԿԵՐՅԱՆ, Ներսես Ծմորհալու Գանձերն ու Տաղերը: 65-71

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1985, Ա

190. ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏՅԱՆ, Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին: 72-80

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1985, Ա

191. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատունը: 81-83

192. ՆՈՒԲԱՐ ՏԵՐ-ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ, Ցուցակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի: 84-90

Սկիզբը տե՛ս «Էջմիածին», 1964, Ը-Թ: Ծարումակելի

193. Приветствие Христом заповеданной любви и патриаршее благословение Католикосату Киликийского Престола, Иерусалимскому Армянскому Патриаршеству, Армянскому Патриаршеству в Турции, Архиепископам, Епископам, Архимандритам, Священникам, Епархальным церковным собраниям, армянским культурным организациям и печати и всему возлюблен-

ному верующему народу армянскому. 91-93

194. Greetings of Christ-Granted love and blessings to the catholicos of the Supreme Patriarchate of the Great House of Cilicia, to the Armenian Patriarchate of Jerusalem, to the Patriarchate of Turkey, to Archbishops, Bishops, Vartapets, Priests, to Parish Church Councils, to Armenian cultural organizations and the press and to the entire beloved faithful Armenian people. 94-96

Դ

195. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի զատկական քարոզը՝ արտասանված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում (7 ապրիլ 1985): 3-5

196. ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ: Փրկչի Հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված հեռագրերն ու գրությունները: 6-8

197. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Փրկչի Հրաշափառ Ս. Հարության տոնի առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկեղեցու մկրտապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին: 9

198. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ Կոնդակը Ապրիլյան եղեռնի մահադատյալների հիշատակը ոգեկոչելու համար: 10-12

199. Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդին և քույր Եկեղեցիներին՝ Մեծ եղեռնի 70-ամյակի ոգեկոչման առթիվ: 13-14

200. Հոռմազան Կաթողիկ Եկեղեցու պետ, Ն. Սրբություն Հովհաննես Պողոս Բ-ի մամակը: Ն. Ս. Վազգեն Ա Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: 15-16

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

201. Մոսկվայի և Համայն Ռուսաստանի Նորին Սրբություն Պիմեն Պատրիարքի մամակը: Ն.Ս. Վազգեն Ա Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: 17-18

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

202. Աթենքի և Համայն Հելլադայի արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն Սերաֆիմի մամակը: Ն.Ս. Վազգեն Ա Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: 19

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

203. Քենթրբերիի արքեպիսկոպոս, Համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն Ռոբերտ Ռյնսիի մամակը: Ն.Ս. Վազգեն Ա Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: 20

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

204. Ամտիրոքի և Քամայն Արևելքի մարտնչության Պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն Ամտուան Պիեռ Խորեզյի մասնակը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ն.Ս. Վազգեն Ա-ին: 21-22

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

205. ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ: Հորդանանի Հուսեյն Բ թագավորին, Սիրիայի մախազաֆ Հաֆեզ Ասատին, Լիբանանի մախազաֆ Ամին Բեմալեյին, Իրաքի մախազաֆ Սաուտամ Հուսեյնին ուղերձներ: 23-24

Ապրիլի 24-ի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման մասին

206. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ: Ի հեճուկս խավարի ուժերի: 25-26

Ապրիլի 24-ի՝ Մեծ եղեռնի 70-ամյակի առթիվ:

207. ՀԱԿՈՐ սարկավագ ՄԱՐՏԻՈՍԵԱՆ, Մեծ եղեռնի 70-ամյակի հիշատակումը Մայր Աթոռում: 27-35

208 Հատված Հ. Ծիրազի «Հայոց Դանթեականը» պոեմից: 36-37

209. Հատված Հ. Դավթյանի «Ռեքվիեմ» պոեմից: 38-40

210. ԷԴՈՒԱՐԴԱՍ ՄԵԺԵԼԱՅՏԻՍ, Հատված «Արարատի հանդեպ» շարքի «Քարը» բանաստեղծությունից: 41

211. ԲԱԲԿԵՆ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Ամիի ավերակների առջև: 42

Ոտանավոր

212. Ա. ԿՐԿՅԱՆՈՒՐՅԱՆ, Անպարտելի կամքով և գոյատևելու վճռականությամբ: 43-48

213. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Կոնդակը Գերշ. Տ. Գնել եպիսկոպոս Ընդունման արքայության պատիվ շնորհելու մասին: 49-50

214. Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական հեռագիրը ռումինահայ մկարիչ Հրանդ Ավագյանին՝ ծննդյան ութսունհինգամյակի առթիվ: 51

215. Վեհափառ Հայրապետի ուղևորությունը Փարիզ: 52-53

216. Աստվածաշնչական ընկերության մերկայացուցիչները Մայր Աթոռում: 54

217. ՀԱԿՈՐ սարկավագ ՄԱՐՏԻՈՍԵԱՆ, Ավագ շաբաթը և Փրկչի Հրաշափառ Հարության տոնակատարությունը Մայր Աթոռում: 55-58

218. Մասնավոր վարդապետական աստիճանի տվյալներ: 59-62

Վարդապետական աստիճան է ստանում Թորգոմ արքեպիսկոպոսը

219. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ: Եկեղեցական բեմ. լուրեր: 63-66

220. ՀԱՅԿ սարկավագ ՉՈՒԼՋՅԱՆ, Քարոզ (Լեռան քարոզը): 67-68

221. Հանգիստ Տ. Զինովի միտրոպոլիտ Մաժուգայի (1896-1985): 69-70

222. Մ. ՀԱԿՈՐՅԱՆ, Մայր Հայաստանի զաղափարը հայ ազատագրական մտքի ոլորտներում: 71-76

(Ծարունակելի)

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Ապրիլի 1-ին, կիրակի.- 2. կիրակի Բառասևորդական Պահոց (Գալիլայական):

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մատուցեց Տ. Վաչե քին. Հայրապետյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ Տ. Մակար վրդ. Հովհաննիսյանը քարոզ խոսեց՝ «Որ զխորհուրդ թո գալստեանդ՝ յառաջագոյն գուշակեցեր» (Շարական) բնաբանով:

Ս. Պապարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ապրիլի 8-ին, կիրակի.- Ծաղկազարդ: Պահք:

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մատուցեց Տ. Տաթև արքեպս. Սարգսյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ պապարագիչ Սրբազան Հայրը քարոզ խոսեց՝ «Շնորհեա մեզ, Տէր, ճաշակել զքաղցրութիւն քոց պատուիրանաց» բնաբանով:

Երեկոյան ժամերգութիւնից հետո Մայր Տաճարում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հանդիսապետությամբ, կատարվեց Դռնբացքի արարողություն:

Ապրիլի 12-ին, Առաջ հինգշաբթի.- Պահք: Յիշատակ ընթերցեաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիսպոսի:

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մատուցեց Տ. Մարկոս արք. Հովհաննիսյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ պապարագիչ Հայր Սուրբը ընթերցեց Ա. Բարսեղ Հայրապետի աղոթքը:

Երմիջօրեին, երեկոյան ժամերգութիւնից հետո, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ, կատարվեց Ուրնվայի կարգը:

Ուշ երեկոյան Մայր Տաճարում կատարվեց Տիրոջ Հիսուս Բրիսպոսի Մարմնության, Չարչարանքների և Խաչելության հիշատակության կարգը:

Ապրիլի 14-ին, Առաջ շաբաթ.- Պահք: Երազայոյց Զարկի:

Այսօր, երեկոյան, Մայր փաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մատուցեց Տ. Եզնիկ եպս. Պետրոսյանը:

Երազայոյցի Պապարագից առաջ չորս սարկավագներ ընթերցեցին Դանիելի թողթը:

«Հայր մեր»-ից առաջ պապարագիչ Սրբազան Հայրը հավուր պապշաճի քարոզ խոսեց:

Ս. Պարարագից հետո միաբանական թափուրն ուղղվեց դեպի Վեհարան, որպեղ, փնօրհնեքի արարողություն կարարելուց հետո, միաբանները Ս. Հարության փոնի առիթով շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին: Այնուհետև միաբաններն ու Գևորգյան Հոգևոր Ճեմարանի սաները շարժվեցին միաբանական սեղանափուր՝ նշելու Տիրոջ Հրաշափառ Հարության փոնը:

Միտ ճաշը եգրափակվեց Վեհափառ Հայրապետի օրհնության խոսքով:

Մարտի 15-ին, կիրակի.- ԶՄՏԻԵ: Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Մեղանի վրա, Ս. Պարարագ մարուցեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: «Հայր մեր»-ից առաջ Վեհափառ Հայրապետը քարոզ խոսեց՝ «Ես իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք...» (Հովհ. ԺԱ 25) բնաբանով (փնն էջ 3):

Ս. Պարարագի վերջում կարարվեց Հայրապետական մաղթանք:

Ս. Պարարագին ներկա էին ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, Ազգային Ժողովի նախագահ Արմեն Խաչատրյանը, ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը, ՀՀ Սահմանադրական դարարանի նախագահ Գագիկ Հարությունյանը, Ազգային Ժողովի պարգամավորներ, նախարարներ, Հայաստանում հավարարմագրված դիվանագետներ, Հայաստանում գործող միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ և հավարացյալների հոծ բազմություն:

Հավարար Ս. Պարարագի Վեհարանի հանդիսությունների սրահում փեղի ունեցավ պաշտոնական ընդունելություն, որպեղ հրավիրվածները շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին Քրիստոսի Հարության փոնի առիթով:

Մարտի 16-ին, երկուշաբթի.- Բ. օր Զարկի:

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Մեղանի վրա, Ս. Պարարագ մարուցեց Տ. Իգնատիոս արք. Մալխասյանը:

Հավարար Սուրբ և Ամնահ Պարարագի կարարվեց հոգեհանգստյան արարողություն՝ «վասն համօրեն ննջեցելոց»:

Ս. Պարարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Մարտի 22-ին, կիրակի.- Ը. օր Զարկի: Կրկնագարիկ (Նոր Կիրակի):

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Մեղանի վրա, Ս. Պարարագ մարուցեց Տ. Մովսիկ վրդ. Մարգարյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ պարարագից Հայր Սուրբը քարոզ խոսեց՝ «Մերկացարուք զիին մարդն գործովքն իւրովք եւ զգեցարուք զնորն» (Կող. Գ 9-10) բնաբանով:

Ս. Պարարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ապրիլի 24-ին, երեքշաբթի.- Ժ. օր Յինանց:

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մարտիցեց Տ. Մակար վրդ. Հովհաննիսյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ Տ. Շահեն արքեպս. Աճեմյանը հավուր պարզաճի քարոզ խոսեց:

Հավարտ Պապարագի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի՝ Յեղասպանության զոհերի հիշարարկին նվիրված հուշակոթողի մոտ կարարվեց հոգեհանգստյան կարգ՝ «վասն համօրէն ննջեցելոց»:

Ապրիլի 29-ին, կիրակի.- Գ. կիրակի. Աշխարհամարտան (Իսկուհ Կրակ):

Այսօր Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, Ս. Պապարագ մարտիցեց Տ. Գրիգոր արք. Խաչատրյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ պապարագից Հայր Սուրբը հավուր պարզաճի քարոզ խոսեց:

“ЭЧМИАДЗИН”
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО
КАТОЛИКОСАТА
(Апрель 2001)

1. Наставление Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, по случаю Светлого Праздника Воскресения Христова, 15 апреля 2001 г. (с. 3-6).
2. Поздравительные письма и телеграммы, которыми обменялись Его Святейшества Гарегин II, Католикос всех армян, главы христианских сестер-церквей, иерархические престолы армянской церкви и официальные лица по случаю Светлого Праздника Воскресения Христова (с. 7-9).
3. Послание Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, по случаю 86-ой годовщины Геноцида армян, Дер-Зор, 24 апреля 2001 г. (с. 10-12).
4. Слово Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, в Кремлевской палате съездов, 22 апреля 2001 г. (с. 13-14).
5. Поздравительное послание Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, по случаю Праздника Благовещения и дня Материнства и Красоты, 7 апреля 2001 г. (с. 15).
6. Энциклика Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, по случаю назначения архимандрита Езраса Нерсисяна предстоятелем армянской епархии России и Нового Нахичевана, 11 апреля 2001 г., номер 42 (с. 16-17).
7. Энциклика Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, по случаю награждения Ишхана Питеча орденом „Св. Григора Просветителя“, 11 апреля 2001 г., номер 43 (с. 18-19).
8. Патриаршие награждения (о награждении ряда духовных и светских лиц орденом „Св. Саака и Св. Месропа“ и знаками Благословения и признательности Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, за апрель месяц) – (с. 20).

ОФИЦИАЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

9. **Петрос О. Оганесян** – Паломничество Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян в Дер-Зор, 23-25 апреля 2001 г. (с. 21-37).
10. Презентация книги „Сокровищница древней армянской поэзии“ в Первопрестольном Эчмиадзине, 2 апреля 2001 г. (с. 38).

11. Аудиенция делегации под руководством Министра Обороны Румынии Мирчи Паску у Его Святейшества Гарегина II, 8 апреля 2001 г. (с. 39).
12. Католикос всех армян Гарегин II глубоко соболезнует семье рабочего, погибшего на строительстве, 10 апреля 2001 г. (с. 40).
13. Аудиенция членов Комитета всеармянских игр у Его Святейшества Гарегина II, 13 апреля 2001 г. (с. 40).
14. Аудиенция делегаций под пуководством Министра Иностранных Дел Эстонии Томаса Хендрика Илвеса у Его Святейшества Гарегина II, 10 апреля 2001 г. (с. 41).
15. Католикос всех армян Гарегин II. „Укрепимся верой и укрепим жизнь разбросанной по всему миру нашей нации“. Светлый Праздник Воскресения Христова в Первопрестольном Эчмиадзине, 15 апреля 2001 г. (с. 42).
16. Новые назначения в епархиях Армянской Апостольской Церкви (Патриаршим распоряжением Его Высокопреосвященство архиепископ Григор Бунятян назначен предстоятелем армянской епархии Украины, архимандрит Езрас Нерсисян назначен предстоятелем армянской епархии России и Нового Нахичевана, архимандрит Мовсес Мовсисян назначен предстоятелем армянской епархии Юга России) - (с. 43).
17. Его Святейшество Гарегин II, Католикос всех армян, отбыл в Москву по случаю сопредседательства с Алексием II, Патриархом Московским и Всея Руси, на праздновании Светлого Праздника Воскресения Христова и 1700-летием принятия христианства как государственной религии в Армении, 21-23 апреля 2001 г. (с. 44).
18. Его Святейшество Гарегин II, Католикос всех армян, отслужил Священную Литургию в церкви Святых Мучеников Дер-Зора, 24 апреля 2001 г. (с. 44).
19. Аудиенция секретарей Совета Безопасности членов государств договора Коллективной безопасности, 27 апреля 2001 г. (с. 45).
20. Аудиенция чрезвычайного и полномоченного посла Арабской Республики Сирии Гамеда Гасана у Его Святейшества Гарегина II, Католикоса всех армян, 28 апреля 2001 г. (с. 46-47).

В ПЕРВОПРЕСТОЛЬНОМ ЭЧМИАДЗИНЕ И ЕПАРХИЯХ

21. Страстная неделя в Первопрестольном Эчмиадзине, 9-15 апреля. (с. 48-52).
22. Сообщение канцелярии предстоятельства армянской епархии в Германии, 17 апреля 2001 г. (с. 53-54).

24 АПРЕЛЯ

23. **Тиран Локмагезян** – Обзор газеты „Акос” о Геноциде армян (обзор печати) – (с. 55-62).
24. **Давит Кертменджян** – Протоиерей Нерсес Папаян; Страница из моего дневника (рецензия) – (с. 63-64).
25. **Авак Арутюнян** – Библиографический монументальный труд (Рецензия библиографии русского издания „Армянский вопрос. Геноцид армян” П. Оганесяна и Э. Бабаяна) – (с. 65-69).

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

26. **Иеромонах Геворк Сароян** – Четыри - Миняя Григора Хлатеци (исследование) – (с. 70-80).
27. **Асмик Бадалян** – Скверский монастырь в 12-14 веках и дошедшее до нас рукописное наследие (исследование) – (с. 81-91).
28. **Г. Погосян** – Восстановление Первопрестольного Эчмиадзина и деятельность Католикосата в 15-ом веке (исследование) – (с. 92-100).
29. **Джулиетта Оганесян** – История строительства армянской церкви в Бельгии (исследование) – (с. 101-103).

БИБЛИОГРАФИЯ

30. **Андраник Зейтунян** – Библиография журнала „Эчмиадзин” (1984 – 2000 гг.) – (с. 104-118).
31. Церковная хроника Первопрестольного Эчмиадзина за апрель месяц (с. 119-121).

“ETCHMIADZIN”
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(April 2001)

1. The Easter Message of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians. April 15, 2001 (pp. 3-6).
2. Welcome and Congratulation Letters and Telegrams Exchanged between His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, and the Heads of the Sister Churches, Hierarchical Sees of the Mother See of Holy Etchmiadzin, and State Officials on the Occasion of our Lord's Glorious and Holy Resurrection (pp. 7-9).
3. The speech of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Delivered on the Occasion of 86th Anniversary of the Armenians' Genocide, in Der Zor. April 24, 2001 (pp. 10-12).
4. The speech of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Delivered at the Kremlin Palace of Congresses. April 22, 2001 (pp. 13-14).
5. Congratulation Message of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Delivered on the Occasion of the Feast of Annunciation and the Day of Maternity and Beauty. April 7, 2001 (p. 15).
6. Encyclical of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, on Appointing Archimandrite Yezras Nersissian the Primate of the Armenian Diocese of Russia and New Nakhijevan. April 11, 2001, Encyclical № 42 (pp. 16-17).
7. Encyclical of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, on Awarding Ishkhan Pitech the Medal "St. Gregory the Illuminator". April 11, 2001, Encyclical № 43 (pp. 18-19).
8. Pontifical Awards (about granting the Medal "St. Sahak – St. Mesrob" and letters of blessing and appreciation to a number of clergy of the Armenian Church and lay people during April month) (p. 20).

OFFICIAL

9. Petros H. Hovhannissian: Pilgrimage of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, to Der Zor. April 23-25, 2001 (pp. 21-37).
10. Presentation of the book "Treasury of Armenian Old Poetry" at the Mother See of Holy Etchmiadzin. April 2, 2001 (p. 38).
11. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians Receives Mr. Joan Mircea Pascu, Minister of National Defense of Romania, and his delegation. April 8, 2001 (p. 39)

12. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Offers Deep Condolences to the Family of the Worker Deceased at the Building Site of St. Gregory the Illuminator Cathedral, in Yerevan. April 10, 2001 (p. 40).
13. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Receives Pan-Armenian Games' World Committee's Members. April 10, 2001 (p. 40).
14. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Receives Mr. Toomas-Hendrik Ilves, Minister of Foreign Affairs of Estonia, and his delegation. April 13, 2001 (p. 41).
15. His Holiness Gareguin II: "Let Us All Recover Our Inner Strength, by Supporting and Strengthening Each Other". Feast of Holy Resurrection at the Mother See of Holy Etchmiadzin. April 15, 2001 (p. 42).
16. New Appointments at the Dioceses of the Armenian Apostolic Church (Upon the pontifical order of His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Abp. Grigoris Bouniatian has been appointed the Primate of the Armenian Diocese of the Ukraine; Archimandrite Yezras Nersissian - the Primate of the Armenian Diocese of New Nakhijevan and Russia; Archimandrite Movses Movsisian - the Primate of the Armenian Diocese of Southern Russia.) (p. 43).
17. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Leaves for Moscow to Preside together with His Holiness Alexy II, Patriarch of Moscow and All Russia, over the Festive Ceremony, Dedicated to the Feast of the Glorious Resurrection of Our Lord Jesus Christ and the 1700th Anniversary of Proclamation of Christianity as the State Religion of Armenia, to be Held at the Large Hall of Kremlin Palace of Congresses the next day (p. 44).
18. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Celebrates a Divine Liturgy in the Church of Holy Martyrs in Der Zor. April 24, 2001 (p. 44).
19. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Receives Collective Security Agreement's Member States' Security Council Secretaries. April 27, 2001 (p. 45).
20. His Holiness Gareguin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Receives Dr. Hamed Hasan, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Syrian Arab Republic to the Republic of Armenia. April 28, 2001 (p. 45).

AT THE MOTHER SEE AND THE DIOCESES

21. Holy Week at the Mother See of Holy Etchmiadzin. April 9-15, 2001 (pp. 48-52).
22. News Release of the Secretariat of the Armenian Prelacy of Germany. April 17, 2001 (pp. 53-54).

APRIL 24

23. **TIRAN LOCKMAGYOZIAN:** "Akos" Weekly Newspaper's Review on the Armenian Genocide" (press review) (pp. 55-62).
24. **DAVIT KERTMENJIAN:** "Archpriest Nerses Papayan: "Pages from My Day-book" (Opinion) (pp. 63-64).
25. **AVAG HAROUTYOUNIAN:** "Bibliographical Monumental Work" (Opinion on P. Hovhannissian's and E. Babayan's bibliography: "Armenian Quest. Armenians' Genocide", published in Russian) (pp. 65-69).

HISTORIOGRAPHIC

26. **FR. KEVORK SAROYAN:** "Synaxaries of Gregory of Khlat" (Study) (pp. 70-80).
27. **HASMIK BADALIAN:** "Monastery of Scevra in 12-14th Centuries and Reached Us Manuscript Heritage" (Study) (pp. 89-91).
28. **H. TOROSSIAN:** "Relocation of the Mother See at Holy Etchmiadzin and the Activity of the Catholicosate in the 5th Century" (Study) (pp. 92-100).
29. **JULIETA HOVHANNISSIAN:** "History of Construction of the Church of Beltsi" (Study) (pp. 92-100)

BIBLIOGRAPHY

30. **ANDRANIK ZEITOUNIAN:** "Bibliography of the Monthly Review "Etchmiadzin" (1984-2000)" (pp. 104-118).
31. Church rostrum: news. News releases concerning Divine Liturgies celebrated and sermons delivered at the Cathedral and other festivities held at the Mother See of Holy Etchmiadzin (pp. 119-121).